Grădina Lui Epicur
ÎN ROMÂNEŞTE DE N.D. COCEA

Inâkepfempefrile pe epi Tafrq s-g-k-B U C U R E Ş ŢI
T STR REGALA 9

Numai cu greu ne putem închipui azi starea de spirit a unui om de altă dată, care credea cu tărie că pământul e aşezat în centrul universului şi că toţi aştrii se învârtesc în jurul lui. El simţea zvârcolindu-se sub dânsul pe cei osândiţi la flăcările Gheenei şi poate că văzuse cu proprii lui ochi şi mirosise cu însuşi nasul lui fumul de pucioasă al infernului strecurându-se printre crăpăturile vreunei stânci. Ridicându-şi privirile din pământ, putea să contemple cele douăsprezece sfere, mai întâi pe acea a elementelor, care închide într-însa aerul şi focul, apoi sferele Lunii, ale lui Mercur, ale Venerei pe care a vizitat-o Dante în Vinerea cea Mare a anului 1300, apoi pe acelea ale Soarelui, ale lui Marte, ale lui Jupiter şi ale lui Saturn, apoi firmamentul incoruptibil de care atârnau stelele asemenea unor candele. Prelungind cu gândul contemplarea asta, el descoperea dincolo de ele, cu ochii spiritului, cel lde-al nouălea cer la care atâţia sfinţi au fost înălţaţi, apoi cristalinul sau *primum mobile*, şi în sfârşit Empireul, lăcaşul etern al celor fără de prihană, spre care, după moartea lui, doi îngeri înveşmântaţi în alb (era sigur de asta)

Îi vor purta ca pe-un prunc sufletul spălat în apele botezului şi parfumat cu undelemnul ultimei comunicaturi.

Pe vremea aceea Dumnezeu n-avea alţi copii decât pe oameni, şi toată creaţiunea lui era orânduită în chip poetic şi pueril în acelaşi timp, ca o imensă catedrală. Conceput astfel, universul părea atât de simplu, încât putea fi reprezentat în întregime, cu înfăţişarea şi cu toate mişcările lui, în unele orologii, zugrăvite cu artă şi pline cu maşinării ascunse.

S-au dus însă de-acum cele, douăsprezece ceruri şi planetele sub care te năşteai fericit sau nenorocit, vesel sau saturnian. Bolta solidă a firmamentului s-a prăbuşit. Ochiul nostru şi gândirea noastră pătrund în abisurile infinite ale spaţiului. Dincolo de planete noi nu mai descoperim Empireul îngerilor şi-al celor aleşi, ci o sută de milioane de sori prăvălindu-se în gol cu cortegiul lor de obscuri sateliţi, invizibili pentru noi. În mijlocul puzderiei acesteia de lumi, soarele nostru nu e decât un muc de lumină, pământul un strop de noroi. Imaginaţia noastră e iritată şi uimită când i se spune că raza luminoasă care ne vine din steaua polară a pornit la drum de-acum o jumătate de veac şi că totuşi steaua asta călăuzitoare ne e vecină şi că, alături de Sirius şi de Arcturus, e una din cele mai apropiate surori ale soarelui nostru. Sunt stele pe care le vedem şi azi în care pul telescopului, şi cari ori fi poate stinse de mai bine de trei mii de ani.

Lumile mor, de oare-ce se nasc. Se nasc şi mor fără încetare. Şi creaţiunea, veşnic imperfectă, e continuata în necurmate metamorfoze. Stelele se sting fără să putem spune dacă fiicele astea ale luminii, murind astfel nu încep cumva ca planete o existenţă fecundă, şi dacă planetele la rândul lor nu se dizolvă ca să devină iarăşi stele. Ştim doar atât ca nici în spaţiu r de cereşti nu e mai multă odihnă ca pe pământ şi că legea muncii şi a efortului stăpâneşte de-

opotrivă infinitatea lumilor.

Sunt stele care s-au stins sub ochii noştri; altele palpâesc că flacăra unei candele care moare. Cerurile pe care odinioară omul le credea incoruptibile, nu cunosc altă eternitate decât eterna scurgere a lucrurilor.

Intru cât priveşte viaţa organică, nu mai avem astăzi dreptul să ne îndoim că e răspiândită pretutindeni în univers, afară doar dacă viaţa asta nu e un simplu accident, o întâmplare nenorocită, căzută din păcate numai asupra picăturei de noroi pe care trăim.

E mai probabil însă că viaţa a luat naştere şi pe celelalte planete ale sistemului nostru, surori ale pământului şi ca şi el purcese din acelaşi soare, şi că s-a manifestat în condiţii destul de analoage acelora de-acă, adică sub aceleaşi forme animale şi vegetale... Un bolid ne-a căzut din cer, conţinând urme de carbon. Ca să ne mai întoarcem la credinţele de-odinioara ar trebui ca îngerii, cari au adus sfintei Dorothea flori din Paradis, să mai revie şi astăzi pentru noi cu cereştile lor ghirlande. După toate aparenţele în Marte ar putea să trăiască specii comparabile animalelor şi plantelor terestre. Putând să trăiască e probabil că şi trăiesc. Fiţi siguri că în clipa asta şi vieţuitoarele de pe el se sfâşie între ele.

Analiza spectrală a stabilit definitiv unitatea de compoziţie a stelelor. De-aceea suntem îndreptăţiţi să credem că aceleaşi cauze cari au făcut să purceadă viaţa din nebuloasa noastră au făcut-o să ia naştere şi-n toate celelalte. Gând spunem viaţa, înţelegem activitatea substanţei organizate, în condiţiile în care o vedem că se manifestă aici, pe pământ. Dar e tot aşa de posibil ca viaţa

să se ivească şi în medii cu totul diferite, la temperaturi foarte ridicate sau foarte Joase, sub forme cu neputinţă de conceput. N-ar fi nici exclus să se producă sub forme eterate, aproape de noi, în chiar atmosfera noastră, şi să fim astfel înconjuraţi de spirite, pe care nu vom putea să le cunoaştem niciodată, fiindcă orice cunoaştere presupune un raport, şi pentru căde la noi la ele n-ar putea să existe mei unul.

E tot aşa de posibil ca milioanele astea de sori, adăugate la alte miliarde ascunse ochilor noştri, să nu formeze laolaltă decât o globulă de sânge sau de limfă în teorpul unui animal sau al unei insecte imperceptibile faţă de-o lume care depăşeşte orice concepţie omenească despre mărime şi care n-ar fi ea însăş, totuşi, comparativ cu cine ştie ce altă lume, decât un grăunte de nisip. Tot astfel nu e deloc absurd să ne închipuim că veacuri întregi de cugetare şi de inteligenţă trăiesc şi mor sub ochii noştri într-o clipă pe un atom. În ele înşile lucrurile nu sunt nici mari nici mici şi când afirmăm de pildă căi universul este atom, concepţia asta e strict omenească. Dacă lumea ntreagă ar fi redusă dintr-odată la dimensiunile unei alune, proporţiile dintre lucruri rămânând aceleaşi, prin nimic n-am putea să ne dăm seama că s-a schimbat ceva în univers. Steaua polară închisă odată cu noi sub coajă de alună, ne-ar trimite ca şi în trecut în cincizeci de ani lumina ei. Şi pământul mai neînsemnat decât un atom, ar fi stropit totuşi de-aceeaş cantitate de lacrimi şi de sânge care-l scaldă şi astăzi. Ceea ce e admirabil, nu e că-i atât de vastă întinderea cerului spuzit de stele, ci că omul a putut s-o măsoare.

* * *

Creştinismul a făcut mult pentru iubire, făcând dintr-însa un păcat. El exclude pe femei. Din sacerdoţiu. Se teme de ele. Nesărată mereu cât sunt de primejdioase. Repetă cu *Eclesiastul*: „Braţele femeii sunt asemenea laţurilor întinse de vânători, *lagueus venatorum*”. Ne îndeamnă să nu ne punem speranţele într-însa: – „Nu te răzima de trestia pe care o clatină vântul şi nu te încrede prea mult în ea, căci asemenea ierbei e carnea femeii şi frumuseţea ei se trece că florile câmpului”. Îl înfricoşează şiretenia aceleia care a pierdut neamul omenesc: – „Orice vicleşug e mic pe lângă vicleşugul femeii”. *Brevis omnis maliţia super maliţiam mulieris*. Dar tocmai groaza asta pe care la tot pasul şi-o arată de dânsa, o face puternică şi de temut.

Numai cei care au trăit în preajma misticilor, cari şi-au petrecut copilăria într-o atmosferă religioasă şi au observat cu sfinţenie reculegerea şi practicele cultului, care au citit, când n-aveau nici doisprezece ani, cărticelele acelea naive anume ticluite ca să deschidă sufletelor curate perspectiva lumilor supranaturale, pot să pătrundă tâlcul maximelor acestora creştineşti. Amintiţi-vă, de pildă, de cuvintele Sfântului Francisc de Borgia, atunci când contemplă sicriul deschis al reginei Isabela, sau de mărturisirea stareţei din Vermont, când apare în faţa fiicelor ei sufleteşti. Stareţa din Vermont îşi dase obştescul sfârşit după o viaţă fără prihană şi maicile mănăstirii, care împărtăşiseră cu dânsa operele ei cucernice, crezând-o în cer, o invocau în rugăciunile lor. Dar într-o bună zi ea le apare palidă, cu limbi de flăcăiri lingându-i rasa: – „Rugaţi-vă pentru mine, le vorbi ea. Pe vremea când eram în viaţă, împreunându-mi într-o zi mâinile pentru rugăciune, m-am gândit că erau frumoase. Astăzi ispăşesc în chinurile Purgatoriului gândul acesta vinovat. Recunoaşteţi, copilele

mele, adorabila bunătate a lui Dumnezeu, şi rugaţi-vă pentru mine”. În lucrările acestea uşoare de teologie copilărească veţi găsi mii şi mii de istorioare la fel de naive care pun prea mare preţ pe virtute ca să nu facă în acelaşi timp voluptatea infinit de preţioasă.

Înfricoşată de frumuseţea lor, Biserica a făcut din Aspasia, din Lais să din Cleopatra nişte demoni, adevărate doamne ale infernului. Ce glorie!… Până şi-o sfântă ar fi pusă pe gânduri. Femeia cea mai modestă şi mai austeră, care nu vrea să tulbure liniştea nici unui bărbat, ar vrea s-o poată tulbura tuturor bărbaţilo (r. Orgoliul ei se împacă perfect de bine cu măsurile pe care Biserica le ia împotriva ei. Când bietul sfântul Antoniu îi strigă: – «Piei, bestie” spaima lui o măguleşte. E încântata că-i mai primejdioasă de cât îşi nchipuia.

Nu vă lăsaţi însă amăgite, surorile mele, fiindcă n-aţi apărut pe pământul ăsta dintru început desăvârşite şi bine înarmate. Originea voastră e mai mult decât umilă. Strămbunicele voastre din epoca mamutului şi-a ursului cavernelor n-aveau pe lângă vânătorii de fiare sălbatice trecerea pe care o aveţi azi pe lângă noi. Eraţi folositoare atunci, eraţi necesare; nu eraţi invincibile. La drept vorbind, în zilele acelea depărtate ca şi mult încoa după ele, vă lipsea orice farmec. Pe-atunci eraţi aidoma bărbaţilor, şi bărbaţi erau asemenea dobitoacelor. Ca să ajungeţi teribila minune din zilele noastre, ca să deveniţi cauza indiferentă şi suverană a jertfelor şi-a crimelor, v-au trebuit două lucruri: civilizaţia, care v-a dăruit văluri şi religia, care ne-a dat scrupule. De-atunci încoace totul merge strună: sunteţi o taină şi sunteţi păcatul. În visurile noastre nu vă vedem decât pe voi şi pentru voi ne dăm bucuroşi pierzaniei. În calea voastră răspândiţi dorinţele şi spaimă; nebunia iubirii a intrat cu voi în lume. Un instinct

infailibil v-a împins spre credinţă. Aveţi dreptate să iubiţi creştinismul. El v-a înzecit puterile. Aţi auzit vreodată de sfântul Jerom? La Roma ca şi? N Asia i-aţi pricinuit o spaimă aşa de mare încât a fugit de voi până-n fundul deserturilor. Acolo, hrănindu-se cu rădăcini crude şi într-atâta ars de soare încât nu mai avea pe el de cât o piele neagră lipită de oase, vă regăsea tot pe voi. Singurătatea lui era plină de chipurile voastre, mai frumoase încă de cât voi înşivă.

Fiindcă e un adevăr dureros încercat de asceţi că visurile pe care le daţi sunt mai seducătoare încă, dacă e cu putinţă, decât realităţile pe care le puteţi oferi. Sf. Jerom respingea cu egală oroare amintirea că şi prezenţa voastră. Zadarnic însă îşi petrecea zilele în posturi şi rugăciuni; îi umpleaţi cu iluzii viaţa din care totuşi vă alunga. Iată puterea femeii asupra unui sfânt. Mă îndoiesc că ar fi tot aşa de mare asupra celor care se duc la Moulin-Rouge. Luaţi bine seama că o parte din puterea voastră să nu dispară odată cu credinţa şi să nu pierdeţi ceva din ziua când nu veţi mai fi un păcat.

Sincer vorbind, nu cred că raţionalismul vă e prielnic. În locul vostru m-aş feri de fiziologişti, cari sunt prea indiscreţi, cari vă explică mai mult decât se cuvine, cari afirmă că sunteţi bolnave când noi vă credem inspirate şi cari numesc predominare a mişcărilor reflexe facultatea voastră de-a iubi şi de-a suferi. Nu se vorbeşte pe tonul ăsta de voi în legendele sfinte: într-însele vi se spune porumbiţe albe, crini de nevinovăţie, roze de iubire. Oricum, e mai plăcut să fiţi numite astfel de cât isterice, halucinate şi cataleptice, aşa cum vi se spune zilnic de când ştiinţa a triumfat.

În sfârşit dac-aş fi femeie, aş fugi de toţi

emancipatorii cari vor să facă din voi egalele bărbaţilor. Ei vă grăbesc căderea. Mare ispravă pentru voi să fiţi egalele unui avocat sau farmacist! Băgaţi de seamă: aţi lepădat de pe acum o parte din misterul şi din farmecul vostru. Totul nu-i pierdut încă: oamenii se mai bat, se mai ruinează, şi se mai sinucid pentru voi. Dar tinerii de azi stau comod în tramvaie lăsându-vă pe voi să staţi în picioare. Şi cultul vostru moare astfel, odată cu vechile culturi.

*

* * *

Jucătorii joacă aşa cum iubesc îndrăgostiţii, cum beau beţivanii, fatal, orbeşte, sub imperiul unei forţe irezistibile. Sunt făpturi închinate jocului, aşa cum atâtea altele sunt închinate iubirii. Cine o fi inventat oare povestea celor doi marinari stăpâniţi de furia jocului? Corabia lor sœfimdându-se, ei n-au scăpat de moarte, după cele mai groasnice aventuri, de cât sărind pe spinarea unei balene. Dar abia instalaţi pe dânsa, şi-au scos zarurile din buzunar şi-au început să joace. Iată o poveste mai adevărată de cât adevărul. Fiecare jucător are ceva. Într-însul din marinarii aceştia. Fără umbră de îndoială, există ceva în jocurile de noroc care zguduie teribil toate fibrele firilor îndrăzneţe. Nu e o voluptate mediocră să sfidezi soarta. Nu-i o plăcere lipsită de beţie să guşti într-o singură clipă luni, ani, o viaţă întreagă de temeri şi de speranţă. N-aveam nici zece – ani împliniţi când d. Grepinet, profesorul meu de pe-atunci, ne citi într-o zi în clasă fabula Omul şi Geniul aerului. Cu toate astea mi-o-aduc aminte ca şi cum aş fi auzit-o ieri. Un Geniu a dăruit odată unui copil un ghem; de aţă şi i-a spus: – „Firul ăsta e acela al zilelor tale. Ia-l. Când vei dori să-ţi treacă vremea, trage de fir, şi zilele tale se vor scurge repezi sau lente, după cum vei desface ghemul mai iute sau mai încet. Cât

timp îl vei lăsa în pace, zilele tale vor sta pe loc”. Copilul a luat ghemul. L-a desfăcut mai întâi ca s-ar ungă mai repede om, apoi ca să se însoare cu logodnica pe care o iubea, apoi ca să-şi vadă cresdând copiii, ca să-şi asigure slujbe înalte, câştiguri, onoruri, ca să treacă peste greutăţi, să – ocolească necazurile, bolile venite odată cu vârsta, în sfârşit, vai! Ca să pună capăt unei bătrâneţe insuportabile. De la darul Geniului până la moarte, copilul trăise exact patru luni şi şase zile.

Ei bine ce sunt altceva jocurile de noroc de cât mijlocul ca să provocăm într-o clipă schimbările pe care destinul nu le produce normal decât în ceasuri nenumărate sau chiar în ani de-a rândul, arta ca să reunim într-o singură secundă emoţiile risipite în molcoma existenţa a oamenilor celorlalţi, secretul ca să trăim o viaţă întreagă de om în câteva minute, ghemul de aţă al fabulei de-odinioară, într-un cuvânt? Jocul e o trântă piept la piept cu destinul. E lupta lui Iacob cu îngerul, e. pactul cu diavolul, al doctorului Faust. Jucăm pe bani – pe argint şi pe aur.

— Adică pe toate posibilităţile imediate, infinite. Bilă care aleargă, cartea care va fi întoarsă, poate că vor – da jucătorului parcuri şi grădini, holde şi codri nestrăbătuţi, castele cu turnuri crenelate ridicate până la cer. Da, da, bila aceea mică de Ivoriu închide într-însa hectare de pământ rodnic şi acoperişuri de ţiglă străbătute de coşuri sculptate ce se oglindesc în apele Loirei; ea conţine comorile artei, minunile gustului, giuvaieruri nepreţuite, cele mai frumoase corpuri din lume, suflete chiar, pe care nu le-am fi crezut venale, ordine şi decoraţii, onoruri şi măriri, toată graţia şi toate puterile pământului. Dar ce spun eu? Ea închide mai mult decât atât; ea închide însăş visurile şi dorinţele noastre. Şi-aţi vrea să nu se mai joace? Ba încă dacă jocul n-ar face decât să inspire speranţe

infinite, dacă nu şi-ar arăta decât strălucirea ochilor lui verzi, poate că nu l-am iubi cu-atâta turbare. Dar când îşi înfige în noi ghiarele lui de diamant, când, implacabil, distribue după bunul lui plac, mizeria şi ruşinea, cum să nu-l adorăm.

La baza tuturor marilor pasiuni e atracţia primejdiei. Nu există voluptate fără ameţeala vertigiului. Plăcerea amestecată cu teamă, ne îmbată. Şi ce poate fi mai teribil de cât jocul? El dă, el ia; motivele lui nu sunt motivele noastre. E mut, surd şi orb. Totul îi stă în putinţă. E-un Dumnezeu.

E un Dumnezeu. Are credincioşii şi sfinţii lui cari-l iubesc pentru el însuşi, iar nu pentru ceea ce le făgăduieşte, şi cari îi binecuvântează braţul atunci când îl loveşte. Dacă-i despoaie fără milă, pe ei singuri se găsesc de vină, iar nu pe dânsul.

— „Am jucat prost”, îşi spun ei.

Se învinuiesc, dar nu blestemă.

*

* * *

Specia omenească nu e susceptibilă de-un progres indefinit. Pentru dezvoltarea ei a trebuit ca pământul să fie în anumite condiţii fizice şi chimice cari nu sunt de loc stabile. A fost o vreme când planeta noastră nu convenea omului: era prea caldă şi prea umedă. Va veni altă vreme când nu-i va mai fi iarăşi prielnică: va fi atunci prea rece şi prea uscată. Când soarele se va stinge, ceea ce e fatal să se întâmple, nici urmă de om nu va mai fi pe scoarţa pământului. Ultimii oameni vor fi tot aşa de despuiaţi şi de stupizi cum au fost şi cei dân tăi. Vor fi uitat de mult toate artele şi toate ştiinţele. Se vor ghemui unii în alţii la gura cavernelor, în preajma gheţarilor cari voie târî blocurile lor transparente peste ruinele şterse ale cetăţilor unde astăzi

se gândeşte, se iubeşte, se suferă, se speră. Toţi ulmii, toţi teii vor fi morţi de frig; şi singuri brazii vor dormi solitari peste întinderile îngheţate. Cei din urmă oameni, dezesperaţi fără măcar să-şi dea seama, nu-şi vor aminti nimic de noi, nu vor cunoaşte nimic din geniul nostru, nimic din iubirile noastre, şi totuşi vor fi copiii noştri nou-născuţi şi sânge din sângele nostru. O ultimă licărire de regală inteligenţă, pâlpâind sub craniile lor îngroşate, le va mai asigura încă o bucată de vreme superioritatea asupra urşilor înmulţiţi în jurul cavernelor. Triburi şi popoare vor dormi somnul de veci sub giulgiul de zăpadă, laolaltă cu oraşele, cu grădinile lumii vechi. Câteva familii doar dacă vor mai supravieţui morţii obşteşti. Femei, copii, bătrâni, înţepeniţi de frig, vor vedea prin crăpăturile cavernelor ridicându-se posomorât peste capetele lor un soare sumbru străbătut, ca jeratecul care se stinge, de flăcări însângerate, pe când fulguirea scăpărătoare a stelelor va străluci toată ziua pe cerul negru, prin aerul gilacial. Iată ceea ce vor vedea; dar, în stupiditatea lor, nu-şi vor da măcar seama că văd ceva. Până ce într-o zi, cel din urmă dintre ei va exala fără ură şi fără iubire spre cerul vrăjmaş, cea din urmă suflare omenească.

Şi pământul va continua mereu să se învârtească, ducând cu dânsul prin spaţiile tăcute, cenuşa omenirii, poemele lui Homer şi frânturile auguste ale marmorelor elene, lipite de coapsele lui îngheţate. Şi nicio cugetare nu se va mai avânta spre infinit, din sânul globului acestuia unde mintea a îndrăznit atâtea, sau cel puţin nicio cugetare omenească. Căci cine ar putea să spună dacă atunci nicio altă gândire nu va căpăta conştiinţa de ea însăşi şi dacă; mormântul acesta în care vom dormi cu toţii nu va deveni leagănul unui suflet nou. Al cărui suflet? Nu

ştiu. Poate că va fi sufletul insectei.

Alături de om, fără ştirea omului, unele insecte, albinele de pildă, şi furnicile, au făcut incontestabil minuni. E-adevărat că furnicile şi albinele au nevoie ca şi noi de căldură şi lumină. Există însă şi nevertebrate mai puţin friguroase. Cine ar putea, să prevadă ce rezervă viitorul, muncii şi răbdării loar.

Cine ştie dacă pământul nu va fi bun de locuit pentru ele atunci când va înceta să mai fie pentru noi? Cine jştie dacă într-o zi nu vor căpăta şi ele conştiinţa de ele înşile şi de lume? Cine ştie dacă la rândul lor nu vor proslăvi pe Dumnezeu?

Omul nu-şi poate reprezenta cu exactitate ceea ce nu mai există. Ceea ce noi numim culoarea locală e o simplă reverie. Când vedem cu câtă trudă poate un pictor să dea oarecare asemănare unei scene de pe vremea lui Louis Philippe, pierdem nădejdea că va putea vreodată să ne dea culori cât de cât adevărate evenimente contemporane cu Saint-Louis sau cu August. Ne dăm mai multă osteneală de cât trebuie ca să copiem armure vechi şi sipete învechite. Artiştii de-odinioară nu-şi băteau capul cu exactitatea asta zadarnică. Ei dădeau eroilor luaţi din legendă sau din istoria popoarelor, costumele şi figura contemporanilor lor. Aşa se face că ne-au lăsat pictate pe pânza sufletul şi veacul în care au trăit. Ce-ar putea să facă mai mult un artist? Fiecare din personagiile lor era într-adevăr unul dintre dânşii. Personagiile astea, însufleţite de propria lor viaţă şi gândire, nu vor mişca totdeauna. Ele ne-aduc mărturia sentimentelor încercate şi-a emoţiilor adevărate. Picturile arheologice ne dovedesc numai că muzele noastre sunt bogate.

Dacă vreţi să gustaţi arta adevărată şi să resimţiţi în faţa unui tablou o impresie largă şi profundă, n-aveţi decât să priviţi fresca lui Ghirlande ja, Ia Santa-Maria-Novella din Florenţa, intitulată *Naşterea Fecioarei*. Bătrânul pictor ne arată iatacul lehuzei. Ana, pe jumătate ridicată între pernele aşternutului, nu e nici tânără, nici frumoasă; ne dăm însă seama imediat că e bună gospodină. Pe poliţa de la căpătâiul (patului şi-a pus un borcan cu dulceaţă şi două rodii. O servitoare, în picioare lângă dânsa, îi prezintă un vas pe o tablă. Pruncul a fost tocmai îmbăiat şi scăldătoarea de aramă e încă în mijlocul odăei. Micuţa Maria suge acum la sânul unei frumoase mance. E o doamnă din împrejurimi, o tânără mamă care a venit să-şi ofere sânul copilului prietenei ei, astfel ca ambii copii, fiindcă au băut viaţa din acelaşi izvor, să-i păstreze gustul pe buze şi, uniţi prin sânge, să se iubească frăţeşte. Alături de dânsa, o tânără femeie care-i seamănă leit, o fată mare mai curând, sora ei poate, în bogate veşminte, cu fruntea descoperită şi cu cozile aduse pe tâmple ca Emilia Pia, îşi ridică braţele spre prunc, cu un gest încântător care trădează prima tresărire a instinctului matern. Două nobile doamne, îmbrăcate după moda florentină, pătrund în odaie în aceeaşi clipă. O servitoare păşeşte în urma lor, purtând deasupra capului harbuzi şi struguri, işii statura ei puternică, dragată ca statuile antice, încinsă peste mijloc cu-o largă eşarfa, apare în scena asta casnică şi pioasă ca nu ştiu ce fel de vis păgân. Ei bine! În iatacul acesta intim, pe feţele blânde ale acestor femei, eu văd toată (frumuseţea vieţii florentine în floarea celei d-intăi Renaşteri. Feciorul argintarului, maestrul primelor ceasuri, a revelat în pictura lui, clară ca zorile – unei dimineţi de vară, toate tainele veacului aceluia curtenitor în care a avut norocul să trăiască şi-al cărui farmec era aşa

de mare încât însuşi contemporanii lui exclamau: „Dumnezei milostivi! Aţi binecuvântat veacul nostru!”

Chemarea artistului e să iubească viaţa şi să ne arate că e frumoasă. Altfel, ne-am îndoi.

*

Ignoranţa e condiţia necesară, nu numai a fericirei, dar a însăş existenţei. Dacă am şti totul de mai înainte, n-am putea să suportăm viaţa p singură clipă. Sentimentele cari ne-o fac [plăcută, sau cel puţin tolerabilă, izvoresc dintr-o minciună şi sunt hrănite cu iluzii.

Dacă, asemenea lui Dumnezeu, un om ar cunoaşte adevărul, unicul adevăr, şi l-ar lăsa să-i scape din mâini, lumea s-ar prăbuşi în aceaş clipă şi universul s-ar risipi în – haos ca o umbră. Adevărul divin, ca şi judecata de-apoi, l-ar preface în pulbere şi fum.

*

* * *

Pe adevăratul gelos, totul îl tulbură, totul îl neliniştеşte. O femeie îl trădează numai prin faptul că trăieşte şi respiră. Pe gelos îl înspăimânta opera aceea obscură a vieţii lăuntrice, mişcările acelea diverse ale carnet şi ale sufletului cari fac din femeie o făptură distinctă de el însuşi, independentă, instinctivă, îndoielnică şi câteodată de neînţeles. Îl doare cumplit faptul că înfloreşte ea singură, ca o plantă superbă, fără ca niciuna din forţele iubirii să nu-i poată reţine şi să nu-i poată răpi dulcile miresme pe care ea le răspândeşte în lume de-a lungul celor câteva clipe cari sunt viaţa şi tinereţa. În fond, nu-i impută nimic altceva, de cât doar că *exista*-Iată ce nu poate nici să-i ierte, nici să îndure. Alături de el, ea trăieşte, visează, e minunat de frumoasă. Tot atâtea prilejuri de ucigătoare inchietudini! Gelosul ar vrea toată carnea ei. O vrea mai mult şi mai bine decât îngăduie

natura. Ar vrea-o toată.

Femeia nu are puterea asta de imaginaţie. De cele mai adese ori, ceea ce luăm la ea drept gelozie, e o simplă rivalitate. Ea nu cunoaşte niciuna din torturile acelea ale simţurilor cari pe noi ne doboară, nici persistenţa apariţiilor odioase, nici furia noastră imbecilă şi lamentabilă. Nici turbarea noastră fizică. Sentimentele ei, în asemenea cazuri, sunt med puţin precise decât ale noastre. Un anumit fel de imaginaţie nu e prea dezvoltat într-însa, chiar şi-n iubire, până şi în iubirea senzuală: anume imaginaţia plastică, sensul precis al figurilor. Ceva vag şi tulbure îi învăluie impresiile, pe când toată energia ei rămâne încordată numai pentru luptă. Geloasă, femeia se apără cu-o îndărătnicie făcută din violenţa şi din vicleşug, de care bărbatul e absolut incapabil. Acelaşi venin care nouă ne arde măruntaele, pe ea o excită şi o aţâţă. Deposedată, ea luptă ca să învingă şi să domine.

Iată de ce gelozia, care e marea slăbiciune a bărbatului, e una din forţele femeei. Ea o împinge la acte de curaj. Şi tot în ea găseşte mai multe motive de îndrăzneală de cât de dezgust.

Luaţi de pildă pe Hermiona lui Racine. Gelozia ei nu se risipeşte în fumuri sumbre; imaginaţia îţi lipseşte aproape cu totul; din chinurile ei ea nu improvizează un poem plin de imagini crude. Ea nu se pierde în visuri, şi ce înseamnă o gelozie fără visuri? Ce înseamnă o gelozie fără obsesia aceluiaşi gând, fără izbucnirile unei monomanii furioase? Hermiona nu-i geloasă. Grija ei e să împiedice o căsătorie. Vrea s-o împiedice cu orice preţ şi să „recâştige un bărbat, nimic altceva.

Şi când bărbatul acesta e ucis pentru dânsa şi de dânsa, rămâne uluită; rămâne mai ales păcălită. S-a dus căsătoria! În locul ei un bărbat ar fi scrâşnit din dinţi: „Cu

atât mai bine! Pe femeia iubită de mine, nimeni pe lume n-o s-o maj aibă.

O fi viaţa de societate frivola şi vană, cât pofteşti. Cu toate astea, nu e şcoală tocmai rea pentru oamenii politici. Şi putem regreta faptul că în Parlamentele noastre a pătruns aşa de puţin. Ceea ce face viaţa de societate, e numai femeia. Acolo ea e suverană: nimic nu se face decât printr-însa şi pentru dânsa. Ori, femeia e marea educatoare a bărbatului; ea ne învaţă să practicăm câteva virtuţi încântătoare ca: politeţea, discreţia şi mândria aceea care se fereşte să fie inoportună. Câtorva ea le arată, cum pot să placă, şi tuturor a arta folositoare să nu displacă. De la ea învăţăm că societatea e mult mai complexă şi de-o alcătuire mai delicată de cât se crede de obicei în cafenelele politice. În sfârşit lângă dânsa ne pătrundem bine de gândul că visurile sentimentului şi fantomele credinţei sunt invincibile, şi că îndeobşte nu e raţiunea aceea care guvernează pe oameni.

Comicul devine repede dureros când e omenesc. Oare Don Quichot nu v-a făcut uneori să plângeţi? Intru cât mă priveşte vă mărturisesc că recitesc mereu-câteva cărţi pline de-o senină şi zâmbitoare dezolare, cum e neasemănatul acesta Don Quichöt, sau cum e *Candide* de pildă, cărţi care la urma urmei nu sunt altceva decât manuale de indulgenţa şi de milă, biblii de îngăduitoare bunăvoinţă.

* * *

Arta nu are ca obiect adevărul. Adevărul trebuie să-l cerem ştiinţelor, fiindcă acesta e obiectul lor; nu trebuie să-l cerem literaturii care nu are şi nu poate avea alt ţel de cât frumosul.

Cloe, eroina romanului grec, n-a fost niciodată o

adevărată păstoriţă, şi nici Daphnis n-a fost vreodată un păstor adevărat; cu toate astea ne plac şi astăzi. Grecul subtil care ne-a lăsat povestea lor, numai la grajduri şi ţapi nu se gjândea. Toată grija lui era dragostea şi poezia. Dar cum voia s-arăte orăşenilor o dragoste senzuală şi graţioasă, şi-a aşezat iubirea în largul c) ampurilor unde cititorii lui nu obicinuiau să se ducă, fiindcă erau bătrâni bizantini albiţi în fundul palatelor lor, printre mozaicuri îngheţate sau îndărătul tejghelelor încărcate de bogăţii. Ca să înveselească pe bătrânii aceştia bicisnici, povestitorul le arată doi copilandri frumoşi ca ziua. Şi ca să nu confunde nimeni pe acest Daphnis şi pe Cloea lui cu ştrengarii sa cu fetişcanele viţioase tari furnicau pe trotoarele oraşelor mari, a avut grijă să spuie de la început: „Aceia despre care vă vorbesc trăiau odinioară în Lesbos, şi povestea lor a fost pictată într-o pădure consacrată Nimfelor”. Cum vedeţi, făcea şi el aidoma babelor cari îşi încep poveştile cu aceleaşi vorbe: „A fost odată ca niciodată”, sau: „Pe vremea când dobitoacele vorbeau”.

Atât e de adevărat că dacă vrem să ni se spuie o istorioară într-adevăr frumoasă, trebuie să ieşim cât de cât din experienţă şi din realitate.

* * *

În dragoste noi punem infinitul. Fiţi siguri că nu din vina femeei.

* * *

Nu cred că o mie două sute de persoane adunate la un loc ca să vadă o piesă de teatru alcătuiesc un sinod inspirat de eterna înţelepciune; mi se pare, totuşi, că publicul aduce de obicei la spectacole o naivitate de inimă şi o sinceritate de spirit care dau oarecare valoare sentimentului pe care îl încearcă. Mulţi oameni cărora li-e

cu neputinţă să-şi facă o idee clară asupra celor ce-au citit, sunt în stare să descrie destul de exact ce-au văzut reprezentat. Când citim o carte, o citim cum vrem, citim dintr-însa sau mai curând într-însa, tot ceea ce vrem. Cartea Iasă totul la bunul plac al imaginaţiei. De-aceea şi spiritele comune şi grosolane nu găsesc de cele mai adeseori în cărţi de cât o plăcere palidă şi rece. Dimpotrivă, teatrul ne arată totul şi-i ne scuteşte de orice imaginare. De-aceea şi-i mulţumeşte pe cei mai mulţi. Dar tot de-aceea place mediocru spiritelor visătoare şi meditative. Aceştia nu iubesc ideile decât pentru prelungirea pe care ei pot să le-o dea, şi pentru ecoul melodios ce-l trezesc în ei înşişi. La teatru n-au ce căuta. Plăcerilor pasive ale spectacolului, ei preferă activa bucurie a lec turei. Ce este într-adevăr o carte? E un şir nesfârşit de mici semne. Nimic altceva. Cititorului îi incumbă sarcina să scoată el jinsuş formule, culorile şi sentimentele cari corespund acestor semne. Numai de el depinde ca o carte să fie ştearsă sau strălucitoare, aprinsă sau glacială. Aş spune, dacă preferaţi, că fiecare cuvânt al unei cărţi e un deget misterios, care se plimbă pe fibrele creierului nostru ca pe coardele unei harpe şi trezelete astfel o notă anumită în sufletul nostru sonor. În zadar mâna artistului va fi inspirată şi savantă. Sunetul harpei va depinde de calitatea coardelor noastre intime. La teatru lucrurile nu se petrec tocmai la fel. Micile semne negre sunt înlocuite pe scenă cu imagini vii. Bărbaţi şi femei cari n-au nimic vag şi misterios într-înşii, ţin locul finelor caractere de tipar cari Iasă atâtea să se ghicească printre rânduri. Pe scenă totul e determinat cu precizie. Din cauza asta impresiile resimţite de spectatori sunt aproape identice, cu toată fatala diversitate a sentimentelor omeneşti. De-aceea şi vedem, la toate reprezentaţiile (pe

care nu le tulbură certurile literare sau politice), cum o adevărată simpatie se stabileşte între toţi asistenţii. Dacă, pe de altă parte, ţinem seamă de faptul că dintre toate artele, teatrul e cel care se depărtează mai puţin de viaţă, vom recunoaşte că e cel mai lesne de simţit şi de înţeles îşi vom conchide că publicul se poate pune mai uşor de acord şi că se înşală mai arare-ori asupra lui.

* * *

Că moartea ne face să pierim în întregime, e tot ce se poate. Nu sunt eu acela care o sal vă contrazic. În cazul acesta însă n-avem de ce să ne temem de dânsa:

Sunt, ea nu mai este; este, eu nu mai sunt. Dar dacă, lovindu-ne, ne lasă totuşi să sub sistăm, fiţi siguri atunci că ne vom regjasi pe lumea cealaltă aidoma la fel cum1 am fost aici, pe pământ. Amarnică păcăleală. Parcă anume făcută să ne strice de mai înainte toate noţiunile noastre despre noi şi despre iad.

Ea ne răpeşte orice speranţă, fiindcă tot ceea ce omul doreşte mai mult e să fie altul de cât ce-a fost. Visul ăsta însă ne e mereu interzis.

Am o cărţulie germană care e intitulată: *Note de adăugat la cartea vieţii*, semnată de un anume Gerhard d-Amyntor, carte destui de adevărată şi prin urmare destul de tristă, în care e descrisă condiţia obicinuită a femeilor.

„În grijile cotidiene ale vieţii îşi pierde mama de familie frăgezimea şi forţa ei şi se consumă pană la măduva oaselor. Vecinica întrebare din fiecare dimineaţă: – Ce voi găti astăzi?

— Necurmata nevoie în care e să mături scândurile, să bată, să perie hainele, să scuture praful, toate astea la un loc sunt ca picătura de apă care cade mereu şi care

până-n cele din urmă, încet dar sigur roade Spiritul ca şi corpul femeii. Printr-o magie vulgară, în faţa plitei de bucătărie, divina creatură albă şi rozã, cu sânul de cristal se schimbă repede într-o momie neagră şi dureroasă. Pe altarul afumat pe care clocotesc zilnic tingirile pline, sunt jertfite tinereţe, libertate, frumuseţe, fericire”. Cam în felul ăsta se exprimă Gerhard d-Amyntor.

Şi aceasta e, în adevăr, soarta imensei majorităţi a femeilor. Existenţa e dură pentru ele ca şi pentru bărbaţi. Şi dacă cercetăm astăzi de ce e aşa de penibilă, vom recunoaşte că n-ar putea să fie altfel pe o planetă pe care lucrurile cele mai indispensabile vieţii sunt rare, greu de produs, sau de-o extracţie laborioasă. Cauze aşa de profunde şi cari depinde de însăş configuraţia pământului, de constituţia, de flora şi de fauna lui, sunt din nefericire durabile şi necesare. Muncă, oricât de echitabil ar fi repartizată, va apăsa totdeauna asupra celor mai mulţi bărbaţi şi celor mai multe femei şi foarte puţine dintre ele vor găsi destul răgaz ca să-şi Dezvolte frumuseţea şi inteligenţa în condiţii estetice. Vina e numai a naturii. Cum rămâne atunci cu amorul? Devine şi el ce poate. Foamea e marea lui vrăjmaşe. Şi din păcate e un fapt netăgăduit că femeilor li-e foame. E probabil că în veacul al XX-lea că şi – într-al XIX-lea, ele vor pregăti bucate, afară doar numai dacă socialismul nu va readuce epoca în care vânătorii devorau prada lor caldă încă, şi în care zeiţa Venus împreună pe amanţi în pădurile virgine. Atunci femeia era liberă. Dacă aş fi creat eu pe bărbat şi pe femeie, i-aş fi făcut după un tip cu totul deosebit de cel actual, adică acela al mamiferelor superioare. Aş fi făcut pe om nu după chipul şi asemănarea marelor maimuţe, aşa cum e în realitate, ci aidoma insectelor cari, după ce au trăit ca omizi se transformă în fluturi şi n-au spre sfârşitul vieţii

lor, altă grijă de cât să iubească tşd să-l dispară în frumuseţe. Aş fi pus tinereţea, nu la început, ci la sfârşitul existenţei omeneşti. Anumite insecte, în ultima lor metamorfoză au aripi şi nu mai au stomac. Ele nu renasc sub forma asta pură decât ca să iubească un ceas şi să moară.

Dacă aş fi un Dumnezeu, sau mai curând un demiurg.

— Fiindcă filosofia alexandrină ne învaţă că mărunţurile astea ale vieţii sunt încredinţate demiurgilor sau unor simpli constructori – aşa dar dacă aş fi fost demon sau demiurg, pe insecte le-aş fi luat ca modele pentru om. Aş fi vrut ca, asemenea lor, omul să săvârşească mai întâi, în stare de larvă, muncile dezgustătoare prin care se hrăneşte. În faza asta primă, n-ar fi existat sexuri şi foamea n-ar fi degradat iubirea. Apoi aş fi făcut astfel ca într-o ultimă transformare, bărbatul şi femeia, desfăşurând în aer aripi strălucitoare să trăiască din rouă şi din dorinţi şi să moară într-un sărut. Aş fi dat în chipul ăsta existenţei lor vremelnice, iubirea ca răsplată şi ca încoronare. Şi-ar fi fost mai bine aşa. Dar n-am creat eu lumea, şi demiurgul care şi-a luat sarcina asta n-a cerut sfatul meu. Mă îndoiesc, de altfel, că a consultat pe cugetători şi pe oamenii de duh.

E o mare eroare să credem că adevărurile ştiinţifice se deosebesc fundamental de adevărurile vulgare. Ele nu diferă între ele decât prin întindere şi precizie. Din punct de vedere practic, fireşte, diferenţa e considerabilă. Dar nu trebuie să uităm că observaţiile savantului se opresc la aparenţă şi la fenomen, fără să poată pătrunde vreodată însaş substanţa şi nici să cunoască ceva din natura intimă a lucrurilor. Un ochi înarmat cu microscop rămâne în definitiv, tot un ochi omenesc. El poate să vadă mai mult

decât alţi ochi, dar nu poate să vadă altfel. Savantul multiplică raporturile omului cu natura, îi este cu neputinţă însă să modifice ceva din caracterul esenţial al acestor raporturi. El vede cum se produc anumite fenomene cari ne scapă noua, dar nici lui nu-i este îngăduit, cum nu ni-e nici nouă, să ştie pentru ce se produc. Cei care cer o morală ştiinţei, se vor expune totdeauna la crude dezamăgiri. Oamenii credeau, acum trei sute de ani, că pământul e aşezat în centrul universului. Astăzi noi ştim că nu e decât un strop ţâşnit din soare. Astăzi ştim ce gaze ard la suprafaţa celor mai depărtate stele. Astăzi ştim că universul în care noi nu suntem de cât pulbere rătăcitoare, dă vecinic naştere şi mereu distruge tot ce-a creat; şi ştim că în nemărginirea spaţiului aştri se nasc şi mor neîncetat. Intru cât însă morala noastră a fost schimbată însă de descoperirile astea prodigioase? Oare mamele îşi iubesc pentru asta mai puţin sau mai bine copiii? Oare simţim noi mai mult sau mai puţin frumuseţea jfemeei? Ori inimile bat altfel în piepturile eroilor? Nu! Nu! Ce-i pasă omului că pământul e mare sau că e mic. Aşa cum e, e destul de mare, dacă putem iubi şi suferi pe dânsul. Suferinţa şi iubirea, iată cele două izvoare gemene ale frumuseţii lui nesecate. Suferinţa! Ce divină oropsită. Ei îi datorăm tot ce-avem bun în noi, tot ceea ce dă un preţ vieţii; ei îi datorăm mila, ei îi datorăm1 curajul, ei îi datorăm toate virtuţile noastre. Pământul nu e decât un grăunte de nisip în deşertul infinit al lumilor. Dar dacă numai pe pământ se suferă, el singur e mai mare decât tot restul universului. Ce spun eu? El e totul şi restul nu e nimic. Fiindcă nicăieri aiurea n-ar mai fi nici geniu, nici virtute. Ce e altceva geniul, de cât arta cu care amăgim suferinţa? Morală nu *poate* să aibă altă bază firească dec-l sentimentul. Ştiu că spirite foarte profunde

au hrănit, în privinţa asta, alte speranţe. Renan se lăsa bucuros ademenit, cu un zâmbet, de visul unei morale ştiinţifice. El avea în ştiinţă o încredere aproape nelimitată. Credea că ştiinţa va schimba lumea, pentru că poate să sfredelească munţii. Ce vreţi? Eu nu pot să cred, ca dânsul, că ştiinţa e în stare să ne divinizeze. Lţa drepjt vorbind, nici nu-mi surâde gândul ăsta. Nu simt deloc în mine stofa unui Dumnezeu, ori cât de mic ar fi el. Slăbiciunea mea mi-e scumpă şi ţin la imperfecţia mea ca la însăş raţiunea mea de a fi.

Cunosc o pânză de Jean Béraud, care-mi inspiră un interes ciudat.1 E *sala Gràffard*; o întrunire publică unde capetele fumegă odată cu pipele şi lămpile. Scena, fără îndoială, pare mai curând comică. Dar cât e de adevărat şi de profund comicul acesta! Cât e de melancolic! Pe pânza asta stranie e pictată şi o figură care, ea singură, mă face să înţeleg sufletul muncitorului socialist mai bine decât douăzeci de volume de istorie şi de doctrină: figura omului aceluia mărunt, chel, numai craniu, care stă imobil tadărăjtul tribunei cu gâtul strâns într-un fular, un meşjteşjugar fără îndoială, dar şi un om de idei, bolnăvicios şi lipsit de instincte, ascetul proletariatului, sfântul atelierului, cast şi fanatic ca Işu sfinţii bisericii, în cele dintâi zile ale Creştinismului. Nu încape îndoiala că omul acela e un apostol şi simţi, văzându-l, că o religie nouă s-a născut în mijlocul poporului.

*
* * *

Un geolog englez, unul din spiritele cele mai bogate şi mai deschise, sir Charles Lyell, a stabilit, acum vreo patrrizeci de ani, ceea ce se numeşte teoria cauzelor

actuale. Lyell a demonstrat că marile schimbări survenite în cursul veacurilor pe suprafaţa pământului, nu sunt datorite, cum se credea până la dânsul, unor cataclisme spăimântătoare, ci că sunt efectul unor cauze lente, aproape insensibile, cari şi astăzi lucrează în jurul nostru. Teoria lui Lyell ne arată că uriaşele prefaceri cari ni – au lăsat vestigii uimitoare, nu ne par atât de teribile decât pentru că ni le închipuim realizate dintr-odată, pe când în realitate s-au săvârşit pe nesimţite. Fără rostogoliri furioase, mările şi-au schimbat albiile milenare şi gheţarii s-au coborât în câmpiile, acoperite odinioară de ferige arborescente.

Asemenea transformări se petrec şi azi sub ochii noştri, fără să ne putem măcar da seama. Acolo unde, în sfârşit, Cuvier vedea îngrozitoare catastrofe, Charles Lyell ne arată clementa încetineală a forţelor naturale.

Vă daţi acum seama cât de binefăcătoare ar fi teoria asta a cauzelor actuale, dacă ar putea fi transportată din lumea fizică în lumea morală, şi dacă am scoate dintr-însa cuvenitele învăţăminte. Spiritul conservator şi spiritul revoluţionar s-ar găsi de-odată pe-un larg teren de împăcare.

Încredinţat că schimbările se pot face pe nesimţite când sunt, treptat reînnoite, conservatorul nu s-ar mai opune prefacerilor necesare, de teamă să nu acumuleze forţe distructive tocmai acolo unde ar fi aşezat obstacolul. Iar, pe de altă parte, revoluţionarul ar renunţa să facă mereu apeluri imprudente la energii pe care le-ar şti vecinic active. Cu cât mă gândesc mai mult cu atât sunt mai convins că dacă teoria morală a cauzelor actuale ar pătrunde în conştiinţa omenirii, ea ar transforma toate

popoarele pământului într-o republică de înţelepţi. Unica dificultate e s-o facem să pătrundă, şi trebuie să recunoaştem că dificultatea e destul de mare.

Am isprăvit de citit o carte în care un poet filosof ne descrie o societate utopică în care oamenii sunt scutiţi de bucurii, de dureri şi de curiozitate. Părăsind acest nou pământ al Utopiei şi întorcându-te iarăşi pe pământul acesta pe care oamenii iubesc, luptă şi suferă, cum începi să iubeşti şi cât eşti de mulţumit să suferi alături de dânşii! Cât de repede îţi dai seama că numai aici, jos, e adevărata fericire! O fericire! O fericire care e în suferinţă aşa precum balsamul e în seva copacului generos. Autorii utopiilor au ucis pasiunea şi prin aceeaiş lovitură au ucis totul, bucurii şi dureri, suferinţă şi voluptate, binele, răul, frumuseţea, totul în sfârşit mai presus de toate, virtutea. Oamenii inventaţi de dânşii sunt iânţelepţi, dar înţelepciunea lor nu mai înseamnă nimic, fiindcă numai efortul înalţă şi dă un sens vieţii. Şi ce ne pasă că viaţa lor e lungă, dacă nu pun nimic într-însa şi dacă n-o trăiesc.

Cartea pe care am închis-o adinioarea n-a făcut din nou să-mi fie scumpă soarta astă a omului care, totuşi, e destul de aspră, să mă împace iar cu viaţa noastră dureroasă, să mă readucă în sfârşit la stima semenilor mei şi la marea simpatie omenească. Ceea ce au admirabil într-însele cărţile utopâce e că te fac să iubeşti realitatea şi să fugi de spiritul himeric şi de iluziile deşarte. Arătându-ne făpturi scutite de rele, ne fac să înţelegem, că sărmanii aceştia prea-fericiţi sunt mult mai prejos decât noi, şi că ar fi o mare nebunie să părăsim soarta noastră (admiţând că lucrul ar fi posibil) pentru soarta lor.

Oh! Cât de jalnică li-e fericirea! Ne mai având

pasiuni, nu mai au nici arta. Şi poeţi, cum ar putea să aibă? Ei n-ar putea să simtă nici muza comică, cea care râde în cadenţă de viţiurile şi ridicolul omenesc. Cum ar mai putea, nefericiţii, să-şi închipuiasscă Phedra şi Didona; şi cum să mai vadă umbrele acelea divine cari trec înfiorate pe sub mirţii nemuritori!

Ei sunt orbi îşi surzi în faţa minunilor poeziei acesteia care divinizează pământul călcat de picioarele oamenilor. Ei nu au pe Virgil, şi se spune că sunt fericiţi pentru că au ascensoare. Un singur vers frumos totuşi, a făcut mai mult bine omenirii decât toate capo d-operele metalurgiei.

Progres inexorabil! Poporul acesta de ingineri nu mai are nici pasiuni, nici poezie, nici iubire. Vai lor! Cum ar şti să se iubească, deoarece sunt fericiţi? Iubirea nu înfloreşte decât în durere. Ce sunt oare altceva mărturisirea amanţilor decât strigăte de desnadefde? „Ce mizerabil ar fi un Dumnezeu în locul meu!

— Exclamă într-un elan de iubire eroul unui mare poet englez. Un Dumnezeu, iubita-mea, n-ar putea să sufere, şi nici n-ar putea să moară pentru tine”.

Să fim iertători din durere, şi să fim convinşi că e cu neputinţă să ne închipuim o fericire mai mare decât aceea pe care o găsim în viaţa asta omenească, atât de dulce şi de amară, atât de crudă şi de bună, reală şi ideală în acelaşi timp şi care cuprinde totul într-însa şi împacă toate contrastele. Aci, în viaţa asta, e grădina noastră. Ei să-i închinăm munca şi râvna inimilor.

*

Forţa şi bunătatea religiilor e că învaţă pe oameni să întrevadă raţiunea lor de a fi şi me nirea lor ultima. Când ai repudiat dogmele teologiei morale, aşa cum am făcut-o mai toţi în vremurile astea de ştiinţă şi de libertate

intelectuală, nu-ţi mai rămâne niciun mijloc să ştii pentru ce este pe pământul acesta şi ce-ai venit să faci pe dânsul.

Misterul destinului nostru ne învăluie pe de-a – întregul în puternicele lui arcane şi, trebuie în adevăr să nu cugeţi la nimic ca să nu resimţi cu cruzime tragica absurditate a vieţii. Aci, în ignoranţa asta absolută a raţiunii noastre de a fi stă toată rădăcina tristeţii şi dezgusturilor noastre. Durerile fizice şi suferinţele morale, mizeriile sufletului şi ale simţurilor, norocul celor răi, înjosirea celor drepţi, toate astea la un loc, ar mai fi încă suportabile, dacă am putea să concepem orânduirea şi economia lor şi dacă am putea să descoperim într-însele o providenţă. Credinciosul se bucură de puroaele lui; nedreptăţile şi violenţele duşmanilor îi sunt plăcute; însăşi păcatele şi crimele lui nu-i răpesc orice nădejde. Dar, într-o lume în care până şi ultimele licăriri de credinţă sunt – de-acum stinse, răul şidurerea pierd orice semnificaţie şi nu ne mai apar decât ca glume odioase sau ca farse sinistre.

Vine totdeauna o clipă când curiozitatea devine un păcat; şi diavolul sălăşluieşte mai totdeauna în vecinătatea cărturarilor.

Acum vreo zece ani, găsindu-mă la Saint-Dö, am întâlnit în casa unui prieten din orăşelul acesta de munţi un preot instruit şi elocvent în care mi-a plăcut dintru' început să stau de vorbă.

Pe nesimţite, i-am câştigat încrederea şi am avut împreună asupra celor mai grave subiecte, lungi discuţii în care el îmi arăta în acelaşi timp subtilitatea pătrunzătoare a spiritului şi divina candoare a sufletului. Era un înţelept şi era un sfânt. Mare casuist şi mare teolog, se exprima cu atâta putere şi cu atâta farmec, încât nimic nu-mi era mai

scump în orăşelul acela decât să-l aud vorbind. Cu toate astea câteva zile în şir n-am îndrăznit să mă uit la dânsul. Că ţip, ca formă şi ca înfăţişare, era un monstru. Închipuiţi-vă un pitic şchiop şi strâmb, agitat mereu de un fel de dans convulsiv, sărind în mitena lui largă ca într-un sac. Pe frunte, câteva şuviţe de păr blond mărturisindu-i tinereţea, îl făceau şi mai spăimântător încă. În cele din urmă însă, luându-mi curajul în dinţi şi privindu-l în faţă am început să consider cu un fel de interes pasionat sluţenia lui. O contemplam şi o meditäm. Pe când buzele lui descopereau într-un zâmbet serafic ultimii colţi negri rămaşi în gură flască, şi pe când ochii lui, cari căutau luminile cerului, se învârteau în orbitele cu pleoape însângerate îl admiram şi, în loc să-l plâng, invidiam o făptură atât de minunat prezervată, prin desăvârşita diformitate a corpului, de tulburările cârnei, de slăbiciunile simţurilor şi de mulţimea ispitelor pe care noaptea le aduce în umbrele ei. Îl socoteam fericit printre oameni. Ori, într-o zi cum amândoi coboram împreună rampa însorită a colinelor, discutând asupra harului divin, deodată preotul s-a oprit în loc, şi-a lăsat o mână grea pe braţul meu, şi mi-a vorbit cu un glas vibrant pe care îl aud încă:

— Pot s-o afirm, pentru că o ştiu prin mine însumi: castitatea e o virtute care nu poate fi păstrată fără ajutorul lui Dumnezeu.

Cuvintele astea mi-au' descoperit abisul insondabil al păcatelor cărnii. Ce sfânt nu poate fi dus în ispită dacă şi omul acela care n-avea un corp, pare-se, decât pentru dezgust şi suferinţă, simţea totuşi ghimpele dorinţelor!

Persoanele foarte pioase sau foarte artiste pun în religie sau în arte un senzualism rafinat. Ori, nu putem fi

senzual fără să-l fim în acelaşi timp şi puţin fetişişti. Poetul are fetişismul cuvintelor şi al sunetelor. El atribuie virtuţi minunate unor anumite combinaţii de silabe şi e predispus să creadă, ca şi bigoţii, în eficacitatea formulelor consacraten

În arta versificării e mai multă liturghie decât se crede îndeobşte, Când un poet albit în arta poeticei, face Versuri, el îndeplineşte cu adevărat riturile sacre. Starea asta de spirit e *prin* esenţa ei conservatoare; şi de-aceea nu trebuie să ne mire prea mult intoleranţa care este efectul ei natural.

Abia avem dreptul să surâdem când vedem că tocmai cei care, pe drept sau pe nedrept, pretind că au reînnoit arta lor, sunt cei care resping noutăţile cu mai multă silă şi mânie. E şi aceasta una din curiozităţile obicinuite ale spiritului omenesc şi Istoria Reformei, printre altele, a ilustrat-o cu câteva exemple tragice. Am văzut astfel pe un Henry Estienne, abia scăpat cu fuga de chinurile rugului, şi, din fundul ascunzătorii lui, denunţându-i călăului pe cei mai buni prieteni cari nu gândeau ca dânsul. Am văzut pe Calvin, şi ştim azi că intoleranţa revoluţionarilor nu lasă nimic de dorit. Am cunoscut cândva pe un bătrân senator al Republicii care, în tinereţe, conspirase cu toate societăţile secrete împotriva lui Carol al X-lea, aţâţase şasezeci de răzvrătiri împotriva guvernului din luna Iulie, urzise, deja bătrân, câteva comploturi ca să răstoarne Imperiul şi luase partea lui larga la trei revoluţii. Era un bătrân liniştit, care păstra în dezbaterile adunărilor o bună-cuviinţăi surâzătoare. Rărea că nimic nu trebuia să-i mai tulbure de-aci înainte odihna, câştigată cu atâtea osteneli. În jurul lui totul respira pacea şi mulţumirea. Într-o zi, totuşi, l-am văzut indignat. Un foc care părea stins de mult i s-a aprins în priviri. Văzusede la fereastra palatului

un monom de studenţi desfăşurându-şd coada în grădina Luxemburgului. Spectacolul răzvrătirei acesteia nevinovate îi inspira o furie cumplită.

— Un asemenea scandal pe străzile publice! exclamă el cu glasul gâtuit de furie şi de spaimă.

Şi chemă poliţia.

Era un om cumsecade. Dar, după ce pusese la cale zeci de răscoale se temea şi de umbra lor. Cei care au făcut revoluţii nu admit să se mai facă altele după dânşii. Aidoma lor, bătrânii poeţi cari au adus cândva ceva nou în evoluţia poeziei, nu vor să se mai schimbe nimic în urma lor. Într-aceasta sunt oamenii. E penibil într-adevăr când nu eşti un mare înţelept să vezi că viaţa continuă şi – după tine, şi să te simţi tâflat la fund de vecinica scurgere a lucrurilor. Poeţi, senatori sau cizmari, la fel de greu ne resemnăm cu toţii să nu fim sfârşitul definitiv al lumilor şi raţiunea supremă a universului.

* * *

Se poate spune că, de cele mai adeseori, poeţii nu cunosc legile ştiinţifice cărora le dau ascultare când fac versuri excelente. În ce priveşte prosodia, ei se lasă călăuziţi, cil drept cuvânt, de empirismul cel mai, rău. Ar fi poate puţin inteligent lucru să-i blamăm. În artă ca şi în iubire, instinctul ajunge, şi ştiinţa nu răspândeşte în preajma ei de *îAt* o lumină inoportună. Deşi frumuseţea se relevă, de geometrie, numai sentimentul singur e în\stare să-i surprindă formele delicate.

Poeţii sunt fericiţi: o bună parte din puterea lor stă în însăş ignoranţa lor. Un lucru le dorim numai, scă nu-şi irosească zadarnic vremea în discuţii sterile asupra legilor

artei poetice. În discuţiile acestea ei îşi pierd farmecul odată cu inocenţa şi, asemenea peştilor scoşi din apă, se zbat de-a surdă în regiunile aride ale teoriei.

Nimic nu e de-o mai copilărească naivitate ca faimosul „cunoaşte-te pe tine însuţi” al filosofiei elene. Adevărul e că n-o să ne cunoaştem niciodată, nici pe noi, nici pe alţii.

E de-o mie de ori poate mai uşor să creezi lumea, de cât s-o înţelegi. Hegiel a cam bănuit lucrul acesta. N-ar fi exclus ca inteligenţa să ne servească într-o bunăi zi să fabricăm un univers. Dar ca să-l pricepem pe-acesta, niciodată! De-aceea mi se pare că abuzăm în mod nepermis de inteligenţă când ne folosim de ea în căutarea adevărului. Şi mai puţin încă ne putem sluji de ea ca să judecăm, potrivit justiţiei, pe oameni şi faptele lor. Inteligenţa nu poate fi folositoare cel mult în jocurile acelea, mai complicate ceva de cât biliardul şi de cât şahul, pe care le numim metafizică, etică, estetică. Dar unde serveşte mai bine şi ne dă oarecari satisfacţii, e când ne-ajută să surprindem ici şi colo o pâlpâire de lumină în noaptea eternă a lucrurilor şi să ne bucurăm de descoperirile astea, fără să ne stricăm plăcerea cu spiritul de sistemă şi cu mânia de-a judeca.

Vă place să afirmaţi că meditarea e cauza tuturor relelor noastre. Ca să o credem atât de funestă, trebuie să-i exagerăm enorm de mult mărimea şi puterea. În realitate, inteligenţa nu ia mai nimic din rolul instinctelor şi sentimentelor naturale, chiar la oamenii înzestraţi cu o pătrundere mai vie, şi cari sunt tot-aşa de egoişti, de avari şi de senzuali ca şi ceilalţi oameni. Nu vom vedea niciodată pe-un fiziologist supunându-şi raţiune! Ritmul respiraţiei şi

bătăile inimci. În societatea civilizată cea mai savantă, îndeletnicirile pe care omul le practică cu oarecare metodă filosofică sunt foarte puţin numeroase şi foarte puţin importante faţă de acelea pe care instinctul şi simţul comun le împlinesc singure; şi, în general, reacţionăm aşa de slab în contra mişcărilor reflexe încât n-aş îndrăzni să afirm că în societăţile omeneşti ar exista o stare intelectuală opusă stării noastre naturale.

Privind lucrurile aşa cum sunt, un metafizician nu se deosebeşte de restul omenirii într-atât cât se crede şi cât ar vrea el să se creadă. Şi în definitiv ce este gândirea? Şi cum se gândeşte? Ne gândim cu ajutorul cuvintelor; ceea ce ne readuce pe tărâmul natural şi senzual. Gândiţi-vă bine, un metafizician nu are la îndemână ca să-şi construiască sistemul lumilor, decât strigătele perfecţionate ale maimuţelor şi ale câinilor. Ceea ce el numeşte speculaţie profundă şi metodă transcendentală, e îndemânarea cu care leagă unele de altele, într-o ordine arbitrară, onomatopeele cari urlau foamea, frica şi dragostea în pădurile primitive şi cărora li s-au adăugat încetul cu încetul semnificări socotite abstracte când sunt numai vagi şi dezlânate.

Să nu ne fie însă nicio teamă că şirurile astea de strigăte stinse şi slăbite cari alcătuiesc o carte de ifilozofie, ne vor învăţa vreodată aşa de mult asupra universului, încât tră nu mai putem trăi într-lânsul. În bezna în care orbăcăim cu toţii, savantul se izbeşte cu capul de pereţi, pe când ignorantul stă liniştit în mijlocul odăii.

* * *

Lui Gabriel Sêailles.

Nu ştiu dacă lumea noastră e cea mai rea dintre toate lumile posibile. Cred că e s-o măgulim prea mult

acordându-i vreo întâietate, fie chiar şi într-ale răului. Ceea ce putem să ştim despre celelalte lumi e mai nimica, şi astronomia fizică nu ne dă prea multe amănunte asupra condiţiilor de viaţă de pe suprafaţa altor planete, fie chiar şi ale acelora din vecinătatea noastră. Ştim numai atât că Venus şi Marte seamănă îndeajuns cu pământul. Dacă n-ar fi decât asemănarea asta şi încă am fi în drept să credem că răul domneşte acolo ca şi aici, şi că pământul nu-i decât una din provinciile vastului lui imperiu. N-avem niciun motiv să presupunem că viaţa ar fi mai bună pe suprafaţa lumilor uriaşe, Jupiter, Saturn, Uranus şi Neptun, cari alunecă tăcute în spaţiuri până unde abia mai ajung razele sleite de lumină şi de căldură ale soarelui. Cine ar putea să ştie cum ar fi vieţuitoarele de pe globurile astea învăluite de nouri repezi şi grei? Nu ne putem împiedica să gândim, prin analogie, că întreg sistemul nostru solar e o Ghehenă în care toate făpturile se nasc numai pentru durere şi pentru moarte. Şi nu ne rămâne măcar iluzia să ne închipuim că stelele luminează planete mai fericite. Stelele seamănă prea mult cu soarele nostru. Ştiinţa a descompus slabele raze cari pun ani şi veacuri întregi ca să ajungă până la1 noi; analiza spectrală ne-a făcut dovadă că substanţele aprinse la suprafaţa lor sunt exact aceleaşi ca ale limbilor; de foc de pe sfera astrului care, de când există oameni, luminează şi încălzeşte mizeriile, nebunia şi durerile lor. Analogia asta, ea singură, ar fi deajuns ca să mă dezguste de univers.

Unitatea compoziţiei lui chimice mă face să presimt în destul riguroasa monotonie a stărilor sufleteşti şi trupeşti provocate în întinderile lui nemărginite, şi mă tem cu drept cuvânt că toate făpturile cugetătoare din lumea lui Syrius şi din sistemul lui Altair să nu fie tot atât de nevolnice pe cât sunt, la ştirea noastră, cele de pe pământ.

Dar, îmi veţi spune, lumile şi sistemele astea nu sunt tot universul. Bănuiesc şi eu aşa ceva şi simt bine că imensităţile astea nu sunt încă nimic şi că, în sfârşit, dacă dincolo de ele mai există şi altceva, acel altceva nu e ceea ce vedem cu ochii noi ştiri.

Simt bine că trăim în mijlocul unei fantasmagorii şi că felul cum vedem universul e pur şi simplu efectul visului urât al somnului acesta zbuciumat care este viaţa. Şi asta e ce e mai trist. Fiindcă e limpede ca lumina zilei că nu putem să ştim nimic, că totul e înşelăciune şi amăgire şi că natura îşi bate joc cu cruzime de ignoranţa şi de imbecialitatea noastră.

* * *

Lui Paul Hervieu.

Sunt încredinţat că omenirea, de când există are de cheltuit aceeaşi sumă de nebunie şi de prostie. E un capital care trebuie şi el să fructifice într-un fel sau altul. Toată chestia e să ştim dacă, la urma-urmei, insanităţile consacrate de timp nu suntcumva cel mai înţelept plasament pe care un om poate să-l facă cu prostia lui. Când văd dispărând câte-o veche eroare, nu numai că nu mă bucur, dar mă gândesc la noua eroare care-i va lua locul, şi mă întreb cu inchietudine dacă nu va fi mai incomodă şi mai vătămătoare de cât cea – dintâi. Cântărind bine lucrurile, vechile prejudecăţi sunt mai puţin funeste decât cele noi: vremea, rozându-le le-a şlefuit şi le-a făcut aproape inocente.

Cei care au sentimentul şi gustul acţiunei fac, în proiectele lor cele mai bine chibzuite, partea întâmplării, întrucât îşi dau seama că toate marile întreprinderi omeneşti sunt nesigure. Jocul şi războiul ne învaţă calculul acesta al probabilităţilor, care ne deprinde să punem mâna pe frânturi de noroc fără să ne irosim puterile aşteptându-l

în întrejgime.

*

* * *

Când se spune că viaţa e bună şi când se spune că este rea, spunem lucruri fără nicio noimă. De fapt, trebuie să spunem că e şi bună şi rea în acelaşi timp, fiindcă prin ea, şi numai prin ea, putem să ne dăm seama de ce este bunul şi ce este răul. Adevărul adevărat este că viaţa asta e delicioasă, oribilă, încântătoare, abjectă, şi dulce, şi amară, şi că ea e totul pe pământ. Se petrece cu ea ceea ce se întâmplă cu paiaţa bunului Florian: unul o vede roşie, altul o vede albastră şi amândoi o văd aşa cum e, pentru că e şi roşie şi albastră şi de toate culorile în acelaşi timp. Nimic nu ne-ar mai trebui altceva ca să trăim în înţelegere cu toţii şi ca să vieţuiască în pace şi filosofii cari se sfâşie între dânşii. Dar aşa suntem noi croiţi că vrem cu silă să constrângem pe alţii să simtă şi să cugete ca noi, şi cu niciun preţ nu îngăduim vecinului să fie vesel când noi suntem trişti.

* * *

Răul e necesar. Dacă n-ar exista, binele n-ar exista nici el. Răul e unica raţiune de a fi a binelui. Ce-ar mai însemna curajul departe de primejdie şi mila fără durere?

Ce s-ar mai alege din devotamente şi din sacrificii în mijlocul fericirii universale? E cu putinţă oare să concepem virtutea fără viţii, iubirea fără ură, frumuseţea fără urâţenie? Numai mulţumită răului şi suferinţelor, pământul mai e demn de locuit şi viaţa mai face să fie trăită. De-aceea nu e cuminte să ne plângem prea mult de diavol. Dracul e un mare artist şi un mare savant; o jumătate cel puţin din lume a ieşit din mâinile lui. Şi jumătatea asta se îmbuca aşa de bine în cealaltă, încât e cu neputinţă să te atingi de cea dintâi fără să pătimească şi cea de-a doua.

Suprimaţi un viţiu, virtutea corespunzătoare va dispare odată cu dânsul. Am avut într-o zi norocul, la un iarmaroc sătesc, să văd viaţa marelui sfânt Antoniu, interpretată de păpuşi. E un spectacol care întrece în filosofie tragediile lui Shakespeare şi dramele domnului d-Ennery. Nicăieri n-am putea înţelege mai bine cât de apropiat e harul lui Dumnezeu de-acela al Satanei!

Scena reprezintă un pustiu înfricoşător, dar care va foi curând de îngeri şi de demoni. Desfăşurarea acţiunei imprimă în suflete o teribilă impresie de fatalitate, care rezultă din intervenţia simetrică a îngerilor şi a demonilor „ca şi din mişcările personagiilor conduse toate de sfori subţiri, pe care le ţine o mână invizibilă. Cu toate astea, atunci când, după ce şi-a sfârşit rugăciunea, marele sfânt Antoniu, îngenunebiat încă, îşi înalţă fruntea bătătorită de genunchii cămilelor, pentru că a ţinut-o prea mult lipită de pământ, să ridicându-şi ochii arşi de lacrimi, vede de-odată în faţa lui pe regină din Saba, cu braţele deschijse, zâmbindu-i ademenitor dintre veşmintele ei de aur, ne înfiorăm, ne îngrozeşte mărimea ispitei şi, cu inima strânsă de teamă, urmărim pe faţa sfântului spectacolul tulburării şi nenorocirei lui infinite.

Ne recunoaştem cu toţii într-însul şi, când triumfă, ne asociem cu toţii la izbânda Lui. E izbânda omenirii întregi în lupta ei eternă cu puterile răului. Sfântul Antoniu nu e un mare sfânt de cât fiindcă a rezistat reginei din Saba. Să recunoaştem cinstit însă că, trimiţându-i pe doamna asta frumoasă care-şi ascunde picioarele de ţap sub poalele rochiei brodate în mărgăritare, diavolul a săvârşit o openă [necesară pentru sfinţenia sihastrului.

Şi iată cum spectacolul marionetelor m-a întărit încă odată în convingerea că răul/este indispensabil binelui să că e nevoie de diavol pentru frumuseţea morală a lumii.

Am găsit la unii savanţi candoarea copiilor, şi întâlnesc zilnic ignoranţi cari se cred axa pământului. Vai! mai toţi câţi suntem ne credem centrul universului. E iluzia obştească. Nici măturătorul de stradă nu-i scapă. De vină îi sunt ochii cari, rotunjind bolta cerului de jur-împrejurul lui, îl aşază exact în mijlocul cerului şi-al pământului. Poate că eroarea ăsta începe să se clatine jin sufletele acelora cari au meditat îndelung. Umilinţa, rară printre cărturari, e şi mai rară încă printre ignoranţi.

*

O teorie filosofică asupra lumii, seamănă cu lumea, întocmai cum o sferă pe care am trage numai gradele de latitudine şi de longitudine ar semăna cu pământul. Ceea ce metafizica are admirabil într-însa e că ia lumii tot ce are, şi îi dă în schimb tot ce n-avea, muncă minunată fără îndoială, şi joc mai frumos, incomparabil mai glorios decât damele şi de cât şahul, dar, în definitiv, cam de acelaşi gen. În metafizică, lumea gândită se reduce la nişte simple linii geometrice. Orânduirea lor, fireşte, distrează ochii. Un sistem ca acela al lui Kant sau al lui Hegel, nu se deosebeşte esenţial de pasienţele acelea interminabile prin care femeile înşală, cu ajutorul cărţilor de joc, golul lamentabil al vieţii.

Cum e cu putinţă, mi-am spus eu, citind cartea asta, să ne lăsăm fermecaţi, nu de forme şi de culori, cum face natură în momentele ei bune, cari sunt rare, ci de nişte simple semne împrumutate limbii vorbite! Dar iată miracolul! Semnele astea derizorii trezesc în noi imagini divine. Un vers frumos e ca un arcuş purtat pe fibrele noastre sonore. Nu sunt gândurile lui, ci propriile noastre

gânduri.

— Pe care poetul le face să cânte în noi. Când ne vorbeşte de-o femeie pe care a iubit-o, el ne trezeşte delicios de dulce jùi suflete iubirile şi durerile noastre trecute. Poetul e un evocator. Când îl înţelegem, suntem tot aşa de poeţi ca şi dânsul. Toţi câţi suntem, purtăm în noi câte un exemplar din fiecare din poeţii noştri, pe care nimeni nu-l cunoaşte, şi care va dispare pentru totdeauna, odată cu toate variantele lui, când vom înceta să mai simţim. Şi credeţi oare că am liubi într-atâta pe liricii noştri dacă ne-ar vorbi despre altceva, decât despre noi? Ce fericit echivoc! Cei mai buni dintre poeţi sunt nişte egoişti. Nu se gândesc decât la dânşii. Numai pe ei s-au pus în versurile lor, şi în de noi nu ne regăsim decât pe noi. Poeţii ne ajuta să iubim: nu slujesc decât la asta. Şi e destul de frumoasă întrebuinţare a vanităţii lor delicioase. De-aceea şi cu strofele lor se petrece acelaşi lucru ca şi cu femeile: Nimic nu e mai van de cât să le lauzi: cea mai iubită dintre ele va fi vecinic cea mai frumoasă. Cât despre dorinţa ca şi alţii să mărturisească incomparabila frumuseţe a celei alese de noi, un asemenea gând s-ar potrivi mai curând cavalerilor de odinioară decât unui înţelept.

\+ *

Nu ştiu dacă, precum ne învaţă teologia, viaţa asta e o încercare; în orice caz nu e o încercare la care ne supunem de bunăvoie. Condiţiile de trai nu sunt orânduite cu o claritate îndestulătoare. Apoi nu e la fel de egală pentru toţi. Ce înseamnă asta încercarea vieţii pentru copiii cari mor abia născuţi, pentru idioţi şi pentru nebuni. Iată obiecţii la care s-a răspuns de nenumărate ori. Se răspunde şi astăzi, şi răspunsul nu pare să fie tocmai bun,

dacă cei care îl fac simt nevoia să-l facă mereu. Viaţa, aşa cum e, nu prea are aerul unei săli de examen. Ea seamănă mai curând cu un vast atelier de olărie în care se fabrică tot felul de vase cu destinaţii necunoscute şi din care unele, sparte în forme, sunt aruncate ca netrebnice hârburi fără să fi serviit vreodată. Cele rămase nu sunt folosite decât la nevoi absurde sau dezgustătoare. Oalele astea, suntem noi.

Lui Piene Véber.

Destinul lui Iuda Iscariotul ne cufundă într-un abis de uimire. Fiindcă, în definitiv, omul acesta a venit să înideplinească prorocirile; trebuia să vândă pe Fiul Omului pe treizeci de arginţi. Şi sărutul vânzătorului nu poate să fie, ca şi lancea, ca şi cu ele venerate, decât tot unul din instrumentele necesare Răstignirii. Fără Iuda, misterul n-avea cum să se săvârşească şi neamul omenesc n-ar fi fost răscumpărat. Şi cu toate astea printre teologi donună părerea constantă că Iuda e blestemat. Convingerea lor se întemeiază pe cuvintele lui Iisus: „Mai bine ar fi fost (pentru el să nu se nască”. Gândul acesta că Iuda şi-a pierdut sufletul lucrând pentru izbăvirea hunei, a muncit pe mulţi creştini mistici, şi printre alţii pe abatele OEgger, prim Vicar al Catedralei din Paris. Preotul acesta care avea inima plină de milostivire, nu se putea împăca cu ideea că Iuda îndurai în iad chinurile vecinice. Se gândea mereu la dânsul şi tulburarea lui creştea de-a lungul necurmatelor lui meditări.

Încetul cu încetul ajunsese să creadă că răscumpărarea sufletului aceluia nenorocit trebuia să fie plăcută mizericordiei divine şi că în ciuda cuvintelor obscure ale Evangheliei şi a tradiţiei Bisericii, Iscariotul trebuia mântuit. Indoe-Iile – deveiündu-i insuportabile, vru să-şi facă cu orice preţ o certitudine. Într-o noapte, cum nu

putea să închidă ochii, sării din pat, şi intră prin sacristie în biserica pustie, unde candelele vecinic aprinse pâlpâiau în tenebrele profunde. Acolo, îngenunchind în faţa altarului şi Iipindu-şi fruntea de pământ, se rugă astfel:

— „Doamne Dumnezeul meu, Dumnezeul îndurărilor şi-al iubirilor, dacă e adevăjrat că ai primit, în slavă ta pe cel mai nevolnic dintre discipolii tăi; dacă e adevărat, cum nădăjduiesc şi cum vreau s-o cred, că Iuda Iscariotul e aşezat de-a dreapta ta, porunceşte-i să se coboare până la mine şi să-mi vestească el însuşi marea faptă a inilostivirei tale.

„Şi tu cel blestemat de optsprezece veacuri, ţap ispăşitor al trădătorilor şi-al nelegiuiţilor, tu pe care te venerez pentru că pari să fi luat iadul asupra ta ca să ne laşi nouă raiul, o Iudă, vino şi pune mâinile tale pe capul meu pentru sacerdoţiul mizericordiei şi-al iubirii".

Abia apucă să-şi termine rugăciunea, şi preotul prosternat simţii două mâini lăsându-i-se uşor pe creştetul capului, ca acelea ale episcopului în momentul hirotonirei. De-a doua zi chiar anunţă arhiepiscopului noua lui chemare.

„De-aci înainte, îi spuse el, sunt preot al mizericordiei, în numele lui Iuda. *Necundunt ordinem Judas*".

Iar la câteva zile după aceea, OEgger pleca să propovăduiască în lume evanghelia milei infinite, în numele lui Iuda răscumpărat. Apostolatul lui se împotmoli în mizerie şi în nebunie. D. OEgger deveni swedenborgian şi muri la Münich. E cel din urmă şi cel mai blând dintre câiniţi.

*

D. Aristid, care e un pătimaş şi neobosit vânător, a scăpatde la moarte câţiva pui de stigleţi abia ieşiţi din găoace într-un cuib pitit printre trandafirii de sub fereastra lui. O pisică se agăţase tocmai de crengile trandafirului. Oricare ne-ar fi acţiunea, e bine să crezi în cauzele finale şi să-ţi spui că menirea pisicilor e să prindă şoareci sau să primească alice în piele. Punând mâna pe revolver, d. Aristid ochi pisica. E o mare mulţumire, la început, să vezi că bieţii pui de stigleţi au scăpat cu viaţă şi că duşmanul lor a fost pedepsit. Din păcate însă cu glonţul ăsta de revolver se întâmplă ceea ce se întâmplă cu mai toate acţiunile omeneşti: nu-i mai vedem bine justiţia când privim lucrurile prea de-aproape. Căci, dacă ne gândim bine, pisica asta, care adora vânatul ca şi d. Aristide, era în dreptul lei să creadă, ca şi dânsul, în cauzele finale, şi, prin urmare nu putea să bănuiască o singură clipă că puii de stigleţi nu erau anume făcuţi pentru dânsa. E o iluzie foarte firească. Glonţul revolverului a învăţat-o *prea*. Târziu că se înşela asupra cauzei finale a păsărelelor cari ciripesc printre ramuri de trandafiri. Ce făptură însă nu crede că ea e finele universului şi nu se poartă ca şi cum ar fi într-adevăr? Aceasta e însăş condiţia vieţii. Fiecare dintre noi e convins că lumea începe odată cu dânsul. Şi când spun noi, nu uit toate dobitoacele pământului. Nu e un animal pe lume care să nu simtă ţelul suprem spre care tindea natura. Până ce, într-o bună-dimineaţa, unul dintre semenii noştri ca şi revolverul domnului Ajristid, ne-aminteşte că ne-am înşelat... unul dintre semeni, sau numai un cal, un câine, un microb, un grăunte de nisip.

* * *

Tot ceea ce nu valorează ceva decât prin noutatea

meşteşugului şi printr-un anumit gust artistic, îmbătrâneşte repede. Modele în artă trec şi ele ca toate celelalte mode. Frazele afectate şi cari vor să pară noi au soarta rochilor ieşite din mâinile marilor croitori: ca şi ele nu trăiesc decât o toamnă sau o primăvară. În Roma, spre declinul artei, statuile împărăteselor erau coafate după ultima modă. Coafurile astea deveneau curând ridicole; trebuiau schimbate, şi romanii decadenţei puneau peruci de marmoră statuilor lor. Ar trebui prin urmare că stilurile pieptănate ca şi statuile astea să fie recoafate în fiecare an. Unde mai punem că – n zilele noastre, când trăim atât de repede, şcolile literare nu subzista decât foarte puţin, şi adesea abia câteva luni. Cunosc tineri al căror stil datează de-abia două-trei generaţii, şi care pare totuşi arhaic De vină e fără îndoială progresul acesta minunat al industriei şi al maşinilor, care târăşte după el societăţile uimite. Pe vremea fraţilor de Goncourt şi-a drumurilor de fier, se mai putea trăi încă destulă vreme pe temeiul unei scrieri artistice. De când însă cu telefonul, literatură, care depinde de moravuri, îşi reînnoieşte formulele cu-o repeziciune descurajatoare. Vom spune şi noi deci, împreună cu D. Ludovic Halévy, că singură formă simplă e făcută să înfrunte liniştit, nu veacurile, ceea ce ar fi exagerat, dar măcar anii.

Unica dificultate e să definim forma simplă, şi trebuie să recunoaştem că dificultatea asta e mare.

Natura, aşa cel puţin cum putem s-o cunoaştem, mai ales în mediurile prielnice vieţii, nu ne prezintă nimic simplu; şi arta nu poate avea pretenţia să fie mai simplă decât însăş natura. Cu toate astea între noi ne înţelegem destul de bine, când afirmăm de pildă că un anumit stil e simplu, iar că un altul nu e.

Voi spune prin urmare că, dacă la drept votrbind nu există stiluri simple, există în schimb stiluri cari par simple, şi că tocmai acestora s-ar părea că li-e hărăzită tinereţea şi durată. De unde le vine însă aparenţa asta fericită? Fără îndoială că o datoresc, nu faptului că sunt mai puţin bogate decât celelalte în elemente diverse, ci pentru că formează un tot în care toate părţile componente sunt atât de bine topite la un loc, încât nu mai pot fi deosebite unele de altele. Un stil bun, în sfârşit, e că raza asttai de lumină care pătrunde prin fereastra mea în clipă! Când scriu, şi care îşi datoreşte claritatea ei pură uniunei intime a celor şapte culori din care e compusă. Stilul simplu e asemenea lummei albe. E complex dar nu pare. Fireşte, asta nu e de cât o imagine, şi se ştie cât de puţin câjntăresc imaginile când nu e un poet care le-adună. Ceea ce am vrut însă e să dau de înţeles că, în limbă, simplicitatea frumoasă şi dorită nu-i de cât o aparenţă şi că e rezultată numai din bună orânduire şi din economia suverană a părţilor compoziţiei.

* * *

Neputând să concep frumuseţea ne-atârnată de timp şi spaţiu, nu izbutesc să gust operele spiritului decât în clipa când descopăr legăturile lor cu viaţa şi, mai ales când întrezăresc punctul lor de contact. Olăriile grosolane de la Hisarlik m-au făcut să iubesc mai profund *Iiiada*; şi gust mai bine *Divina Comedie*, prin tot ceea ce ştiu despre viaţa florentină din veacul al XIII-lea. Pe om, şi numai pe om, caut în artist. Cea mai frumoasă poemă din lume ce e ea altceva decât o relicvă? Goethe a spus un cuvânt adânc: „Singurele opere durabile sunt operele de circumstanţă”. Şi la drept vorbind, nici nu există altceva decât opere de circumstanţă, fiindcă toate depind de locul şi de modul în

care au fost create. E cu neputinţă să le înţelegem şi să le iubim cu dragoste inteligentă dacă nu cunoaştem timpul, locul şi circumstanţele originii lor.

Numai imbecilitatea orgolioasă poate să-şi închipuie că a produs o operă care trăieşte pirin ea – însăş. Cea mai bună dintre ele n-are valoare decât prin raporturile ei cu viaţa. Cu cât surprind mai lesne raporturile astea, cu atât opera interesează mai mult.

* * *

Putem şi avem dreptul să spunem totul, când ştim cum să-l spunem. Ar fi aşa de interesant să auzim odată o confesiune absolut sinceră! Dar de când sunt oameni pe pământ, nu ne-a fost dat să auzim aşa ceva. Nimeni n-a spus încă totul, nici chiar înflăcăratul acela de Augustin, mai preocupat să înfunde pe maniheeni de cât să-şi dezvăluiască sufletul, nici chiar marele şi neferitul Rousseau, pe care nebunia îl împingea să se calomnieze pe el însuşi.

Tainicele înrâuriri ale zilei şi ale aerului, suferinţele acelea nenumărate răspândite pretutindeni din sânul naturii, sunt pedeapsă şi zălogul firilor sensu ale, înclinate să-şi caute fericirea în forme şi în culori.

* * *

Intoleranţa există de când lumea. Nu cunosc religie care să nu-şi fi avut fanaticii ei. Sufletul omenesc e făcut să adore. Totul ni se pare infinit de bun în ceea ce iubim, şi ne mâniem straşnic când ni se arată defectele idolilor noştri. Cu mare greutate oamenii izbutesc să pună un pic de spirit critic în cercetarea convingerilor şi-a izvoarelor credinţei lor. De altfel e şi drept că dacă ne-am uita cu lupa la principii n-am mai crede niciodată.

*

Foarte mulţi oameni, în zilele noastre, sunt convinşi că am ajuns la cele din urmă limite ale civilizaţiei, şi că lumea va pieri odată cu noi. Aceştia sunt milenari ca şi sfinţii din prima epocă a creştinismului, cu singura deosebire că sunt milenari raţionali, potrivit gustului zilei. De altfel poate că e şi un fel de consolare să-ţi spuie că universul nu-ţi va supravieţui.

Întrucât mă priveşte nu izbutesc să descopăr în omenire niciun semn de declin. Zadarnic aud vorbindu-se mereu de decadenţă. N-o văd nicăieri. Ba nici nu cred c-am atins culmea cea mai înaltă a civilizaţiei. Cred dimpotrivă că evoluţia omenirii e extrem de înceată, şi că deosebirile de moravuri cari se produc de la un veac la altul, cântărite cu scumpătate, sunt mult mai mici de cât ni le închipuim. Ele ne izbesc însă, pe când nici nu băgăm măcar de – seamă nenumăratele asemănări pe care le avem cu strămoşii noştri. Mersul înainte al lumii e extrem de încet. Omul are geniul imitaţiei.

Arareori inventează câte ceva. În psihologie ca şi în fizică, există o lege a gravitaţiei care ne leagă de scoarţa pământului. Théophile Gautoer, care-era un filosof în felul lui, cu ceva turcesc în înţelepciunea lui orientală, observase, nu fără oarecare melancolie, că oamenii n-au izbutit să inventeze nici măcar un al optulea păcat capital. Azi dimineaţă, rătăcind pe străzi am văzut zidari cari clădeau o casă şi cari ridicau lespezile de piatră întocmai că sclavii din Teba şi din Ninive. Am văzut tineri însurăţei cari ieşiau din biserică şi se duceau, urmaţi de-un întreg cortegiu la ospătăria cea mai apropiată, şti cari săvârşiau astfel, fără melancolie, rituri de-atâtea ori seculare. Am întâlnit un poet care mi-a recitat versurile lui pe care le crede nemuritoare; şi în vremea asta soldaţi treceau în

tropotul cailor de-a lungul şoselei, având coifuri pe cap, coifurile legionarilor şi-ale hopliţilor, chiverele de bronz ale războinicilor din vremea lui Homer, de care încă atârnau ca să îngrozească pe duşmani, coamele mişcătoare care au speriat aşa de tare pe copilul Astyanax în braţele mancei lui, cea cu frumoasă cingătoare. Călăreţii aceştia erau gărzi republicani. Văzându-i pe ei şi gândindu-mă că brutarii Parisului coc pâinea lor în aceleaşi cuptoare ca pe vremea lui Abraham şi-a Gudeei, am murmurat cuvintele Scripturei: „Nimic nou sub soare”. Şi nu m-am mai mirat că suportăm azi ielgi civile care erau deja vechi când Cezar, şi Justinian le-a adunat într-un corp venerabil.

* * *

Un lucru mai ales dă farmec gândirei omeneşti: e inchietudinea. Un spirit care nu e mereu neliniştit mă plictiseşte sau mă irită.

Îndeobşte denunţăm ca primejdioşi pe cei care au spiritul altfel turnat decât al nostru, şi ca imorali pe cei care n-au morala noastră. Veştejim apoi ca sceptici pe cei care nu împărtăşesc propriile noastre iluzii, fără să ne întrebăm măcar dacă nu cumva au altele în locul lor.

*
* * *

Auguste Comte e aşezat astăzi la locul ce i se cuvine, alături de Leibnitz şi de Descartes. Partea aceea din filosofia lui care tratează despre raporturile dintre ştiinţe şi de subordonarea lor respectivă, precum şi aceea care scoate (fin maldărul faptelor istorice o constituţie pozitivă a sociologiei, fac de-aci înainte parte din cel mai bogat tezaur al cugetării omeneşti. Dimpotrivă, clanul schiţat de

omul acesta mare, către sfârşitul vieţii lui, în vederea unei noi organizări a societăţii, n-a găsit niciun fel de răsunet în afară de mica Biserică pozitivistă: aceasta e partea religioasă a operei. Auguste Comte a conceput-o sub influenţa unei iubiri mistice şi pure. Cea care i-a inspirat-o, Clotilde de Vaux, a murit după un ande la prima ei întâlnire cu bătrânul filosof, care a închinat tinerei femei un cult continuat de-atunci încoace de discipolii lui fideli. Iubirea a inspirat religia lui Augtuste Comte. Şi cu toate astea e o religie tristă şi tiranică. Toate actele vieţii şi ale cugetării sunt minuţios reglementate. Ea dă existentei o înfăţişare geometrică. Orice curiozitate a spiritului e înăbuşită cu severitate. Nu îngăduie decât cunoştinţele utile, şi inteligenţa e cu desăvârşire subordonată sentimentului. Prin însăşi faptul că doctrina asta e întemeiată pe ştiinţă, ea presupune ştiinţa ca definitiv constituită şi, nu numai că nu încurajează cercetările ulterioare, dar ne îndeamnă să renunţăm la ele, şi blamează chiar pe acelea cari nu au ca scop binele omenirii. Dacă n-ar fi decât atât şi încă m-aş feri să bat la poarta templului din stradă Monsieur-le-Prince. Să alungăm din lume capriciul şi curiozitatea, ce inutilă cruzime! Dar ceea ce mă supără mai mult, nu e faptul că pozitiviştii vor să ne interzică orice cercetare asupra esenţei, originii şi sfâiişitului universului în privinţa asta sunt de mult resemnat să nu cunosc niciodată cauza cauzelor şi sfârşitul sfârşitului. E-o bună buteată de vreme de când citesc tratatele metafizice ca pe nişte romane ceva mai amuzante decât celelalte, dar nu mai veridice. Ceea ce dă însă pozitivismului un caracter amar şi dezolant, este severitatea cu care ne interzice ştiinţele inutile, cele mai atrăgătoare totuşi. Ar mai însemna oare să-trăim dacă am trăi fără ele? Pozitivismul nu ne lasă să ne jucăm în

libertate cu fenomenele şi să ne îmbătăm de aparenţe înşelătoare. El orânduieşte delicioasa nebunie a acelora cari explorează profunzimile cerului. Auguste Comte, care douăzeci de ani în şir a predat astronomia, voia să limiteze studiul acestei ştiinţe la planeta sistemului nostru solar, Singurele corpuri, spunea el, cari pot avea o influenţă apreciabilă asupra Marelui-Fetâş-numea astfel pământul. Dar Marele-Fetiş n-ar mai fi de locuit pentru anumite spirite, dacă viaţa ar fi reglementată pe el ceas cu ceas şi la tot pasul, şi dacă n-am mai putea să facem în voie lucruri-absolut inutile, ca de pildă să visăm gândindu-ne la stelele duble.

„Trebuie să fac ceva deoarece trăiesc”, spune homunculus-ul abia ieşit din alambicul doctorului Wagner. Şi în adevăr, să trăieşti înseamnă să te mişti. Din nenorocire, spiritul speculativ face pe om impropriu acţiunii. Imperiul lumii nu e al acelora cari vor să înţeleagă totul. E o infirmitate să vezi mai departe decât lungul nasului.

*

Cu cât mă gândesc mai mult la viaţa omenească cu atât sunt mai convins că trebuie să-i dăm Milă şi Ironia, ca martori şi ca judecători, aşa precum Egipţienii chemau asupra morţilor lor pe zeiţa Isis şi pe zeiţa Nephtis. Ironia şi Mila sunt două şfetnice minunate: una zâmbind, ne face viaţa amabilă; cealaltă, care plânge ne-o face sacră. Ironia pe care o invoc eu nu este crudă. Ea nu-şi bate joc nici de iubire, nici de frumuseţe. E blândă şi binevoitoare. Râsul ei potoleşte mânia şi tot ea ne învaţă să glumim pe seama răilor şi-a proştilor, pe cajri, fără ea, am putea avea slăbiciunea – să-i urâm.

Omul acesta va avea totdeauna mulţimea de partea

lui. E sigur de el însuşi ca şi de univers. Iată ceea ce place mulţimii; ea are nevoie die afirmări, nu de dovezi. Dovezile o tulbură şi o încurcă. Mulţimea e simplă şi nu pricepe de cât simplicitatea. Nu trebuie să-i spui nici cum, nici în ce fel, ci numai da sau nu.

Morţii se împacă lesne între ei. Un instinct sigur ne îndeamnă să confundăm în aceeaşi glorie şi aceeaşi draigoste pe cei care, deşi duşmani, au lucrat împreună la desăvârşirea unei mari opere sociale sau morale. Letgenda înfăptuieşte reuniunile astea postume cari mulţumesc un întrejg norod. Ea are resurse minunate că se pune pe toţi morţii de acord. Numai legenda Marei Revoluţii se înfiripează extrem de greu.

*

Dragostea de cărţi e într-adevăr o dragoste demnă de lăudat. Lumea şi-a bătut joc adesea de bibliofili şi poeţi, că la urma-urmei merită să glumim pe seama lor, aşa cum glumim de toţi îndrăgostiţii. Cu toate astea ar trebui mai curând să-i invidiem, fiindcă oamenii ăştia au ştiut să-şi împodobească viaţa cu o lungă şi liniştită voluptate. S-ar părea că putem să-i înfundăm învinuindu-i că nu-şi citesc cărţile adunate. Unul dintre ei a răspuns însă ironic: „Dar voi, mâncaţi oare zilnic în faianţele vvoastre vechi?” Ce îndeletnicire poate fi într-adevăr mai onestă de cât să aşezi carte. Lângă carte pe rafturile unui dulap? De sigur, asta aminteşte întrucâtva strădania copiilor cari fac cetăţi de nisip pe malul mării. Munca lor e zadarnică şi tot ce mâinile lor ridică cu atâta osteneală va fi în curând răsturnat. Fără îndoială că soarta colecţiilor de cărţi şi de tablouri e cam aceealş. De asta nu sunt de vină de Cât vicisitudinile existenţei şi scurtimea zilelor noastre.

Valurile mării târăsc movilele de nisip; şi în sălile de mezat se risipesc mai toate colecţiile. Şi cu toate astea n-avem altceva mai bun de făcut pe lume decât cetăţi de nisip la zece ani şi colecţii la şasezeci. Nimic nu va rămâne din tot ce durăm, şi dragostea de bibelouri nu e mai vană decât toate celelalte iubiri.

Ori-cine a frecventat pe savanţi a putut să-şi dea seama că sunt cei mai puţin curioşi dintre oameni. Găsindu-mă, acum câţi-vă ani, într-o mare capitală europeană, pe care n-o s-o numesc, am vizitat galeriile ei de istorie naturală în tovărăşia unuia dintre conservatori, care îmi descria zooliţii cu o extremă complezenţă. Am căpătat multe cunoştinţe de la dânsul până ce am ajuns la terenurile pliocène. Dar, când ne-am găsit în faţa primelor vestigii ale omului şi-a întors capul în altă parte şi mi-a răspuns că acolo nu mai erau vitrinele lui. Mi-am simţit imediat indiscreţia. Niciodată nu trebuie să cerem unui savant secretele universului cari nu se găsesc în vitrina lui. Astea nu-l interesează.

* * *

Vremea, în scurgerea ei, răneşte sau ucide sentimentele noastre cele mai aprinse şi cele mai gingaşe. Slăbeşte admiraţia, luându-i alimentele ei de căpetenie: surpriza şi mirarea; distruge iubirea şi nebuniile ei divine, clatină credinţa şi speranţa, deflorează, despoaie toate nevinovăţiile. Cel puţin, de ne-ar lăsa mila, ca să nu fim închişi în anii bătrâneţii.ca într-un mormânt.

Numai prin milă putem într-adevăr să rămânem oameni cu orice preţ, să nu ne prefacem în stane de piatră, că marii păgâni din vechile mituri. Să ne fie milă de cei slabi pentru că sunt prigoniţi, şi de fericiţii lumii acesteia fiindcă scris este: „Vai de cei care râd!” S-alegem pentru

noi partea cea nună;, care e să suferim alături de cei ce sufăr şi, din gură şi din inimă să spunem nenorociţilor cuvintele rostite cândva la adresa Mariei: *„pac me tecum – plângere”*.

Nu vă fie teamă să atribuiţi artiştilor de-odinioară idealuri pe care nu le-au avut niciodată. E greu să admiri ceva fără o oarecare doză de iluzii, iar cei care înţeleg o capo vd-operă o creează în ei însăşi încă odată. Aceleaşi opere se răsfrâng în chip deosebit în sufletele care le contemplă. Fiecare generaţie omenească caută o emoţie nouă în faţa operelor bătrânilor maeştri. Spectatorul cel mai înzestrat e acela care găseşte cu preţul cine-iştie cărui fericit contrasens, emoţia cea mai pură şi cea mai puternică. De-aceeaşi vedem cum omenirea nu îmbrăţişează cu pasiune de cât operele de artă sau de poezie care au într-însele unele părţi obscure şi susceptibile de interpretări diferite.

Se vestesc, se aşteaptă, se şi văd de pe acum prefaceri fundamentale în organizarea societăţii. E vechea şi eternă eroare a spiritului, profetic., Fără îndoială că vremelnicia e condiţia de căpetenie a vieţii; tot ceea ce vieţuieşte se modifică fără încetare, dar pe nesimţite şi aproape fără ştirea noastră.

Orice progres, cel mai bun ca şi cel mai rău, e lent şi regulat. Nu vor fi niciodată schimbări radicale, cum nici n-au fost vreodată, vreau să spun prefaceri repezi sau neaşteptate. Toate transformările economice se săvârşesc cu încetineala clementă a forţelor naturale. Bune sau rele, după judecata noastră, lucrurile sunt totdeauna ce trebuiau să fie.

Starea noastră socială de azi e urmarea stărilor care au precedat-o, aşa cum e şi cauza stărilor cari vor urma. Ea depinde de cele dintâi, cum cele următoare vor depinde de dânsa. Şi înlănţuirea asta fixează pentru veacuri îndelungate persistenţa aceluiaşi tip; ordinea asta asigură liniştea vieţii. E foarte adevărat că ea nu mulţumeşte nici spiritele curioase de noutăţi, nici inimile însetate de caritate. E ordinea universală însă. N-avem încotro, trebuie să ne supunem. S-avem în schimb râvna inimei şi iluziile necesare; să muncim pentru tot ce credem bun şi folositor, dar fără speranţa unui succes grabnic şi minunat şi fără să ne amăgim cu imaginea unui apocalips social: toate apocalipsurile strălucesc şi dezamăgtesc. Să nu ne gândim la miracole. Ci mai curând, cu resemnare, să pregătim, în măsura puterilor noastre infinit de mici, viitorul rău sau bun pe care nu-l vom vedea.

Trebuie, în viaţă, să facem şi partea hazardului. În definitiv ce este altceva Dumnezeu – de cât hazardul?

* * *

Filosofiile sunt interesante doar ca nişte simple monumente psihice proprii să lumineze pe savant asupra diverselor stări pe căiri le-a străbătut spiritul omenesc. Preţioase pentru cunoaşterea omului, ele nu pot să ne înveţe nimic din ceea ce nu este omul.

Sistemele sunt ca firele acelea subţiri de platină aşezate în lunetele astronomice şi menite să împartă câmpul de observaţie al cerului în părţi egale. Firele astea sunt folositoare pentru observarea exactă a aştrilor; ele apa-rţin însă omului, iar nu cerului. E bine ca în lunetă să fie întinse fire subţiri de platină. Dar să nu uităm niciodată că cel care le-a pus acolo e opticianul.

* * *

Aveam şaptesprezece ani când, într-o zi, am văzut pe Alfred de Vigny într-un cabinet de lectură din stradă Arcadei. N-o să uit vreodată că purta o enormă cravată de satin negru prinsă sub gât cu o camee şi peste care se lăsa un guler cu marginile rotunjite… Ţinea în mână un subţire baston de trestie cu măr de aur la un capăt. Eram copil aproape, şi cu toate astea nu mi s-a părut bătrân. Avea faţa calmă şi blândă. Pletele lui decolorate, dar mătăsoase încă şi fine, îi căzeau în bucle pe obrajii rotunzi. Se ţinea drept, mergea cu paşi mărunţi şi vorbea foarte încet. După ce-a plecat am răsfoit cu emoţie respectuoasă cartea pe care o înapoiase. Era un tom din colecţia Petitot, *Memoriile lui de la Noue*, dacă nu mă înşel. Răsfoind cartea am găsit între paginile ei o bandă îngustă de hârtie, pe care, cu scrisul lui mare, lungueţ şi ascuţit, aproape la fel cu acela al doamnei de Sévigné, poetul notase cu creionul un singur cuvânt, şi anume: *Bêlerophon*. Erou fabulos sau corabie istorică, ce semnificaţie avea numele ăsta? Vigny se gândise, scriindu-l, la Napoleon, izbindu-se de ultimul hotar al măririlor lumeşti, sau poate *îşi* spusese: „Cavalerul melancolic purtat de Pegas, n-a ucis, orice ar fi spus Grecii, monstrul acela teribil şi încântător pe care, cu fruntea brobonită de sudoare, cu buzele arse de sete, cu picioarele însângerate, îl urmărim vecinic, şi-ai cărui nume e: Himera?

Tristeţea filosofica s-a exprimat mai mult decât odată cu o sumbră magnificenţă. Asemenea credincioşilor cari, ajunşi pe cea mai înaltă treaptă a frumuseţii morale, gustă bucuriile renunţării, savantul meredinţat că totul în jurul lui e numai aparenţă şi înşelăciune, se îmbată de această melancolie filosofică şi-şi uită de el însuşi în deliciile unei calme desesperări. Durere frumoasă şi profundă, pe care cei caii au gustat-o o singură dată n-ar schimba-o pe toate

plăcerile frivole şi speranţele deşarte ale vulgului. Iar adversarii cari, cu toată frumuseţea estetică a acestor gânduri, le-ar găsi funeste omului şi naţiunilor, îşi vor suspenda poate anatemele, când li se va arăta că doctrina iluziei universale şi a scurgerii eterne a lucrurilor s-a născut în vârsta de aur a filosofiei eline odată cu Xenophon şi că s-a perpetuat de-a lungul omenirii civilizate în inteligenţele cele mai înalte, mai senine şi mai blânde: un Democrit, un Epicur, un Gassendi.

Cunosc o fetiţă de nouă ani mai înţeleaptă decât înţelepţii. Ea îmi spunea adinioarea:

„În cărţi ni se arată ceea ce nu se vede în realitate: lucruri trecute sau prea depărtate. Dar ceea ce vedem în cărţi vedem greşit şi stâlcit. Copiii n-ar trebui să citească niciodată cărţi.

Sunt atâtea lucruri bune de văzut în lume şi pe care ei nu le-au văzut: lacuri, munţi, râuri, oraşe şi sate, mări şi corăbii, cer şi stele”.

Sunt şi eu de părerea micei mele prietene. Avem un ceas de trăit, pentru ce să ne încurcăm viaţa cu-atâtea lucruri de prisos? De ce să învăţăm atâtea când ştim bine că n-o să ştim nimic niciodată? Trăim1 prea mult în cărţi şi nu de ajuns în natură şi semănăm într-aceasta cu naivul acela de Pliniu cel tânăr, care studia un orator grec, pe când sub ochii lui ivezuviul îngropa cinci oraşe sub cenuşie.

*

Există oare o istorie nepărtinitoare? Şi ce este istoria? E reprezentarea scrisă a evenimentelor trecute. Dar ce e un eveniment? E vreun fapt oarecare? O! Nul e un fapt deosebit de însemnat. Or –, cum judecă istoricul că un

fapt e însemnat sau nu? De bună seamă în chip cu totul arbitrar, potrivit gustului, caracterului său ideilor lui, cu alte cuvinte, ca un artist. Fiindcă faptele nu se împart prin propria lor natură în fapte istorice şi în fapte care nu sunt istorice. Un fapt e ceva infinit de complex. Istoricul va prezentă el faptele în complexitatea lor? Asta e cu neputinţă. Le va prezenta dezbrăcate de aproape toate particularităţile care le constituesc, prin urmare ştirbite, mutilate, difejrite de ceea ce au fost în realitate. Cât despre raporturile faptelor între ele, mai bine să nu vorbim. Când un fapt aşa-zis istoric e rezultatul, ceea ce e posibil, ceea ce e probabil, unuia sau mai multor fapte care nu sunt istorice, şi prin aceasta chiar rămân necunoscute, cum va putea istoricul să scoată în relief relaţiile dintre aceste fapte ca şi firească lor înlănţuire? Şi în tot ceea ce spun presupun că istoricul are sub ochi numai mărturii neîndoielnice; pe când în realitate totul îl înşală) iar încrederea lui în cutare său cutare martor nu se întemeiază decât pe motive pur sentimentale. Istoria nu e deci o ştiinţă, ci o artă. Şi nu poţi izbuti într-însa decât prin multă imaginaţie.

„E frumos, un frumos asasinat!”, a exclamat într-o zi I.I. Weiss, într-un mare cotidian. Afirmaţia a stârnit vâlvă şi scandal printre cititorii obicinuiţi. Cunosc un boer şi demn magistrat, un bătrân cumsecade, care a doua zi a restituit foaia factorului poştal. Era un abonat de mai bine de treizeci de ani, şi era la vârsta când omul îşi schimbă cu jgreu obiceiurile. Bătrânul n-a ezitat însă să facă această jertfă moralei profesionale. Mi se pare că afacerea Fualdès a inspirat lui I.I. Weiss o atât de generoasă admiraţie. Nu vreau să scandalizez pe nimeni. Nici n-aş putea de altfel. Mi-ar trebui, pentru asta, o graţie îndrăzneaţă, pe care eu

no am. Cu toate astea mărturisesc că maestrul avea dreptate îşi că e frumoasă o frumoasă crimă.

Cauzele celebre au p atracţie irezistibilă asupra fiecăruia dintre noi. Nu e exagerat să spunem că sângele vărsat intră pe jumătate în poezia omenirii. Macbeth şi Chapart, zis cel Amabil, sunt adevăraţii regi ai scenei. Gustul legendelor scelerate e înnăscut în sufletul omului, întrebaţi pe copii: vă vor spune cu toţii că dacă Barbă Albastră nu şi-ar fi ucis nevestele, povestea lui n-ar mai fi aşa de atrăgătoare. În faţa unei tenebroase afaceri de asasinat, spiritul nostru resimte o uimită curiozitate.

E uimit fiindcă prin ea însăş crima e stranie, misterioasă şi monstruoasă. Îl pasionează, pentru că în toate crimele regăseşte fondul acela de foame şi iubire asupra călruiaf, buni sau răi, trăim cu toţii. Criminalul pare că vine din depărtări fabuloase. El ne împrospătează o imagine spăimântătoare a omenirii din caverne şi din pădurile ancestrale. Geniul raselor primitive retrăieşte într-însul. Găsim în el instincte pe care le socotem pierdute şi viclenii pe care înţelepciunea noastră le ignorează! Pofte căiri în noi dormitează numai, pe el îl împingi şi-l târăsc. Criminalul e încă o bestie şi e deja un om. De aci admiraţia indiginată pe care ni-o inspiră. Spectacolul crimei e în acelaşi timp dramatic şi filosofic. E pitoresc de asemenea, ne seduce prin grupările lui bizare, plrin umbrele crunte profilate pe ziduri, când totul doarme în jurul nostru, prin zdrenţele lui tragice, prin expresia figurilor al căror secret ne irită.

Rustică şi târându-se pe pământul hrănitor pe care-l adapă cu sânge de-atâtea zeci de veacuri, crima se asociază în mintea noastră cu negrele magii ale nopţii, cu tăcerea prietenească a lunii, cu fiorii de groază răspândiţi

în natură, cu melancolia câmpiilor şi a apelor curgătoare. Pitită în mijlocul mulţimilor obscure din fundăturile mahalalelor, ea ne biciuieşte nervii prin duhoarea ei de tractir şi de alcool, prin miasmele ei de corpuri intrate în descompunere, prin accente neauzite de infamie. În lumea bună, adică în societatea noastră burgheza, unde se arată destul de rar, ea se îmbracă la fel cu noi, vorbeşte ca şi noi, îşi poate că sub aparenţa asta echivocă şi vulgară, reţine mai cu putere imaginaţiile înfierbântate. Crima în haine negrê e aceea pe care o preferă poporul.

Farmecul care atrage mai mult sufletele noastre e farmecul misterului. Nu există frumuseţe fără valuri, şi ceea ce ne ispiteşte mai ales, e tot necunoscutul. Existenţa ar fi intolerabila dacă n-am visa niciodată. Ceea ce viaţa are mai bun într-îhsa, e ideea pe care ne-o da de acel nu ştiu cum Ei nu ştiu ce, care nu e într-însa. Realul ne serveşte să fabricăm aşa cum putem, mai prost sau mai bine, un pic de ideal. Poate că e şi principala lui utilitate.

N în – „Iată un semn al vremii”. Repetăm noi la tot pasul. Cu toate asta nu-i aşa de lesne să descoperi adevăratele semne ale vremii. Pentru asta e nevoie de-o cunoaştere amănunţită a prezentului că şi-a trecutului, şi-o filosofie generală pe care nici unii, nici alţii n-o prea avem. Mi s-a întâmplat adesea să surprind unele fapte petrecute sub ochii mei şi să le găsesc o fizionomie originală în care mi se părea că întrevăd spiritul epocii noastre. „Aşa ceva, îmi spuneam eu trebuia să se petreacă azi şi nu s-ar fi putut petrece altă dată. E un semn al vremii”. Ori, de nouă ori din zece, am regăsit acelaşi fapt, cu circumstanţe analoage, în vechi memorii sau în povestiri de-odinioară. Există în noi un fond de umanitate care se schimbă mai puţin de cât se crede. În definitiv, între noi şi strămoşii

noştri, nu e mai nicio deosebire. Ca să vedem schimbându-se (gusturile şi sentimentele noastre, e nevoie mai întâi să se transforme însăş organele cari le produc. Şi aceasta e opera veacurilor.

Sute şi mii de ani abia ajung; ca să altere întrucâtva unele din caracterele noastre.

* * *

Astăzi nu ne mai închidem credinţele în dogmele de altă dată. Pentru noi, Verbul nu s-a revelat numai pe înălţimile Sfântului Munte, de care vorbeşte Sdriptura. Cerul teologilor ne va apărea tot mai mult populat de vane fantome. Ştim că viaţa e scurtă, şi, ca s-o prelungim punem într-însa amintirea vremurilor cari nu mai sunt. Am pierdut nădejdea în nemurirea fiinţei omeneşti şi, ca să ne consolăm de credinţa asta moartă, n-avem de cât visul unei alte imortalităţi, insesisabilă aceasta, difuză, neputând fi gustată decât cu anticipaţie, şi care, de-altfel, nu e făgăduită decât la foarte puţini dintre noi, imortalitatea sufletelor în memoria oamenilor.

* * *

N-avem nimic mai bun de făcut pe lumea asta de cât să ne resemnăm. Firile nobile totuşi ştiu să dea resemnării lor înfăţişarea mulţumirii. Sufletele mari se resemnează eu o sfântă bucurie. În amărăciunea îndoielii, în mijlocul răului universal, sub cerul (gol, ele ştiu să păstreze neatinse anticele virtuţi ale-credincioşilor. Ele cred, cu tot dinadinsul vor să creadă. Milă de neamul omenesc le încălzeşte. Şi asta e puţin încă. Ele păstrează cucernic vijrtutea aceea pe care teologiia creştină, în înţelepciunea ei, o punea mai presus de toate celelalte, pentru că le presupune sau le înlocuieşte: speranţa. Să sperăm în adevăr, nu desigur în omenirea asta care, cu toate eforturile ei auguste, n-a distirus răul în! Lume, dar să

sperăm în făptuirile acelea cu neputinţă încă de închipuit, care vor purcede într-o zi din om, aşa precum a purces din hrute. Să salutăm geniile astea viitoare. Să nădăjduim în obştescul nostru neastâmpăr, care se traduce în legea materială a transformismului. Neastâmpăr fecund, pe care-l simţim cum creşte în noi. Şi care, tot el, ne va face să păşim cândva către un ţel inevitabil şi divin.

Bătrânii ţin mai mult decât se cuvine la ideile lor. De aceea indigenii din insulele Fidji îşi ucid părinţii când îmbătrânesc. Ei grăbesc astfel evoluţia, pe când noi o întârziem, întemeind Academii.

Durerea poeţilor e o durerre aurită, să nu-i plângem deci prea mult; cei care cântă ştiu să pună balsam peste deznădejdea lor; nicio magie nu întrece magia cuvintelor. Ca şi copiii, poeţii se consolează lesne cu imagini.

* * *

În iubire, bărbaţii au nevoie de forme şi culori; ei vor imagini. Femeile nu vor de cât senzaţii. Femeile iubesc mai bine decât noi, fiindcă sunt oarbe. Şi dacă vă gândiţi cumva la lampa Psyhèei, la picătura ei de ulei, vă voi răspunde că Psyheea nu e femeia, Psyheea e sufletul. Nu e tocmai acelaşi lucru. Ba dimpotrivă. Psyheea era curioasă să vadă, femeile nu sunt curioasă să vadă, femeile nu sunt curioase de cât să simtă. Psyheea căuta necunoscutul. Când femeile caută ceva, numai necunoscutul nu se poate spune că-l caută. Ele vor să regăsească, asta-i totul, să-şi regăsească visurile sau amintirile, adică senzaţia pură. Dacă femeile ar avea ochi, cum ar fi cu putinţă să ne explicătm iubirile lor?

Lui Édouard Rod asupra mănăstirilor de femei.

E idureros să vezi o coptilă renunţând de bunăvoie la bucuriile vieţii. Mănăstirile îngrozesc pe toţi cei care n-au pătruns într-însele. Pe la mijlocul celui de al IV-lea veac al erei creştine, o tânără Romană numită Blesila, închisă într-o mănăstire, a postit până ce-a murit de foame. Norodul furios i-a urmat sicriul strigând: „Să alungăm, să gonim odată din oraşul nostru rasa asta ticăloasă a călugărilor! De ce nu-i omoară nimeni cu pietre? De ce nu-i aruncă nimeni în apele râului?” Şi când o mie patru sute de ani mai târziu Chateaubriand exalta, prin gura părintelui Aubry, fecioarele cari şi-au „sfinţit frumuseţea lor în capo d-operele pocăinţei şi şi-au mutilat carnea asta revoltată ale cărei plăceri nu sunt decât dureri”, abatele Morellet, care era un bătrân filosof, ascultând cu nerăbdare laudele vieţii chinovitice, a exclamat: – „Dacă nici asta nu înseamnă fanatism, aş ruga atunci pe autor să-mi dea definiţia fanatismului!”

Ce ne învaţă oare altceva conflictele astea interminabile, de cât că viaţa religioasă înspăimântă pe om, şi că totuşi ea are raţiunile ei ca să trăiască şi să dureze? Noroadele şi filosofii nu pricep totdeauna bine raţiunile astea. Ele sunt prea profunde şi izvorăsc din cele mai nepătrunse mistere ale naturii omeneşti. Mănăstirile au fost de atâtea-ori luate cu asalt şi dărâmate. Ruinele lor pustiite s-au repopulat însă tot de-atâtea ori. Anumite suflete se îndreaptă spre ele, pe căi aproape fireşti: acestea sunt sufletele claustrale. Pentru că sunt inumane şi (pacifice ele părăsesc lumea şi coboară fericite în imperiul liniştei îşi al păcii. Unele se nasc obosite; nicio curiozitate nu le atrage. Se târăsc inerte şi fără dorinţi. Neştiind nici să trăiască, nici să moară, ele îmbrăţişează viaţa monacală ca o mai redusă viaţă şi o mai redusă moarte. Altele vin la

mănăstire pe căi lăturalnice. Nu prevedem unde-or să le ducă paşii. Biete suflete rănite, nevinovate, o decepţie prematură, un doliu secret al inimei, le-au distrus universul. Viaţa lor n-o să poarte roade; înghelţiul le-a surprins în floare. Prea curând le-a fost dat să aibă sentimentul răului universal. Se ascund ca să plângă. Ar vrea să fie uitate. Şi vor să uite... Sau, mai curând, îşi iubesc durerea şi-o feresc cu (grijă de lucruri şi de oameni. Sunt altele, în sfârşit, pe care le atrage la mănăstire râvna sacrificiului şi cari vor să se Dea cu totul, cu trup şi suflet, într-o uitare de sine mai mare încă de cât aceea a iubirii. Acestea, cele mai rare, sunt adevăratele mirese ale lui Christ. Biserica le slăveşte hărăzindu-le numele ceţe mai dulci de crini şi de roze, de porumbele albe şi de mioare; ea le făgăduieşte prin gura Prea Sfintei Născătoare, cunună de stele şi tron de lumină. Dar să nu ne luăm la întrecere în laude cu teologii. În marile epoci de credinţă, virtuţile mistice ale călugăriţelor nu prea încălzeau lumea. Şi nu mă gândesc la oamenii din popor cărora surorile le-au fost totdeauna suspecte şi asupra cărora au făcut tot felul de istorioare glumeţe. Vorbesc de preoţimea seculară, ale cărei păreri au fost foarte împărţite. Să nu uităm1 în adevăr că [poezia mănăstirilor datează abia de la Chateaubriand şi de la Montalembert.

De asemeni trebuie să ţinem seamă şi de faptul că după vremi şi după ţări, comunităţile religioase se deosebesc între ele şi că nu putem să le reunim pe toate în aceeaşi judecată. În Occident, mănăstirea a fost veacuri de-arându-l şi fermă, şi şcoală, şi spital, şi bibliotecă. Unele au avut menirea să păstreze ştiinţa, în altele s-a păstrat ignoranţa. Au fost mănăstiri făcute pentru muncă, cum au fost şi altele pentru trândăvie.

Acum câţiva ani am urcat muntele pe care sfânta Odilia, fiica unui duce de Alsacia, a ridicat în mijlocul veacului al XII-lea o mănăstire care şi azi trăieşâte în amintirea popolrului alsacian. Fecioara asta cu inimă de bărbat à căutat şi a găsit mijlocul să îndulcească întrucâtva în jurul ei marea tristeţe a vieţii de care suferea pe-atunci biata omenire. Ajutată de colaboratoare îndemâhatece şi slujită de servi numeroşi, ea desţeleni pământul, cultivă ţarini nesfârşite, crescu turme de vite, zidi hambare pentru grâne la adăpost de jefuitori. Prevăzătoare pentru cei neprevăzători, ea învăţa pe băutorii de cervizie să jfie sobri, pe violenţi să fie blânzi, şi pe toţi cum să-şi înfiripeze o bună şi cinstită gospodărie. E cu putinţă oare să descoperim vreo asemănare cât de mică între fecioarele astea robuste şi pure ale vremurilor barbare, între gospodinele astea regale şi cuvioasele stanţe cari, sub Ludovic al XV-lea îşi desenau alunele în colţul gurii ca să meargă la sfânta slujbă şi parfumau cu pudră à la maréchale buzele abaţilor cari le sărutau vâjrful degetelor?

Şi totuşi, chiar atunci, chiar în zilele acelea de scandal, când nobilimea închidea în mănăstiri pe mezinele ei revoltate, se mai găseau totuşi îndărătul gratiilor de fier suflete blânde şi nevinovate. Am surprins tainele uneia dintre ele. Ierte-mi păcatul, dacă i le dau în vileag!

Era acum un an, la Legoubin, librar pe cheiul Malaquais. Am dat acolo peste-un manual de spovedanie alcătuit anume pentru folosinţa călugăriţelor. Din câteva rânduri scrise caligrafic, pe copertă, am aflat că în 1779 cărţulia asta aparţinea surorii Ana, călugăriţă din ordinul Teuiantinelor. Manualul era redactat în limba franceză, şi ceea ce avea remarcabil într-însul e că fiecare păcat era imprimat. Pe-o fâşie îngustă de hârtie lipită la un capăt de

filele cărţii. Îngenuncheată în capelă, pe când *îşi* făcea examenul de conştiinţă, penitenţa n-avea nevoie nici de condei, nici de creion, ca să-şi noteze greşelile grave sau uşoare. Îi era de-ajuns să îndoaie banda de hârtie pe care era imprimat păcatul săvârşit. Astfel că în momentul spovedaniei, cu manualul ei în mină, sora Ana n-avea de cât să urmărească benzile una câte una, fără teamă că ar uita vreunul din comandamentele lui Dumnezeu sau ale Bisericii.

Ori, în ziua când am dat peste cartea asta în librăria prietenului meu Legoubin, am observat că unele vini erau marcate cu o unică îndoitură. Erau acestea vinile extraordinaire ale sorii Ana. Alte benzi erau îndoite de numeroase ori şi hârtia era toată roasă pe de margini. Acestea erau micile păcate ale sorii Ana.

Cum aş fi putut să mă îndoiesc? Cartea nu mai servise nimănui de când cu izgonirea călugăriţelor în 1790. Tot felul de imagini pioase şi rugăciuni naive scrise de mâna ei, erau strecurate încă printre paginile cărţii.

În chipul ăsta mi-a fost dat să cunosc sufletul sorii Ana. Nu i-am descoperit de cât păcate de-o nevinovăţie angelică, şi mare mi-e nădejdea că în ziua de azi sora Ana stă de-a dreapta Tatălui Ceresc. Niciodajtă o inimă mai pură n-a bătut sub rasă albă aâeuiantinelor. Mi-o închipuiesc aşa cum trebuie să fi fost, candidă ca înfăţişare, niţeluş cam grasă, plimbându-se cu paşi rari printre straturile de varză ale grădinii eventuale şi îndoind cu degetele ei albie, fără tulburare, benzile de hârtie cu păcate tot aşa de ordonate ca şi viaţa ei: cuvintele rostite în deşert, distracţie la adunările soborului; distracţie la sfânta liturghie, abateri uşoare şi senzualitate la cinele de

peste zi. Vâna asta din urmă mă mişcă până la lacrimi. Sora Ana mânca cu senzualitate zarzavaturi fierte în apă: Nu era tristă. Nu era roasă de viermele îndoielii. Niciodată n-a luat în deşert numele lui Dumnezeu. Păcatele astea mari au rămas fără îndoituri pe benzile de hârtie. Călugăriţă1, ea avea o inimă monastică. Destinul ei era în conformitate cu natura ei. Iată tot secretul înţelepciunii sorii Ana.

N-aş putea să jur, dar cred că nenumărate surori Ana trăiesc şi astăzi în mai toate mănăstirile de femei. De călugări nu ţin să vorbesc, prefer să declar de la început că nu mi-s deloc de-i. Cât despre maici, sunt convins că cele mai multe dintre ele, ca şi sora Ana, au o inimă monastică, în care abundă harurile chemării lor.

Altfel de ce s-ar mai refugia în liniştea mănăstirilor? Astăzi nu mai sunt întemniţate acolo de orgoliul şi avariţia familiilor lor. De bunăvoie îmbracă rasa, pentru că le convine să o îmbrace. Ar arunca-o de pe ele dacă le-ar place s-o arunce şi cu toate asta o păstrează. Dragtonii filosofi, spărgători de porţi mănăstireşti în vo devilurile Revoluţiei, invocau legile naturii ca să mărite cu sila pe maici şi pe surori. Natura însă e mult mai vastă de cât şi-o închipuie dragonii filosofi; ea împreună lesne senzualismul şi ascetismul însânul ei imens. Iar întrucât priveşte mănăstirile, monstrul trebuie să aibă totulş! Ceva plăcut într-însul deoarece e iubit şi astăzi, şi nu mai devoră de cât victime voluntare. Fă Ră îndoială că mănăstirile îşi au farmecul lor. Paraclisul, cu vasele lui aurite şi cu florile lui de hârtie, o Sfântă Fecioară pictată în culori naturale şi luminată de răsfrângeri palide şi misterioase că ale razelor de lună, cântecele şi fumul din cădelniţe şi strălucirile altarului, iată cele dintâi seducţii ale mănăstirii; de ce n-am recunoaşte că sunt mai atrăgătoare adesea decât

acelea ale lumii? Mai ales că toate lucrurile astea mărunte au un suflet şi conţin în ele toată poezia accesibilă unui anumit fel de natură. Sedentară şi făcută pentru o viaţă discută, umilă, tăinuită, femeia se găseşte dintru început la largul ei între zidurile mănăstirii. Atmosfera înconjurătoare e călduţă, abia apăsătoare; ea procură bunelor copile deliciile unei lente asfixii. Ele trăiesc acolo într-o dulce somnolenţă. Pierd obiceiul gândirii; ceea ce e un mare bine. În schimb câştigă încredere şi siguranţa, ceea ce, din punct de vedere practic, nu-i aşa, e o afacere strălucită. Să mai pomenesc de titlurile ce li se dau: mireasa mistică a lui Iisus, vas neprihănit, columbă imaculată? De prisos. În comunităţile religioase nu mai există exaltare. Virtuţile o iau din loc domo). Tloiţi şi toate, până şi sentimentul lucrurilor divine, se târăsc prudent pe brânci. Niciun avânt. Spiritualismul în palida lui înţelepciune, se materializează pe cât poate, şi poate mai mult decât se crede îndeobşte. Marea problemă a vieţii e aşa de bine divizată într-o serie de preocupări mărunte, încât exactitudinea ţine loc de orice. Nimic nu rupe vreodată egala urzeală a existenţei. Datoria e ceva foarte simplu. O călăuzesc reguli inflexibile. Sufletele timide, blânde, ascultătoare, n-ar putea să dorească ceva mai prielnic. Fireşte că o asemenea viaţă ucide imaginaţia, dar nu şi veselia. Arareori veţi întâlni expresia unei tristeţi profunde pe faţa unei călugăriţe.

În zilele noastre zadarnic am căuta în oricare din mănăstirile Franţei vreo Virginia de Leyva sau o Giulia Carraciolo, victime revoltate, respirând cu nesaţ, printre zăbrelele chiliilor, mireasmele naturii şi ale lumii. Cred că n-am găsi la fel vreo sfânta Tereza, sau vreo sfântă Caterină de Sienna. Vremea eroică a mănăstirilor a trecut pentru totdeauna. Ardoarea mistică se stinge. Cauzele cari

aruncau mii de bărbaţi şi de femei în fundul mănăstirilor nu mai există. În zilele de violenţă, când omul, neavând sjfguranţa că va putea să guste din roadele muncii lui, se trezea mereu în urletje de moarte să vâlvătăii de incendiu, când viaţa era într-adevăr un vis urât, sufletele cele mai gingaşe fugiau ca să viseze de ceruri albastre, în clădiri cari se ridicau că mari corăbii singuratece peste valurile de ură şi de răutate ale omenirii. Vremurile astea nu mai sunt. Lumea a devenit pentru toţi aproape suportabilă. Rămânem bucuros într-însa. Dar cei care-o găsesc prea aspră încă şi nu destul de sigură, liberi sunt, la urma urmei, să se retragă din ea. Adunarea Constituantă a greşit, contestându-le dreptul ăsta şi noi am făcut bine admiţându-l în principiu.

Am cinstea să cunosc pe superioară unei comunităţi care-şi are sediul principal la Paris. E o femeie cumsecade şi care-mi inspiră un sincer respect. Acum de curând mi-a povestit ea – însăş, ultimele momente ale uneia din surorile ei, pe care o cunoscusem în saloane, veselă şi drăgălaşe, şi care plecase într-o bună zi din lume ca să moară de ftizie în liniştea unei chilii.

„A murit ca o sfântă, mi-a spus Superioară. Se sculă din pat în toate zilele lungiei ei suferinţe şi două surori converse o întovărăşeau până la paraclis. Acolo şi-a făcut rugăciunea şi în dimineaţa zilei când şi-a dat sufletul. O lumă n-are aprinsă în faţa icoanei sfântului Iosef picura pe parchet. Ea a dat ordin uneia din surorile converse să îndrepte lumânarea. Apoi s-a răsturnat pe spate, a suspinat adânc odată şi-a intrat în agonie. Gând i s-a dat sfânta împărtăşanie, abia cu o clipire a ochilor a putut să i mărturisească cu câtă evlavie primea împărtăşania”.

Povestirea asta mi-a fost făcută cu o admirabilă

simplicitate. Fără îndoială că moartea e actul cel mai important din viaţa religioasă. Dar existenţa cenobistică îl pregăteşte atât de bine, încât în clipa supremă nu-i rămâne omului mai multe de făcut decât în orice alt moment al vieţii. Îndrepţi o lumânare care picura şi-ţi dai obştescul sfârşit. Nu e nevoie de ceva mai mult ca să desăvârşeşti o sfinţenie minuţioasă. – * *

Despre convorbirea pe care am avut-o astă noapte, cu o fantomă, asupra orhginelor alfabet. În tăcerea netulburată a nopţii, scriam, scriam de mult. Aruncând toată lumina lămpii asupra mesei, abajurul lăsa în umbră rafturi de cărţi cari se ridică până în tavan pe cei patru pereţi ai cabinetului meu de lucru. Jăratecul aproape stins împrăştia, ici şi colo, în cenuşe, ultimele lui rubine. Fumul acru de tutun îngroşa aerul;

În faţa mea, dintr-o cupă, pe o movilă de scrum, o ultimă ţigaretă, înălţa drept în aer o coloană subţire şi albastră de fum. Şi tenebrele odăii acesteia erau misterioase, fiindcă se simţea confuz într-însele sufletul cărţilor adormite. Condeiul îmi aţipise între degete şi gândurile îmi fugeau spre lucruri foaârte vechi când, deodată, din fumul ţigaretei, ca din aburii unor ierburi vrăjite, se desprinse un tip bizar. Pletele buclate, ochi lungueţi şi scânteetori, nasul coroiat, buzele cărnoase, barba neagiră, frizată după moda asiriană, pielea obrazului bronzată, expresia de vicleşug, şi de senzualitate crudă întipărită pe faţă, formele masive ale trupului şi veşmintele lui bogate, îmi arătau că am de-a face cu unul din Asiaticii aceia pe care Elinii îi numeau barbari. Avea pe cap un fel de coif albastru făcut ca un cap de peşte şi împroşcat cu stele. Era îmbrăcat într-un antereu de purpură, brodat cu figuri de animale, şi ţinea într-o mână o lopată, iar în cealajtă nişte tablete. Strania apariţie nu m-a tulburat. Ce

poate fi mai natural, într-adevăr, decât apariţia fantomelor în biblioteca unui cărturar? Unde s-ar arăta mai logic umbrele morţilor, dacă nu printre semnele cari păstrează amintirea lor? Ani poftit pe strein să ia loc. Ceea ce n-a vrut să facă.

— Te rog, vezi-ţi de treabă, mi-a spus el, şi fă ca şi cum nici n-aş şi aici. Am venit doar să văid ce scrii pe petecul ăsta de hârtie. Îmi face plăcere să privesc; nu că mi-ar păsa câtuşi de puţin de ideile pe care poţi să le exprimi. Dar caracterele pe care le înşiri mă interesează nesfârşit de mult. În ciuda alteraţiilor suferite de-a lungul a douăzeci şi opt de veacuri de folosinţă, literele pe care le aşterni pe hârtie nu-mi sunt tocmai streine. Recunosc pe acest *B* care, pe vremea mea, se chema *beth*, adică locuinţă sau casă. Iată şi pe *L*, pe care noi îl chemam *lamed*, pentru că are forma unui cârlig. Acest *G* vine de la vechiul nostru*gimel*, adică gât de cămilă, şi acest *A*, coboară din *aleph*, ceea ce înseamnă cap de bou. Întrucât priveşte pe acest *D* din manuscrisul dumitale, ar reprezenta tot aşa de fidel ca şi litera noastră *daleth*, din care purcede, intrarea triunghiulară a unui cort ridicat în nisipurile pustiului, dacă printr-o trăsătură cursivă n-aţi fi rotunjit contururile acestui vestigiu al unei vieţi antice şi nomade. Aţi alterat şi litera asta *daleth*, cum aţi făcut-o de altfel cu toate literele alfabetului meu. Nu vă fac însă nicio imputare. Voiaţi să scriţi mai repede. Timpul e scump. Vremea înseamnă [pulbere de aur, dinţi de elefant şi pene die struţ. Viaţa e scurtă. Fără să piardă o clipă, omul trebuie să facă negoţ şi să navigheze, ca să câştige bogăţii, şi să ajungă în pragul bătrâneţei fericit şi respectat.

— Domnul meu, i-am spus atunci, judecând după port şi după vorbă, cred că sunteţi un bătrân Fenician.

El mi-a răspuns. Simplu:

— Sunt Cadmus, umbra lui Cadmus.

— În cazul ăsta, m-am grăbit să-i replic, nu exişti cu-adevărat. Eşti cel mult mitic şi alegoric. Fiindcă e cu neputinţă să punem temei pe tot ce-au spus Grecii pe seama dumitale. Ei povestesc că într-o zi, pe-aproape de fântâna lui Ores, ai ucis un balaur, care vărsa foc pe nări şi pe gură, şi că smulgând dinţii monstrului i-ai semănat în pământ de unde au ieşit schimbaţi în oameni. Toate astea-s poveşti însă, şi însuţi Dumneata, domnul meu, eşti o făptură fabuloasă.

— Se prea poate să fi devenit fabulos în scurgerea vremilor, şi cred că şi copiii aceia mari pe care Dumneata îi numeşti Greci, au putut să întovărăşască cu fel de fel de fabule memoria mea, dar de asta puţin îmi pasă. Niciodată nu m-am sinchisit de ce-or să gândească oamenii despre mine după ce-oi muri; temerile şi speranţele mele n-au depăşit niciodată hotarele vieţii acesteia de care ne bucurăm pe pământ, singura pe care o cunosc încă şi astăzi. Fiindcă nu înseamnă viaţă să pluteşti ca o umbră în colbul bibliotecilor, şi să apari când şi când domnului Ernest Renan sau domnului Philippe Berger.

Şi starea asta de fantomă mi se pare cu-atiat mai tristă, cu cât, în viaţa mea, am dus o existenţă din cele mai active şi mai rodnice. Nu-mi pierdeam eu vremea să şaman dinţi de balaur în câmpiile beoţiene, afară doar numai Dacia dinţii ăştia n-or fi cumva urile şi pizmă pe care bogăţiile şi atotputernicia mea le făceau să nască în sufletul păstorilor din Cytheron. Am navigat toată viaţa. Pe corabia mea neagră, care avea la prora ei un pitic stacojiu şi monstruos, paznic al comorilor mele, observând cele şapte Cabire cari plutesc în văzduh şi bărcile lor scânteetoare, cătându-mi drumul după steaua aceea imobilă pre care Grecii, din cauza mea, au numit-o

Fenicianã, am strãbãtut toate mãrile şi-am abordat la toate ţãrmurile pãmântului; m-am dus sã caut aurul din Colchida, oţelul Kalibilor, mãrgãritajele din Ophir, argintul din Tartesa; din Beţika am adus fierul, plumbul, cinabrul, mierea, ceará şi smoala, şi, trecând dincolo de graniţele lumii, am rãtãcit sub brumele Oceanului pânã-n insula sumbrã a Bretonilor, de unde m-am întors bãtrân, cu plete albe, dar bogat în staniul pe care Egipţienii, Elinii şi Italioţii mi l-au cumpãrat plãv tindu-l cu greutatea lui în aur. Mediterană era pe-atunci lacul meu. Am întemeiat pe coastele ei încă sãlbatice sute şi sute de comptuare, şi însãşi faimoasa Theba nu era în zilele celea decât o cetãţue în care îmi pãstram aurul meu. În Grecia n-am întâlnit decât sãlbatici armaţi cu coarne de cerb şi cu unelte din cremene cioplitã. Eu le-am dãruit bronzul şi tot prin mine au cunoscut toate artele.

Simţind în privirea ca şi în cuvintele lui o duritate jignitoare, i-am rãspuns fãrã niciun fel de amiciţie:

— A! Ştiu, erai un neguţãtor activ şi inteligent. Dar n-aveai scrupuluri, şi, la cel dintâi prilej, te purtai ca un adevãrat piirat. Când abordai la vreuna din coastele Greciei s-au ale insulelor, prima dumitale grijã era sã desfaci pe ţãrm ştofe bogate şi podoabe strãlucitoare, şi dacã fecioarele din împrejurimi, mânate de-o nestãpânitã dorinţã, veneau singure, fãrã ştirea pãrinţilor, sã admire bogãţiile cajri le luau ochii, marinarii dumitale le rãpeau fãrã milã, şi bietele copile, strigând şi plângând zadarnic, erau aruncate, legate cobzã şi tremurând de spaimã, în fundul corãbiilor, în paza piticului stacojiu. N-aţi furat oare astfel, dumneata şi alţii ca dumneata, pe fecioara Io, fiica regelui Inachos, ca s-o vindeţi apoi îi? Egypet?

— E foarte probabil. Regele acesta Inachos era şeful unui mic trib de sãlbatici. Fata lui era albã, cu trãsãturi

fine şi pure. Relaţiile dintre sălbatici şi oamenii civilizaţi au fost oricând şi pretutindeni aceleaşi.

— E-adevărat; dar Fenicienii dumitale au săvârşit prădiăciuni ne-mai auzite în tot restul lumii. Nu s-au dat în lături să fure până şi sarcofagii şi să jefuiască hypogeele egipţiene ca să îmbogăţească necropolele lor din Gebal.

— Pe bună dreptate, domnul meu, sunt oare astea imputări pe care poţi să le faci unui om din alte vremuri, aceluia pe care Sophocle îl numea încă de pe-atunci anticul Cadmus? Sunt abia cinci minute de când vorbim împreună în cabinetul dumitale şi uiţi cu totul că sunt mai în vârstă decât dumneata cu douăzeci şi opt de veacuri. Recunoaşte în mine, scumpul meu domn, pe-un bătrân Cananeean pe care e nedrept să-l şicanezi pentru câteva lăzi cu momâi şi pentru câteva fete de sălbatici furate din Grecia sau din Egypet. Admiră mai curând puterea inteligenţei şi frumuseţea industriei mele… Ţi-am vorbit până acum numai de corăbii. Aş putea să-ţi arăt la fel caravanele mele plecând să caute în lernen smirna şi. Tămâia, în Haran nestimate şi mirodenii, în Etiopia fildeşul şi abanosul. Dar activitatea mea nu se mărgineşte numai la schimburi şi negoţ. Eram un meşteşugar priceput, într-o vâreme căind lumea în jurul meu nu ieşise încă din cântunericul barbariei. Metalurgist, sticlar, boiangiu, giuvaiergiu, îmi exercitam geniul meu în toate artele acelea ale focului, atât de minunate, încât par operă de

Vrăjitor. Priveşte cupele pe câţi le-am cizelat şi admiră jgustul delicat al argintarului din Canaan. Şi nu m-am lăsat mai prejos nici în muncile umile ale agriculturii. Din fâşia aceea îngustă de pământ, strânsă între mare şi Liban, am făcut o grădină ca un rai. Se mai găsesc şi azi acolo cisternele pe care le-am săpat. Unul din marii voştri

maeştri a spus: „Singur omul din Canaan putea să dureze teascuri pentru eternitate”. Învaţă deci să cunoşti mai bine pe bătrânul Cadmus. Pe toate popoarele Mediteranei eu le-am făcut să treacăde la vârsta de piatră la vârsta de bronz. Pe Grecii dumitale eu i-am învăţat principiile tuturor artelor. În schimbul grâului, al vinului şi al pieilor de vite pe care mi le aduceau, le-am dat cupe sculptate şi figurile de pământ ars, pe care le-au copiat de-atunci încoace, ticluindu-le după gustul lor. În sfârşit le-am dat un alfabet fără de care n-ar fi putut nici să-şi fixeze, nici măcar să-şi precizeze gândirea aceea elină pe care o admiri aşa de mult. Iată ce-a făcut bătrânul Cadmus. Şi n-a făcut asta din milă pentru neamul omenesc, nici din dorinţa unei glorii deşarte, ci din sete de câştig şi în vederea unui profit sigur şi imediat. A făcut-o că să se îmbogăţească şi ca să poată bea la Bătrâneţe vin parfumat în cupe de aur, servit pe mese de argint, înconjurat (de femei albe care să danseze jocuri vo luptoase în cântece ide harfa. Căci bătrânul Cadmus nu crede nici în virtute, nici în bunătate. El ştie că oamenii sunt răi şi că, mai puternici decât oamenii, zeii sunt şi mai răi încă. Se teme de dânşii; cu jertfe sângeroase încearcă să-i îmbuneze. Nu poate să iubească. El nu se iubeşte decât pe el-însuiş> Vezi, dar, că nu mă fac mai bun decât sunt. Gândeşte-te însă, că dacă n-aş [fi căutat plăcerile violente ale simţurilor, n-aş fi muncit ca să mă îmbogăţesc, n-aş fi inventat artele de care să vă bucuraţi până-n ziua de astăzi. Şi, în sfârşit, scumpul meu domn, deoarece n-ai destul spirit ca să te faci negustor şi te mulţumeşti să fii scrib işă să te îndeletniceşti cu scrisul asemenea Grecilor, ar trebui să mă cinsteşti ca pe un zeu, pe mine, care ţi-am dat alfabetul. Nu uita că eu l-am inventat. Fireşte că nu l-am creat decât pentru înlesnirea negoţului meu şi fără să prevăd câtuşi de puţin ce

întrebuinţare i-o vor da mai târziu popoarele literare. Îmi trebuia un sistem de notaţie simplu şi rapid. L-aiş fi luat bucuros de la vecinii mei, fiind deprins să iau de la dânşii tot ce putea să-mi convie. Nu mi-am dat niciodată aere de originalitate: limba mea e aceea a jsemiţilor, sculptura mea e când egipţiană, când babilonianã. Dacă aş fi – dat peste un sistem de scris uşor şi practic, nu mi-aş fi pierdut vremea de pomană cu invenţii de felul ăsta.

Dar nici hieroglifele popoarelor pe care le numiţi astăzi, fără să le cunoaşteţi, Hitiţi sau Heteeni, nici scrierea sacră a Egiypţienilolr, tiu răspundea nevoilor mele. Amândouă erau scrisuri complicate şi greoaie, mai curând făcute să acopere; zidurile templelor şi, ale mausoleélor, decât să se îndese pe tabletele unui negustor. Chiar scurtat şi cursiv, scrisul scribilor egypţieni păstra încă, de la origina lui hieroglifică, obscuritatea, stângăcia şi indecizia. Sistemul întreg era greşit. Hierogriful simplificat rămânea tot hierogilif, adică ceva teribil de haotic şi de confuz. Dumneata ştii, desigur, cum amestecau Egypţienii, în hieroglifele lor, fie perfecte, fie scurtate, semnele cari reprezentau sunete. Printr-o inspiraţie de geniu am ales douăzeci şi două din semnele astea nenumărate şi-am făcut din ele cele douăzeci şi două de litere ale alfabetului meu. Litere, adică nişte semne corespunzând fiecare unui sunet unic şi putând da prin împreunarea lor repede şi uşoară, gama infinită a tuturor sunetelor! Spune dacă n-am fost ingenios!

— Da, ingenios, fără îndoială şi mai mult încă decât bănuieşti. În adevăr, ni-ai făcut un dar care nu are preţ. Căci, fără alfabet n-ar fi fost cu putinţă nici notaţia exactă a frazei, nici stil şi prin urmare nici cugetare ceva mai delicată, nici abstracţii, nici subtilităţi filosofice. Ar fi fost aşa de abjsurd să ne închipuim pe Pascal scriindu-şi

Provincialele în caractere cuneiforme cum ar fi să credem căi statuia lui Zeus Olimpianul a fost sculptată de o focă. Inventat ca să înlesnească ţinerea socotelilor comerciale, alfabetul fenician a devenit astăzi în lumea întreagă instrumentul necesar şi desăvârşit al gândirii, şi istoricul transformărilor lui e strâns legat de acela al dezvoltării spiritului omenesc. Invenţia dumitale, Cadmus, e nesfârşit de frumoasă şi de scumpă, cu toate că a fost şi ea – imperfectjă. Fiindcă dumneata nu te-ai gândit la vocale şi-ai lăsat Grecilor ingenioşi meritul să le găsească. A fost de-altfel partea lor în lumea asta să ducă la perfecţie tot de ce s-au atins:

— Da, e drept, pot s-o mărturisesc, am avut totdeauna prostul obicei să amestec vocalele între ele şi să le œnfund! Poate că singur ai putut să-ţi dai seama ascultându-mă: bătrânul Cadmus vorbeşte din fundul gâtului.

— I-o iert bucuros, i-aş ierta aproape şi răpirea fecioarei Io, deoarece tatăl ei nu era decât un şef de sălbatici, purtând ca sceptru un corn de cerb sculptat cu ascuţişul cremenii cioplite. Îi voi ierta chiar faptul că a răspândit printre Beoţienii săraci şi virtuoşi dansurile frenetice ale Bacantelor, ia-tăi, îi voi ierta totul, pentru că în schimb a dăruit Greciei, şi intrin ea lumii întregi, cel mai nepreţuit dintre talismane, cele douăzeci şi două de litere ale alfabetului fenician. Din aceste douăzeci şi două de litere au ieşit toate celelalte alfabeturi ale universului. Nu e o singură gândire pe pământul acesta pe care ele să n-o fixeze şi sia n-o păstreze. Din alfabetul tău, divine Cadmusi, au izvorât scrisul grecesc să scrisul italiot, cari, la rândul lor, au dat naştere tuturor scrisurilor europene. Din alfabetul tău au mai purces încă şi toate scrisurile semitice, de la cel armenesc şi cel ebraic, până la cele

siriace şi arabe – şi acelaşi alfabet fenician e părintele alfabetului hymiarit şi al celui etiopian şi al tuturor alfabeturilotr din regiunile centrale ale Asiei, zeud şi pehlvi, şi al însuşi celui indian, care a dat naştere scrisului devanagari şi tuturor celorlalte scrisuri din Asia meridională. Ce glorie, prin urmare! Ce succes universal! Nu există în zilele noastre, pe toată suprafaţa pământului, un singur fel de scris care să nu derive din scrisul cadmeian. Ori-cine pe lumea asta scrie un singur cuvânt e, cu (ştirea tsau fără Ştirea lui, tributarul negustorilor cananeeni. La gândul ăsta sunt ispitit să ia A închin ţie, prea-mărite Cadmus, şi nu ştiu cum să cinstesc mai bine marea favoare pe care mi-a făcut-o venirea ta în cabinetul fineu de lucru la trărţi petreci cu mine un ceas din

Noaptea aceasta, tu, Baal Cadmus, inventatorul alfabetului.

— Scumpul meu domn, potoleşte-ţi, rogu-te, entuziasmul. Mărturisesc că sunt destul de mulţumit de taica mea invenţie. Dar vizita mea n-are de ce să te măgulească prea mult. Adevărul e că mă plictisesc de moarte dècând, ajuns o umbră Vană, nu mai vând nici cositor, nici pulbere de aur, nici dinţi de elefant şi de când, pe pământul ăsta pe care dl. Stanley îmi urmează de departe pildă, sunt redus să schimb din când în când o vorbjăvldouăi cu câţiva savanţi sau spirite curioase cari se mai interesează încă de soarta mea. Dar mi se pare că aud cântecul cocoşului. Adio dar, şi caută cu orice preţ să te unbogăjţeşti: fiindcă unicele bunuri pe lumea asta sunt bogăţia şi puterea.

Abia apucă să rostească ultimul cuvânt, şi dispăru. Jăratecul se stinsese în sobă, răcoarea nopţii începea să mă pătrundă, şi tâmplele îmi zvâcneau dureros.

*

Marii scriitori nu au sufletul josnic. Ei îşi iubesc profund pe semenii lor. Sunt generoşi, îşi lărgesc mereu inima. Sunt „solidari cu toate suferinţele altora. Marele lor gând e să le aline. Li-e milă de bieţii actori cari joacă tragedia comică sau comedia tragică a destinului.

Mila, numai mila, e însăş fondul geniului lor.

* * *

Nu împărtăşesc deloc sentimentele răutăcioase ale vodeviliştilor faţă de doctorese. Dacă o femeie are vocaţia ştiinţei, ce drept avem noi să-i imputăm că şi-a urmat chemarea? Cum s-o mustrăm pe aceea nobilă1, şi blândă şi înţeleaptă Sophie Germain, care a preferat grijilor casnice şi familiare, meditările solitare închinate algebrei şi metafizicei? Oare ştiinţa nu-şi poate avea şi ea, ca şi religia, fecioarele şi preotesele ei? Dacă nu e cuminte să vrem instruirea tuturor femeilor e mai cuminte oare să le interzicem la toate înaltele speculaţii ale cugetării? Şi, din punct de vedere strict practic, oare ştiinţa nu este ea, în anumite cazuri, pentru femeie, o resursă nepreţuită? Pentru că avem astăzi mai multe institutoare decât e nevoie, trebuie oare să aruncăm cu piatra în tinerele fete care se consacră învăţământului, cu toată cruda inepţie a programelor şi cu toată justiţia mică a concursurilor? Fiindcă li s-a recunoscut de când lumea femeilor o divină îndemânare în îngrijirea bolnavilor, fiindcă pretutindeni şi totdeauna ele au fost cele cari mângâiau şi cari lecuiau toate relele, fiindcă dintre ele societatea îştiurecrutează moaşele şa infirmierele, cum să nu le lăudăm pe acelea cari, nemulţumite numai cu ucenicia medicinei, duc pană la doctorat studiile lor medicale, înălţându-se astfel ele singure în demnitate şi în autoritate.

N-ar trebui să ne lăsăm târâţi niciodată de ura legitimă împotriva preţioaselor şi a pedantelor. Ştiu că nimic nu e mai odios ipe lume ca o pedantă. În ce priveşte însă preţioasele, ar fi drept să facem o deosebire. O distincţie, chiar căutată, nu stă rău totdeauna, şi un anumit gust în alegerea cuvintelor nu poate să strice unei femei. Dacă doamna de Lafayette e o preţioasă (şi pe vremea ei trecea ca atare), eu nu mai pot urî preţioasele. Fără îndoială că orice afectare e detestabilă, cea a gospodinelor ca şi cea a scriitoarelor; dar într-o societate ca aceea vizată de Proudhon, în care toate femeile ar fi bucătărese sau spălătorese, n-ar mai fi nicio bucurie să trăieşti. Admit că e mai puţin firesc, şi, prin urmare, mai puţin graţios pentru femei să compue cărţi decât să se joace de-a comedia, dar o femeie care are darul scrisului ar păcătui să nu scrie, mai ales dacă asta nu-i încurcă viaţa. Gândiţi-vă apoi că ea va putea găsi un nepreţuit prieten în modesta călimară, atunci când, păşind pragul maturităţii, va intra în vârsta dureroasă a amintirilor. E netăgăduit că, dacă femeile nu scriu mai bine că bărbaţii, în orice caz ele scriu altfel şi că, lasă uneori să întârzie printre paginile înnegrite de ele ceva din graţia lor divină. Intru cât mă priveşte, voi rămâne totdeauna recunoscător doamnei de Caylus şi doamnei de Staal-Delaunay că ne-au lăsat câteva picături de cernealănemuritoare.

Ar fi cea mai puţin filosofică dintre idei să ne închipuim că ştiinţa poate să intre în sistemul moral al unei femei sau al unei feţe ca un corp strein, ca un element perturbator de-o putere incalculabilă. Dar, dacă era firesc şi legitim să urmărim instrucţia tinerelor fete, e de netăgăduit că s-au ales căile cele mai absurde. Din fericire începem să ne dăm seama de greşelile făcute. Ştiinţa e

trăsătura de unire dintjre om şi natură. Femeile au nevoie ca şi noi de-un anumit capital de cunoştinţe. În felul cum le-am instruit până acum, nu numai că n-am înmulţit raporturile lor cu Universul, dar parcă dinadins le-am separat şi le-am scos afară din natură. Le-am învăţat cuvinte, iar nu realităţi, şi le-am vârât cu deasila în cap nomenclaturi nesfârşite de istorie, de (geografie şi de zoologie cari prin ele-înşile n-au niciun fel de semnificaţie. Făpturile astea nevinovate au dus astfel povara, peste Iputerile lor de mare, a unor programe unice, pe care orgoliul democratic să patriotismul burghez le-au ridicat că adevărate monumente ale sărăciei lor de duh1.

S-a pornit de la ideea absurdă că un popor e savant când toată lumea ştie aceleaşi lucruri, ca şi cum diversitatea funcţiunilor n-ar atrage după dânsa diversitatea cunoştinţelor, şi ca şi cum ar fi mare ispravă să ştie un negustor ceea ce ştie un doctor în medicină! Ideea asta a fost bogată în erori; în special ea a dat naştere unei alte erori, mai nenorocită încă decât cea dintâi. O seamă de inşi şi-au închipuit că elementele ştiinţelor aplicate pot fi de vreun folos persoanelor menite să nu urmărească nici aplicările, nici teoria lor. Aceiaşi oameni şi-au dat cu mintea că în anatomie, de pildă, sau în chimie, terminologia avea o valoare proprie, şi că era absolut necesar s-o cunoaştem, independent de întrebuinţarea pe care i-o dedicau chirurgii şi chimiştii. Superstiţia asta e tot aşa de stupidă ca şi aceea a Scandinavilor de-odinioară, care scriau cu caractere runice, fiind ferm convinşi că unele cuvinte au în ele o putere atât de mare încât rostindu-le numai, am putea să stingem soarele şi să prefacem pământul în pulbere şi scrum.

Un zâmbet de milă ne vine pe buze când ne gândim la nenorociţii aceea de pedagogi care silesc pe copii să înveţe cuvintele unei limbă pe care aceştia nu vor avea niciodată prilejul s-o audă sau s-o vorbească. Aceştia susţin, caraghioşii! Că învaţă astfel pe copii elementele ştiinţelor îşi că răspândesc în mintea copilelor lumini asupra a tot ce există. Dar cine nu-şi dă seamă că tot ce răspândesc ei astfel sunt numai tenebre, şi că ar trebui întrebuinţate cu totul alte metode ca să semănăm idei în capetele astea tinere, fragile şi uşoare? Ce metode anume? Arătaţi copiilor în puţine cuvinte obiectivele principale ale fiecărei ştiinţe, scoateţi în evidenţă rezultatele la care au ajuns, prin câteva pilde izbitoare. Fiţi generalizatori, fiţi filosofi, dar ascundeţi-vă atât de\bine filosofia încât să vă socoată oricine tot aşa de simpli ca şi spiritele cărora vă adresaţi. Expuneţi fără jargonuri pretenţioase, în limba vulgară şi comună tuturor a, un mic număr de fapte cari să izbească imaginaţia şi să satisfacă inteligenţa. Cuvântul vostru să fie naiv, mare şi generos. Nu vă măguliţi cu ideea că puteţi învăţa pe copii un număr prodigios de lucruri. Aţâţaţi-le doar curiozitatea. Mulţumiţi-vă să le deschideţi spiritele, fără să le supraîncărcaţi. Puneţi numai scânteia. De la sine se vor aprinde, acolo unde înclinaţiile sunt mai inflamabile.

Şi dacă scânteia se stinge, dacă anumite inteligenţe sunt osândite să rămână obscure, cel puţin nu le veţi fi ars. Vecinic vor fi ignoranţi printre noi. Trebuie să respectăm toate naturile şi să lăsăm simplicităţii pe cele care-i sunt hărăzite. Mai ales pe fete ar trebui să le lăsăm, pentru că cea mai mare parte dintre ele îşi petrec viaţa pe pământ cu îndeletniciri cari le cer cu totul altceva decât idei generale şi cunoştinţe tehnice. Dacă ar fi după mine, aş vrea ca învăţământul pe care-l dăm fetelor să fie mai ales o

discretă şi dulce solicitare.

* * *

Îngăduiţi bieţilor oameni să nu-şi pună totdeauna de acord maximele cu sentimentele lor. Să tolerăm chiar fiecăruia dintre noi să se poată folosi de două sau trei filosofii, fiindcă n-avem niciun cuvânt să credem că una singură din ele e bună, afară doar numai dacă doctrina e opera noastră. Singuri inventatorii pot fi scuzabili când sunt părtinitori. Tot aşa cum ţinuturile întinse au climaturile cele mai diferite, spiritele vaste închid în ele contradicţii nenumărate.

* * *

Când drumurile sunt înflorite, nu întrebaţi unde duc. Vă dau sfatul ăsta în ciuda înţelepciunii vulgare, şi călăuzit de-o înţelepciune superioară. Nimeni dintre noi nu cunoaşte tejurile vieţii. Ca să aflu calea cea dreaptă, am întrebat pe toţi cei care, preoţi, savanţi, Mră]itori sau filosofi, pretind că cunosc geografia Necunoscutului. Niciunul din ei n-a fost în stare să-mi arate drumul cel bun. De-aceea calea pe care o prefer e cea a cărei ulmi se înalţă mai stufoşi spre un cer mai zâmbitor. Sentimentul frumosului mă conduce. Cine poate fi sigur că va găsi o călăuză mai înţeleaptă?

* * *

Un artist cu adevărat mare poarta într-i insul instinctul frumos al vieţii. Creează dar nu distruge.

* * *

În sufletele frumoase, o divină indulgenţă se strecoară printre toate furiile pasiunilor dezlănţuite. Dacă-i adevărat că nu există dragoste fără ură, e tot asja de adevărat că nu poate exista ură fără un pic de milă.

Nu-l plânge! Proclamă-l mai curând fericit. El a avut partea cea mai bună din toate lucrurile lumii acesteia: a ştiut să admire.

* * *

Numai un sceptic poate fi bun cetăţean. Un sceptic nu se revoltă niciodată împotriva legilor, fiindcă niciodată n-a sperat că oamenii pot face-şi legi bune.

* * *

Nu există o critică obiectivă, tot aşa cum nu exista o artă obiectivă. Toţi cei care se măgulesc cu gândul că şi-au pus în operele lor şi altceva decât pe ei înşişi, sunt victimele celei mai falacioase. Dintre iluzii. Strictul-adevăr e că nu putem ieşi niciodată din noi înşine. E una din marile noastre mizerii. Ce n-am da să putem vedea măcar odată cerul şi pământul prin ochii cu faţete ai unei muşte, sau să înţelegem natură cu creierul vâscos şi simplu al unui orangutan? Dar asta nu ni-e îngăduit. Nu vom pun tea niciodată, asemenea lui Tiresias, să fim bărbaţi, amintindu-ne în acelaşi timip c-am fost femei. Suntem închişi în fiinţa noastră ca într-o temniţă perpetuă. De-aceea cred că cel mai bun lucru ce-l avem de făcut, e să recunoaştem1 de bunăvoie condiţia asta nenorocită, şi să mărturisim că vorbim de noi înşine ori decât e ori n-avem puterea să tăcem din gură.

Despre Miracol.

Nu trebuie să spunem: Miracolul nu există pentru că n-a fost dovedit. Credincioşii vor putea totdeauna în cazul ăsta să ceară o cercetare mai desăvârşită. Adevărul e că miracolul n-ar avea cum să fie constatat nici azi, nici mâine, fiindcă a constata un miracol va însemna totdeauna să invoci o concluzie prematură. Un instinct profund ne

spune că tot ceea ce natura cuprinde în sânul ei e în conformitate cu legile ei cunoscute sau misterioase. Dar, chiar dacă şi-ar înăbuşi într-însul orice presentiment, omul nu va putea să spună niciodată: „Cutare fapt e aşezat dincolo de graniţele naturii”. Explorările noastre nu vor merge niciodată până acolo. Şi, dacă e însaş esenţa miracolului să scape ori cărei cunoaşteri, atunci orice dogmă care-l atestă invocă un martor insesizabil, care va da bir cu fugiţii până la consumarea veacurilor.

Miracolul e o concepţie puerilă care nu poate să mai dăinuiască de îndată ce spiritul începe să-şi facă prin el însuşi o reprezentare sistematică a naturii. Înţelepciunea greacă nici nu putea măcar să-l conceapă. Hipocrat spunea, vorbind de epilepsie: „Răul acesta e numit divin, dar toate boalele sunt divine şi vin de-opotrivă de la zei”. Hipocrat vorbea ca un filosof naturalist. Raţiunea omenească e mai puţin sigură astăzi. Ceea ce mă supără îndeosebi e când aud spunându-se: „Nu cred în miracole pentru că niciunul n-a fost dovedit”.

În August trecut, fiind la Lourdes, am vizitat grota de pereţii căreia sunt atârnate nenumărate cârje lăsate de damblagii şi paralitici ca tot atâtea dovezi de vindecare. Tovarăşul meu de dnâm, arătându-mi cu degetul trofeele astea de spital, mi-a şoptit la ureche:

— Un singur picior de lemn ar fi mai demonstrativ.

Era un cuvânt de bun-simţ; din punct de vedere filosofic, însă piciorul de lemn n-ar avea mai multă valoare* decât o simplă cârjă. Dacă un observator cu spirit într-adevăr ştiinţific ar fi chemat să constate că piciorul tăiat al unui om a crestut de-odată la loc într-o piscină sau aiurea, el n-ar striga: „Iată un miracol!” Ci ar spune: „O observaţie până acum unică tinde să ne sugereze impresia că în –

Circumstanţe încă nedeterminate, ţesăturile unui picior omenesc au proprietatea să se reconstituie întocmai labele unui homar, ca picioarele unui rac, sau ca o coadă de şopârlă, dar cu mult mai repede. Faptul acesta care face parte din natură e în contradicţie aparentă cu alte fapte tot atât de naturale. Contradicţia asta însă e izvorâtă din ignoranţa noastră, şi ceea ce vedem limpede acum e că fiziologia animalelor trebuie refăcută sau, mai curând, că n-a fost făcută niciodată. Nu-i de mirare de altfel. Abia sunt două sute de ani de când ni-e cunoscută circulaţia sângelui. Şi nu e decât un veac de când ştim ce este respiraţia”.

Omul care ar vorbi astfel ar da dovadă, recunosc, de oarecare fermitate. Dar savantul nu trebuie să se mire de nimic. E drept de altminteri că niciunul din ei n-a trecut printr-o asemenea încercare şi că putem trăi liniştiţi fără teama unei minuni de felul ăsta... Vindecările miraculoase pe care medicii au putut să le constate intră foarte bine în cadrul fiziologiei. Până în zilele noastre mormintele şi moaştele sfinţilor, fântânile şi (grotele sacre n-au vindecat niciodată decât bolnavi atinşi de afecţiuni sau curabile sau susceptibile de-o lecuire vremelnică. Dar chiar dacă am vedea pe-un om înviind din [morţi, miracolul tot n-ar fi o dovadă decât dacă am şti ce e. moartea şi ce e viaţia, lucruri pe care n-o să le ştim niciodată.

Unii definesc miracolul: o derogare de la legile naturii. Dar noi nu cunoaştem aceste legi; cum am putea prin urmare să ştim că ne abatem de la dânsele?

— Totuşi, cunoaştem câteva.

— Da, e-adevărat, am surprins unele raporturi dintre lucruri. Dar, nefiind stăpâni pe toate legile naturale, nu suntem stăpâni pe niciuna, deoarece toate se înlănţuesc

între ele.

— S-ar putea însă să constatăm miracolul în vreuna din seriile acelea de raporturi pe care am izbutit să le surprindem.

— Nici asta nu se poate cu certitudine filo – zofică. De-altfel tocmai seriile care ne apar mai fixe şi mai bine determinate, sunt cele pe care miracolul le întrerupe mai puţin. Miracolul nu întreprinde nimic, de pildă, împotriva «mecanicei cereşti. Puterea lui n-are nicio trecere pe lângă drumul aştrilor, şi niciodată nu va putea să grăbească sau să întârzie cu-o singură clipă o eclipsă calculată. Dimpotrivă, e la largul lui în tenebrele patologiei interne şi se desfatăcu predilecţie mai ales în tovărăşia boalelor nervoase. Dar să nu amestecăm o simplă chestie de fapt cu marea chestie de principiu. În principiu, savantul nu are pregătirea să constate un fapt supranaturalii. Această constatare presupune o cunoaştere totală şi absolută a naturii, pe care el n-o are şi n-o va avea nici când, şi pe care nimeni n-a avut-o până acum pe lume. Aşa că, dacă nu putem da crezare celor mai renumiţi dintre oculiştii noştri, atunci când ar fi vorba de vindecarea miraculoasă a unui om, cum aţi vrea să credem pe cuvânt pe sfântul Marc sau pe sfântul Matei, cari numai oculişti n-au fost? Miracolul e prin definiţie cu neputinţă de admis şi de cunoscut.

Savanţii nu pot în niciun caz să ateste că un fapt este în contradicţie cu orânduirea universală, adică cu necunoscutul divin. Dumnezeu însuşi n-ar putea s-o facă decât stabilind o jalnică distingere între manifestările generale şi manifestările particulare ale activităţii lui, recunoscând astfel că; e silit din când în când să-şi îndrepte cu timiditate opera, şi lăsând să-i scape mărturisirea umilitoare că greoaia maşină pe care-a pus-o

în mişcare are nevoie la tot ceasul, ca să meargă şchiopătând, de intervenţia fabricantului.

Ştiinţa e în măsură, dimpotrivă, să readucă la datele ştiinţei pozitive fapte cari păreau că scapă controlului ei. Ea izbuteşte uneori, şi în chip fericit, să descopere numai în cauze fizice explicarea unor anumite fenomene considerate vreme îndelungată ca miraculoase. Pe mormântul diaconului Paris, ca de altfel şi-n alte locuri sfinte, s-au constatat vindecări radicale ale măduvei şirei spinării. Vindecările astea nu mai minunează azi pe nimeni, de când se ştie că histeria simulează câteodată leziuni ale coloanei vertebrale.

Că o nouă stea a putut să apară personagiilor acelora misterioase pe care Evanghelia le numeşte Magi (presupun faptul istoriceşte stabilit) era, desigur, un miracol pentru astrologii evului mediu, cari credeau că firmamentul, ţintuit de stele, nu este supus niciunei vicisitudini. Dar, „reală sau fictivă, steaua Magilor nu mai e azi miraculoasă pentru noi cari ştim că adâncurile cerului sunt vecinic frământate de naşterea şi de moartea a nenumărate universuri, şi cari am văzut, în 1866, o stea aprinzându-se de-odată în Coroana boreală, strălucind aproape o lună, şi vstingându-se treptat apoi.

Steaua asta nu anunţa un nou Mesia; ea mărturisea numai că la o infinită distanţă de pământul nostru o conflagraţie spăimântătoare mistuia o lume în câteva zile, sau, mai exact, c-o mistuise altă dată, fiindcă raza de lumină care ne aducea vestea dezastrului acestuia ceresc era de cinci veacuri poate pe drum, sau poate că şi mai de demult.

V-aduceţi aminte de miracolul din Bolsena, imortalizat într-una din *Stanze*-*e* lui Raphael. Un preot incredul celebra liturghia; de-odată, anafora pe care o frângea pentru sfânta cuminecătură, păru acoperită de sânge. Nu mai departe decât acum zece ani toate Academiile din lume ar fi fost în mare încurcătura ca să explice un fapt atât de straniu. Astăzi nici nu mai suntem măcar ispitiţi să-l negăm, de când cu descoperirea unei ciuperci microscopice ale cărei colonii, răspândite în pâine sau în aluaturi, au înfăţişarea sângelui închegat. Savantul care-a descoperit-o, gândindu-se cu drept cuvânt că petele roşii de pe anafora din Bolsena erau pricinuite de dânsa, a botezat-o ciuperca: *mic Tococcus tyrodigiosus*.

Se va găsi totdeauna o ciupercă, o stea sau o boală, pe care ştiinţa omenească nu le cunoştea încă; şi de-aceea, în numele eternei noastre ignorante, ea va trebui să nege totdeauna orice miracol şi să spună de cele mai mari minuni, ca şi de anafora din Bolsena, ca şi de steaua Magilor, ca şi de paraliticul vindecat: ori este, ori nu este miracol, şi dacă este, e în rânduiala firească a lucrurilor, şi prin urmare natural.

* * *

Ceea ce ne face bănuitori în materie de estetică e că totul poate fi demonstrat prin raţionament. Zenon din Eleea a demonstrat că săgeata care zboară stă pe loc. De sigur, se poate dovedi şi contrariul, deşi la drept vojrbind cu mult mai greu. Căci raţionamentul rămâne cu gura căscată în faţa evidenţei, şi se poate spune că totul e demonstrabil, afară de ceea ce simţim instinctiv că este adevărat. O argumentare strânsă asupra unui subiect complex nu va dovefeli niciodată altceva decât abilitatea spiritului care argumentează. Pe semne că oamenii or cam

fi bănuind; ei adevărul acesta mare, de oarece nu se lasă niciodată guvernaţi de raţiune. Ceea ce-i mână sunt sentimentele şi instinctele. Stăpâniie lor sunt pasiunile: ura, iubirea şi mai presus de toate frica salutară. Religiile au mai multă trecere în ochii lor decât filozofiile, şi prin raţionament nu urmăresc altceva decât să justifice pornirile lor urâte şi faptele lor rele, ceea ce e rizibil, dar scuzabil. Operaţiile cele mai instructive sunt îndeobşte acelea în care reuşesc mai bine, şi natura s-a întemeiat numai pe ele ca să asigure conservarea vieţii şi perpetuarea speciei. Sistemele filosofice s-au impus prin geniul autorilor lor, deşi nu s-a recunoscut niciodată în vreunul din ele adevărul care să-i asigure întâetatea. În morală toate părerile au fost susţinute, şi dacă unele par că-s de acord între ele, e pentru că mulţi dintre moralişti au avut grijă să nu jignească sentimentul vulgar şi instinctul comun. Raţiunea pură, dacă n-ar fi ascultat-o decât pe dânsa, i-ar fi condus pe căi diferite la concluziile cele mai monstruoase, aşa cum s-au petrecut lucrurile în anumite secte religioase şi cu anumite erezii ai căror autori, exaltaţi de singurătate, au dispreţuit consimţământti-l necugetat al oamenilor. Se pare că raţiona foarte bine acea doctă câinita care, socotind creaţiunea iremediabil rea, învăţa pe discipoli să ofenseze legile fizice şi morale ale lumii, la fel cu criminalii şi mai ales după pildele date de Cain şi de Iuda. Raţiona bine, dar morala ei era abdom inabilă. Adevărul sfânt şi salutar care se găseşte la baza tuturor religiilor, e că el e-o călăuză mai sigură pentru om decât toate raţionamentele, şi că în toate trebuie să ascultăm glasul inimei.

În estetică, adică în nouri, se poate argumenta mai mult şi mai bine decât în orice alt domeniu. Faţa de estetică mai ales trebuie să fim prudenţi. Îndeosebi când e

vorba de ea să ne temem de orice: de indiferenţă ca şi de parţialitate, de răceală ca şi de pasiune, de Ştiinţă ca şi de ignoranţă, de artă!» de spirit, de subtilitate, şi de inocenţa mai de temut încă decât vicleşugul. În domeniul esteticei să ne ferim de sofisme, mai ales când – sunt frumoase, şi printre ele sunt câteva admirabilei să nu ne încredem nici chiar în spiritul matematic, atât de perfect, atât de sublim, dar de-o delicateţă atât de mare încât maşinăria asta nu poate lucra decât în tvid şi e de-ajuns un grăunte de nisip printre ruajurile ei, ca să i le sfărâme. Te cutremuri gândindu-te până unde un asemenea grăunte de nisip poate să târască un créer matematic. Aduceţi-vă aminte de Pascal! Estetica nu se întemeiază pe nimic solid. E o cetate clădită în aer. Ni se spune că se sprijină pe etică. Dar nu există etică. Nu există sociologie. Biologia nu există nici atât. Concepţia că ştiinţele sunt definitiv fixate n-a existat decât în capul domnului Auguste Comte, ale cărui opere sunt simple profeţii. Când biologia va! îi constituită, adică peste câteva milioane de ani, poate că atunci se va putea construi şi-o sociologie. Pentru asta va mai fi nevoie de alte numeroase veacuri; şi-abia după aceea ar fi în sfârşit posibil să se creeze pe baze temeinice o ştiinţă estetică. Dar atunci planeta noastră va fi trecut de mult pragul bătrâneţii şi va fi aproape de încheierea destinului ei. Soarele, ale cărui pete ne neliniştesc, cu drept cuvânt, încă de pe acum, nu va mai arăta pământului decât un disc de-un roşu sumbru, pe jumătate acoperit de scoici opace şi cei din urmă oameni, ghemuiţi în fundul cavernelor, se vor gândi mai puţin să discute esenţa frumosului decât să-şi ardă în tenebre ultimele lor bucăţi de cărbune, mai înainte de-a se prăbuşi în gheţurile eterne.

Pentru întemeierea criticei, ni se vorbeşte de tradiţie şi de-un consimţământ universal. Dar niciuna din ele nu

exortă. E drept că o opinie aproape generală favorizează anumite opere. Predilecţia asta însă e efectul prejudecăţilor, şi nicidecum al unei alegţeri sau al unei preferinţe personale. Operele pe care toată lumea le admiră sunt acelea pe care nimeni nu le citeşte. Le primim ca pe o sarcină preţioasă, şi-o trecem altora la rândul nostru fără să ne prea uităm ce cuprinde într-însa. Credeţi oare într-adevăr că e vreun pic de libertate în aprobarea pe care o dăm clasicilor greci, latini şi chiar clasicilor francezi? Dar interesul pe care-l trezeşte în noi cutare operă contemporană, pe când cutare alta ne lasă reci, credeţi oare că e mai liber? Nu e şi el determinat de nenumărate circumstanţe cu totul streine de cuprinsul acestor opere, şi dintre care principală e spiritul de imitaţie, aşa de puternic la om], ca şi la animare? Spiritul acesta de imitaţie ne e necesar totuşi, ca să trăim fără prea multe bâjhaeli; îl purtăm în toate faptele noastre, şi el domină simţul nostru estetic. Fără dansul părerile în materie de artă ar fi mai înţelepte decât sunt astăzi. Numai printr-însul o operă care, nu importă din ce motive, a găsit la început câteva sufragii, culege în urmă altele mai numeroase. Singure cele dintâi erau libere; toate celelalte nu fac decât să imite. Acestora le lipseşte spontaneitatea, simţul, valoarea, caracterul. Şi totuşi prin numărul lor fac glorie. Îndeobşte totul atârnă de-un foarte mic început. De-aceea şi vedem că lucrările, dispreţuite la naşterea lor, au puţine şanse să placă mai târziu, şi dimpotrivă operele celebre de la început îşi păstrează îndelung reputaţia şi se bucură de Stima generală chiar atunci când nimeni nu le mai pricepe. Ceea ce dovedeşte îndeajuns că acordul e un pur efect al prejudecăţii, e că dispare odată cu dânsa. S-ar putea cita exemple nenumărate. N-o să povestesc decât unul singur. Acum vreo cincisprezece ani, cu prilejul

examenului de admitere la voluntariatul de un an, examinatorii militari au dat candidaţilor să copieze o pagină nesemnată care, citată de diferite ziare, a stârnit veselia generală şi-a excitat râsul cititorilor celor mai cultivaţi. – „De unde au scos militarii ăştia, se întreabă fiecare, nişte fraze aşa de extravagante şi de ridicole?” Militarii le scoseseră totuşi dintr-o carte foarte frumoasă. Exa o pagină de Michelet, şi dintre cele mai bune, dine epoca cea mai fecundă a lui Michelet. Domnii ofiţeri aleseseră faimoasa descripţie a Franţei cu care marele scriitor îşi încheie primul volum al *Istoriei* lui, şi care este una din păgânele cele mai reputate. *„În latitudine, zonele Franţei se deosebesc lesne prin roadele lor. La nord, câmpiile joase şi grase ale Belgiei şi ale Flandrei, cu semănăturile lor* de in *de rapiţă şi de hamei, acest producător de vin amar al ţinuturilor nordice*, etc., etc”. Am văzut cunoscători cari râdeau pe înfundat de stilul acesta, pe care-l credeau al vreunul căpitan ieşit la pensie. Cel care râdea mai cu poftă era un mare zelator al lui Michelet. Pagina citată e admirabilă, fireşte, dar, ca să fie admirata cu consimţământul tuturor a, mai avea nevoie pe deasupra să fie şi semnată. De altfel aidoma se petrec lucrurile cu toate paginile scrise de-o mână omenească. În schimb, tot ce poartă iscălitura unui mare nume, de cele mai dese ori va fi lăudat orbeşte. Victor Cousin descoperea în Pascal pasagii sublime cari, cum s-a recunoscut mai târziu, erau erori de-ale copiştilor. Aşa, de pildă, cădea în extaz citând faimoasele „prescurtări de abisuri” cari, în realitate, sunt datorite unei lecturi greşite. Nimeni nu şi-ar închipui pe dl. Victor Cousin, admirând „prescurtările de abisuri” ale vreunul scriitor contemporan. Rapsodiile unui Vrain Lucas au fost primite cu entuziasm de Academia de Ştiinţe care le-a crezul scrise de Pascal şi de Descartes.

Osşian părea egalul lui Homer când lumea şi-l închipuia toi atât de antic. De când se ştie că e Mac-Pherson n-avem destul dispreţ pentru dânsul.

Când oamenii au admiraţii comune, şi când fiecare îşi arată motivele admiraţiei, concordie se schimbă repede în discordie. În aceeaşi carte ei aprobă lucruri contrare, cu neputinţă să se găsească împreună. Ar fi o lucrare extrem de interesantă, aceea a istoriei variaţiilor critice asupra câtorva din operele cari au preocupat în deosebi omenirea, ca: *Hamlet*, *Divina Comedii* sau *îl iada*. *Lliada* ne încântă azi prin caracterul acela barbar şi primitiv pe care-l descoperim într-însa cu toată buna-credinţă din lume. Îi veacul al XVII, Homer era lăudat pentru ca observase riguros regulile epopeii. „Fiţi încredinţaţi, spunea Boileau, că dacă Homer s-a servit de cuvântul câine.

— E pentru că acest cuvânt e nobil în greceşte”. Asemenea idei ik par azi ridicole. Tot aşa de ridicole votr părea poate şi ideile noastre peste două sute de ani fiindcă la urma-urmei nu se poate pune în rândul adevărurilor eterne afirmaţia că Homer e barbar şi că barbaria e admirabilă. Pe tărâmul literaturii nu există o singură părere care să nu poată fi lesne combătută printr-o părere contrastă. Cine ar fi în stare să termine vreodată cearta cântăreţilor din flaut?

Trebuie aşa dar să renunţam definitiv la estetică şi la critică? Nu spun asta. Dar trebuie să înţelegem că amândouă sunt arte şi să punem într-însele farmecul şi pasiunea fără de care nu există artă adevărată.

* * *

În Câmpiile Elisée.

M-am trezit de-odată înfăşurat de tenebre mute în mijlocul cărora abia întrezăream forme necunoscute cari mă umpleau de oroare. Încetul cu încetul, obicinuindu-mi-

se ochii cu obscuritatea, am putut să disting, pe malul unui. Fluviu care-şi rostogolea valurile ca de smoală, umbra spăimântătoare a unui om cu coif asiatic pe cap şi ţinând o lopată pe umăr. Am recunoscut într-însul pe ingeniosul Ulyse. O barbă decolorată îi atârna de obrajii scofâlciţi. L-am auzit suspinând cu glas aproape stins:

— Mi-e foame. Nu mai văd înaintea mea, şi sufletul mi-e greu ca negurile cari se târăsc în tenebre. Cine-mi va da să beau sânge negru, ca să-mi aduc aminte de corăbiile mele vopsite cu chinovar, de nevasta mea neprihănită şi de mama mea?

Auzind cuvintele astea, mi-am dat seama că mă aflu în Infern. Am căutat să-mi călăuzesc paşii cât mai bine, folosindu-mă de descripţiile poeţilor, şi m-am îndreptat către o pajişte peste care se lăsa o lumină palidă şi dulce. După vreo jumătate de ceas de mers, am dat peste mai multe umbre cari discutau între ele în mijlocul unui câmp de asfodele. Se găseau acolo sufletele din toate vremurile şi de toate neamurile, şi-am recunoscut pe câţiva din marii filosofi ai lumii stând alături de nişte bieţi sălbatici. Ascuns în umbra unui mirt am ascultat convorbirea lor. L-am auzit mai întâi pe Pyrhon, întrebându-se, cu glas blajin şi cu mâinile pe hârleţ ca un bun grădinar:

— Ce este sufletul?

Umbrele care-l împresurau i-au răspuns aproape în acelaşi timp.

Divinul Platon a rostit cu subtilitate:

— Sufletul e triplu. Avem un suflet grosolan în pântece, un suflet iubitor în piept şi îndărătul frunţii un suflet raţional. Sufletul e nemuritor. Femeile n-au decât două suflete. Le lipseşte raţionalul.

Un părinte al sinodului din Macon i-a răspuns:

— Platon, vorbeşti ca un idolatru. Sinodul din Macon, cu majoritate de glasuri, a acordat femeii, în 585, un suflet nemuritor. De altfel femeia e şi ea om, deoarece pe Iisus Hristos, care s-a născut dintr-o femeie, Evanghelia îl numeşte Fiul Omului.

Aristot ridică din umeri şi, cu respectuoasă fermitate, se adresă lui Platon:

— După socotelile mele, o Platon, am găsit că omul ca şi animalele are cinci suflete: 1) nutritivul, 2) senzitivul, 3) motricele, 4) apetitivul, 5) raţionalul. Sufletul e însăşi forma trupului. El îl face să piară pierind el însuşi.

Părerile se opuneau astfel unele altora.

Origen

Sufletul e material şi figurat.

Sfântul Augustin Sufletul e încorporai şi nemuritor.

Hegel

Sufletul e un fenomen contingent.

Schopenhauer

Sufletul e o manifestare vremelnică a voinţei.

Un Polinezian

Sufletul e o suflare, şi când m-am văzut în pragul morţii, mi-a în strâns nasul cu degetele, ca să-mi opresc sufletul în timp. Dar n-am strâns destul de tare. Şi-am murit.

O Floridûmà

Eu am murit din facere. Cei din jurul meu mi-au pus pe gură mâna micuţă a copilului, ca să oprească pe buze sufletul mamei lui. Dar era prea târziu. Sufletul mi-a scăpat printre degetele bietului meu copil.

Descartes

Am stabilit o dată pentru totdeauna că sufletul e spiritul. Intru cât priveşte soairta lui după moarte, întrebaţi-l pe dl. Dighy, care a tratat pe larg chestia asta.

Lamettrie

Unde e acest domn Dighy? Aduce-ţi-l!

Minos

Doninilor, voi porunci să fie căutat cu grijă în toate regiunile Infernului.

Marele Albert

Treizeci de argumente s-au găsit împotriva imortalităţii sufletului, şi treizeci şi şase pentru, deci o majoritate de şase argumente în favoarea afirmativei.

Ciorap-de-ţiiele

Spiritul unui şef curagios nu moare niciodată, să nici securea, şi nici luleaua lui.

Rabinul Maimonide

Scris este: „Cel rău va pieri, şi nu se va alege nimic dintr-însul”.

Sfântul Augustin

Te înşeli, rabine Maimonide. Căci scris este: „Osândiţii vor ispăşi păcatele în focul Gheenei”.

Origen

Da, Maimonide se înşală. Păcătosul nu va fi distrus ci va fi micşorat; el va ajunge din ce în ce mai mic, până ce va fi imperceptibil. Asta e soarta celor blestemaţi. Pe când sufletele sfinte se vor pierde în Dumnezeu.

Jean Scott

Moartea face să reintre făptuirile în Dumnezeu, aşa cum sunetele se topesc în aer.

Bossuet

Origen şi Jean Scott ţin aici cuvântări muiate în veninul de pierzanie ai ereziei. Ceeacè spun Scripturile de chinurile iadului, trebuie luat în sensul strict şi literal al cuvintelor. Vecinic vii şi vecinic muribunzi, nemuritori pentru chinurile lor, prea tari ca să moară, prea slabi ca să îndure, cei osândiţi la focul gheenei vor geme etern în aşternuturi de flăcări, sfâşiaţi de furioase şi iremediabile dureri.

Sfântul Augustul

Da, adevărurile astea trebuie luate în sens literal. Carnea cea adevărată; a păcătoşilor va rjătimi în veacul veacurilor. Nici pruncii morţi în ziua naşterii sau în pântecele m-am fi lor nu vor fi iertaţi de chinurile iadului. Aşa cere justiţia divină. Dacă ne vine greu să credem că trupuri linse de flăcări nu se consumă niciodată, de vină e ignoranţa noastră, şi pentru că nu ştim că sunt cărnuri cari se păstrează în foc. Aşa de pildă e carnea fazanilor. Am experimentat-o eu însumi la Hippona, unde – bucătarul meu, pregătindu-mi una din pasările astea, mi-a dat să mănânc jumătate dintr-una. După cincisprezece zile i-am cerut jumătatea cealaltă, pe care am găsit-o tot bună de mâncat. Ceea ce dovedeşte că focul o conservase, aşa cum va conservă şi trupurile celor osândiţi.

Sumangola

Tot ce e dat urechilor mele să audă e negru de tenebrele Occidentului. Adevărul adevărat e că sufletele trec prin diverse trupuri până să pătrundă în prea-fericita Nirvāṇa, care pune capăt tuturor suferinţelor trupeşti. Gautama a trecut prin cincisutecincizeci de încarnaţii până să ajungă el însuşi Buda. Rând pe rând a fost rege, sclav, maimuţă, elefant, corb, broască, platan, etc.

Ecclesiastul

Oamenii mor asemenea dobitoacelor şi menirea lor este aceeaşi. Aşe precum omul mo are, la fel mor şi dobitoacele. Şi omul şi ele răsufla în acelaşi chip, şi nimic n-are omul mai mult decât vită.

Tacit

Cuvintele astea se potrivesc în gura unui jidov, crescut pentru sclavie. Întrucât mă plriveşte, voi vorbi ca roman: isufletul marilor cetăţeni nu piere niciodată. Iată ce ni-e îngăduit să credem. Dar ar fi să jignim pe nedrept maiestatea zeilor dacă am presupune că poţi acorda nemurirea «sufletelor de sclavi şi de liberţi.

Cicerone

Vai! Fiul meu, tot ce se spune despre infernuri e o ţesătură de minciuni. Mă întreb adesea dacă eu însumi voi fi nemuritor altfel decât prin amintirea consulatului meu, care va cWa cât lumea.

Socrat

Cât despre mine, eu cred în nemurirea sufletului. E o posibilitate fericită, o speranţă cu care e cuminte şa ne încântăm noi înşine.

Victor Cousin

Scumpul meu Socrat, nemurirea sufletului pe care am demonstrat-o cu destulă elocvenţă e mai înainte de orice o necesitate morală. Căci virtutea e un admirabil subiect de retorică, şi dacă sufletul nu e muritor virtutea nu va fi răsplătită. Şi Dumnezeu n-ar mai fi Dumnezeu dacă n-ar avea în sfânta lui pază cuvântările mele morale.

Seneca

Astea să fie oare maximele unui înţelept? Ia aminte, filosof din ţara Galilor, că răsplata faptelor bune e numai

aceea că le-am făcut să că niciun preţ demn de virtute nu se găseşte în afară de ea însăş.

Platon

Cu toate astea sunt pedepse şi recompense divine. În ceasul morţii, sufletul celui rău trece în corpul unui animal inferior, cal, hipopotan sau/femeie. Sufletul înţeleptului ia loc în carul zeilor nemuritori.

Papinian

Platon pretinde că în viaţa viitoare, justiţia zeilor va îndrepta erorile justiţiei omeneşti. Eu cred, dimpotrivă;, că e bine şi înţelept că indivizii cari în viaţa lor pământească au fost osândiţi pe nedrept de magistraţi supuşi erorilor, dar. Prin sentinţe regulate şi pronunţate în deplină competinţă, să suporte mai departe pedeapsa în chinurile infernului; aceasta e în primul rând în interesul justiţiei omeneşti, şi-ar fi s-o slăbim dacă am proclama că hotărârile ei pot fi casate de înţelepciunea divină.

Un eschimos

Dumnezeu e nesfârşit de bun cu cei bogaţi şi neîndurat cu cei săraci. Asta înseamnă că iubeşte pe bogaţi şi că pe săraci nu-i iubetşitte. Şi pentru că iubeşte pe bogaţi! îi va primi în împărăţia cerurilorr, şi pentru că nu iubeşte pe săraci îi va trimite în fundul iadului.

Un budist chinez

Aflaţi că fiecare om are două suflete, unul bun, care se va împreună cu Dumnezeu, altul rău, care va îndura toate chinurile.

Bătrânul din Tarento. O! Voi, cărora vi-e dată înţelepciunea, răspundeţi unui bătrân prieten al grădinilor: să aibă oare şi animalele un suflet?

Descartes şi Malebranche

Fireşte că nu. Animalele sunt nişte maşini.

Aristot

Sunt animale, şi au un suflet ca şi noi. Sufletul acesta e croit pe măsura* organelor lor.

Epicur

*O*I Aristot, pentru propfria lor fericire, spune-le că sufletul acesta e ca şi al nostru, pieritor şi supus morţii. Şi voi, umbre scumpe, aşteptaţi cu răbdare în grădinile astea, vremea când veţi pierde pe de-a-ntregul, odată cu voinţa crudă de a trăi, însăş viaţa şi mizeriile ei. Până atunci odihniţi-vă în pace.

Pyrhon

Ce este viaţa?

Claude Bernard Viaţa e moartea.

— Ce este moartea însă? A întrebat atunci Pyrhon.

Dar nimeni nu i-a răspuns şi mulţimea umbrelor s-a depărtat fără zgomot ca negurele aruncate în vânt.

Mă credeam rămas singur în pajiştea de asfodele, când am recunoscut pe Menip după aerul lui de vesel cinism.

— Cum se face, l-am întrebat eu, că morţii aceştia, o! Menip, Vorbesc de moarte ca şi cum ar fi încă pe pământ?

— De bună seamă, mi-a răspuns Menip, pentru că au mai rămas cu ceva uman şi muritor într-înşii. Numai după ce vor intra în neant, vor înceta abia să cugete şi să vorbească. Vor fi atunci asemenea zeilor.

Lui Teodor de Wyzewa, *Prezbiterul*.

Am găsit pe prietenul meu Jean în vechiul prezbiter, într-ale cărui ruini locuieşte de-aproape zece ani. Prietenul meu m-a primit cu bucuria liniştită a unui ermit scăpat de temerile şi speranţele noastre, şi m-a întovorăşit toi livada

sălbatică unde, în fiecare dimineaţă, îşi fumează luleaua de (pământ ars la umbra prunilor acoperiţi de muşchi. Acolo, în aşteptarea prânzului, ne-am aşezat pe o bancă de lemn, în faţa unei mese şchioape, la picioarele unui zid părăginit, peste care ramuri de odogaci îşi legănau ciorchinii lor de flori veştede şi fragede în acelaşi timp. Lumina umedă a cerului tremura printre frunzele de plopi cari murmurau de-a lungul aleii. O tristeţă infinită şi dulce trecea peste capetele noastre, odată cu un convoi de nouri plumburii.

După ce mi-a cerut, printr-un rest de politeţe, să-i spun cum stau cu sănătatea şi cu treburile mele, Jean mi-a vorbit cu glas tărăgănat şi încruntându-şi fruntea:

— Deşi nu mai citesc nimic de multă vreme, ignoranţa nu mi-a fost destul de păzită ca să nu pătrundă unele ştiri şi-n sihăstria mea. Am aflat astfel că în paginile unui ziar ai combătut cândva pe un profet îndeajuns de prieten al oamenilor, ca să le spuie cinstit că ştiinţa şi inteligenţa sunt izvorul şi fântâna, puţul şi cisterna tuturor relekyr de care suferă oamenii pe pământ. Dacă informaţiile mele sunt exacte, profetul acesta susţine că e de-ajuns să renunţăm la gândire şi la cunoaştere ca să facem viaţa nevinovată sau chiar plăcută, şi că nu există altă fericire în lume decât înnfo blândă şi nepregetată caritate. Înţelepte precepte, maxime salutare, pe care a avut doar păcatul să le exprime şi slăbiciunea să le îmbrace într-o limbă frumoasă, fără să-şi dea seama că luptând împotriva artei cu artă şi-a spiritului cu spirit, e să te condamni tu singur să nu învingi decât pentru spirit şi pentru artă. O să recunoşti, dragul meu, că eu n-am căzut în contradicţia asta lamentabilă, şi că am renunţat de bunăvoie să gândesc şi să scriu din ziua când mi-am dat seama că gândirea e vătămătoare şi scrisul funest. Înţelepciunea asta mi-a venit, dacă-ţi aduci aminte, în

1882, după publicarea unui mic tratat de filosofie care mă costase nopţi întregi de muncă şi pe care filosofii l-au dispreţuit pentru că era scris cu eleganţă. Demonstram într-însul că lumea e ininteligibilă, şi m-am supărat totuşi când mi s-a răspuns că într-adevăr n-o înţelesesem. Am vrut atunci să-mi apaş* cartea; dar, recitind-o n-am izbutit să-i mai regjăsesc sensul exact. Constatând cu uimire că eram totaşa de obscur ca şi toţi marii metafiziciani, am socotit că mi se făcea o nedreptate strigătoare refuzându-mi-se măcar o parte din admiraţia pe care ei o inspiră. Constatarea asta m-a depărtat pentru totdeauna de speculaţiile transcendentale. M-am îndreptat atunci spre ştiinţele de observaţie, şi am studiat fiziologia. Principiile ei sunt destul de stabile de vreo treizeci de ani încoace. E de ajuns pentru asta să ştii cum să fixezi cu ace o broască pe o planşetă de plută şi cum s-o spinteci ca să-i observi nervii şi inima, care e dublă. Am recunoscut însă repede că, prin metoda asta, ne-ar trebui cu mult mai multă vreme decât ne părsuieşte viaţa, ca să descoperim secretele profunde ale organismelor. Am simţit astfel vanitatea ştiinţei pure, care, neputând să îmbrăţişeze decât o parte infinit de mică din lumea fenomenelor, surprinde raporturi prea puţin, numeroase ca să alcătuiască un sistem convenabil. M-am gândit o clipă să mă apuc de industrie. Firea mea blajină m-a împiedicat. Nu existão singlură întreprindere de care să pot spune cu anticipaţie că va face mai rutilt bine decât rău. Cristofor Columb, care, în rasa bunului sfânt Francisc, a trăit şi-a murit ca un sfânt, n-ar fi căutat fără doar să poată drumul Indiilor, dacă ar fi prevăzut că descoperirea lui va pricinui masacrul atâtor popoare de pieiroşii, într-adevăr viţioase şi ctrude, dar orişicum, sensibile durerii, şi că va aduce în dar bătrânei Europe, odată cu aurul Lumei-Noi, boli şi crime

necunoscute. M-am cutremurat când oameni, de altfel foarte cumsecade, mi-au propus să mă intereseze în afaceri de tunuri, de puşti şi de explozibile în care ei câştigaseră şi bani şi onoruri. Am priceput atunci că civilizaţia, aşa cum o mimiţi voi, nu e altceva decât o barbarie savantă, şi m-am hotărât să devin sălbatic. Nu mi-a fost greu să-mi pun planului aplicare la treizeci de leghe departe de Paris, în ţinutul ăsta care se depopuleazjă pe fie-te ce zi. Am văzut, trecând prin sat, cum casele cad în ruine. Mai toţi copiii de ţărani se îndreaptă spre oraş, şi părăsesc un pământ prea îmbucătăţit ca să-i mai poată hrăni.

Putem de pe acum să prevedem ziua când un om de afaceri priceput, cumpărând pe nimic toate ţarinile astea, vă reconstitui marea proprietate şi vom vedea poate pe micul cultivator dispărând de la ţară, aşa cum micul negustor tinde să dispară din marile oraşe. Se va întâmpla ce e scris să se întâmple. N-am nici puterea, nici dorinţa, să împiedic mersul firesc al lucrurilor. Mi-am cumpătrat aşa dar, cu şase mii de franci, ruinele unui vechi prezbiteir care are o frumoasă scară de piatră într-un turn şi livada asta pe care nu vreau s-o cultiv. Îmi petrec vremea urmărind mersul nourilor pe cer sau, lungit în iarbă, zborul leneş al fulgilor de păpădie, îndeletniciri mai înţelepte, poate, decât să diseci broaşte sau să creezi noi tipuri de torpiloare.

Când noaptea e frumoasă, şi dacă nu mi-e somn, privesc stelele, la care mă uit cu plăcere de când le-am uitat numele. Nu primesc pe nimeni, nu mă gândesc lanimic. Nu mi-am dat osteneala nici să te atrag în sihăstria mea, nici să te Jbidepărtez.

Sunt fericit că pot să-ţi ofer o omletă, un pahar de vin şi câteva ţigări. Nu-ţi ascund că mi-e mult mai plăcut să

dau câinelui, iepurilor şi porumbeilor mei hrana lor zilnică. Ea le repară forţele de care nu se voir servi de-a-ndoaselea, ca să scrie romane menite să tulbure inimile sau tratate de filosofie cari otrăvesc existenţa.

Cum vorbea astfel, o copilă, cu obraji îmbujoraţi, cu ochi de-un albastru şters ca al florilor de nalbă, ne-a adus ouă şi o sticlă de vin alb. Mi-am întrebat atunci prietenul dacă împotriva artelor şi literaturii avea aceeaşi ură ca şi împotriva ştiinţelor.

— O! Nu, mi-a răspuns el: există în arte ceva aşa de pueril încât ura se simte desarmată în faţa lor. Artele sunt jocuri de copii. Pictorii, sculptorii, mâzgălesc pânze şi fac păpuşi. Ba chiar s-ar cuveni să fim recunoscători poeţilor că întrebuinţează cuvintele numai după ce le-au golit orice semnificaţie, dacă nenorociţii cari se dedau la jocurile astea-nu le-ar lua în serios şi dacă n-ar deveni repede odios de egoişti, iritabili, geloşi, invidioşi, maniaci şi dementi. Ascultându-i ai crede că gloria va încununa flecărelile lor. Numai după asta poţi să vezi că nu-s în toate minţile. Fiindcă dintre toate iluziile cari pot să ia naştere într-un créer bolnav, gloria e cea mai ridicată, şi cea maifunestă – Cum să nu-ţi inspire milă cei care aleargă după dânsa? Aici, la ţară, plugarii cântă de-a lungul brazdelor aceleaşi cântece pe care le cântau moşii şi strămoşii lor; păstorii, păscându-şi turmele la poalele colinelor, sculptează în rădăcini de lemn chipuri de mai multe ori seculare, şi gospodinele, în preajma sărbătorilor religioase, frământă aluatul şi fac din el pâinişoare în formă de păsări maestre. Toate astea sunt arte nevinovate, pe care orgoliul nu le învenineză. Sunt lesne de făcut şi pe măsura slăbiciunii omeneişti. Dimpotrivă, artele oraşelor cer eforturi şi orice efort e prilej de durere.

Dar ceea ce nenoroceşte, poceşte şi deformează mai

presus de orice pe oameni, este ştiinţa, care-i pune în raport cu obiecte prea mari pentru dânşii şi alterează adevăratele condiţii ale legăturilor lor cu natura. Ea îi excita să înţeleagă când e limpede ca lumina zilei că animalul e făcut să simtă, iar nu să înţeleagă; ea le dezvoltă creierul, care e un organ inutil, în dauna organelor cu adevărat folositoare pe care le avem în comun cu toate – dobitoacele; ea ne abate din calea juisărilor, Deşi o nevoie instinctivă ne împinge spre ele; ea ne chinuieşte cu vedenii oribile, arătându-ne monştri cari nu există, decât printr-însa; ea face micimea noastră măsurând mărimea aştrilor, scurtimea vieţii noastre, evaluând bătrâneţea pământului, infirmitatea noastră, făcându-ne să bănuim ceea ce nu putem nici să vedem, nici să atingem, ignoranţa noastră, izbindu-ne mereu de încunoscibil şi mizeria noastră înmulţind la infinit curiozitâăţile omeneşti fără să le poată satisface vreodată.

Şi nu vorbesc decât de speculaţiile ei pure.

Dar când trece la aplicarea loir practică, atunci nu mai inventează decât aparate de tortură şi maşini în care bieţii oameni sunt supuşi la chinuri neauzite. Vizitează oricare din cetalţile noastre industriale, sau coboară-te într-o mină şi spune-mi dacă ce vezi acolo nu depăşeşte viziunea infernului aşa cum l-au descris teologiii cei mai feroci. Şi totuşi, gândindu-mă bine, mă întreb dacă produsele industriei nu sunt mai puţin vătămătoare săracilor cari le fabrică decât bogaţilor cari se servesc de ele, şi dacă, dintre toate relele vidţii, luxul nu e încă cel mai rău. Am cunoscut oameni din toate straturile societăţii; n-am întâlnit însă fiinţă mai nenorocită ca o biată femeie din lumea mare, frumoasă şi tânără/, care cheltuieşte la Paris, pe rochiile ei, cinci zeci de mii de franci pe an. O asemenea ocupaţie fatal trebuia s-o ducă la

nevroza incurabilă.

Atunci, frumoasa copilă cu ochii limpezi ne-a turnat cafea în ceşti cu un aer senin de stupiditate fericită.

Arătându-mi-o cu vârful pipei pe care tocmai şi-o umpluse, prietenul meu Jean a adăugat:

— Uită-te la copila asta care nu se hrăneşte decât cu pâine şi slănină şi care ducea, ieri, în coarnele unei furci, furcoaele de fân cari i-au lăsat în plete câteva fire răzleţe. E fericită şi orice ar face, e inocentă. Căci numai ştiinţa şi civilizaţia au creat răul moral odată cu răul fizic. Sunt şi eu aproape tot aşja de fericit ca şi dânsa, fiind aproape tot aşa de stupid. Negândindu-mă la nimic, nu mă fră—mânt zadarnic. Nefăcând nimic nu mă tem că pot face rău. Nu-mi cultiv nici măcar grădina, de teamă să nu săvârşesc un act cu urmări pe care nu le-aş putea calcula. Şi iată de ce pot să afirm că sunt perfect liniştit.

— În locul tău, i-am răspuns atunci, m-aş; feri să fac o asemenea afirmaţie. N-ai izbutit până acum să suprimi destul în tine cunoaşterea, cugetarea şi acţiunea, ca să poţi gusta o pace legitimă. Ia bine seama: orice am face, viaţa înseamnă activitate. Urmările unei descoperiri ştiinţifice sau ale unei invenţii te sperie pentru că sunt incalculabile. Dar gândirea cea mai simplă, actul cel mai instinctiv pot avea şi ele urmări incalculabile. Faci prea mare cinste inteligenţei, ştiinţei şi industriei, închipuinduţi că numai ele torc cu mâna lor firele destinului. Forţele inconştiente au şi ele caier în fuior. Cine din noi poate să prevadă efectul unei pietricele aruncată din vârful unui munte? Căderea ei poate să fie mai considerabilă pentru soarta omenirii decât publicarea unui *Novum Organum*,

sau decât descoperirea electricităţii.

N-a fost un act prea original, nici prea cugetat, nici, mai ales, de ordin ştiinţific, acela care-a dat naştere unui Napoleon, sau unui Alexandru. Cu toate astea milioane şi milioane de vieţi omeneşti au depins de el. Cunoaştem noi vreodată valoarea şi adevăratul sens a tot ce facem? În cele *o mie şi una de nopţi* e o poveste care are tâlcul şi semnificaţia ei filozoifiică. E istorioara aceea a negustorului ajrab care, întorcându-se dintr-un pelerinaj la Meca, se aşezase pe ghizdeiul unei fântâni şi se juca aruncând în aer sâmburii de curmale după ce le mânca. Iată însjă ca unul din sâmburi loveşte şi ucide pe fiul invizibil al unui Geniu. Bietul om nu credea că se poate face un rău atât de mare cu un singur sâmbure şi-a rămas stupid de uimire când i s-a arătat grozăvia crimei lui. Arabul nu meditase îndeajuns asupra consecinţelor posibile ale fiecăruia din actele noastre. Dar ştim noi oare mai mult decât negustorul arab, dacă nu lovim cumva vreun Geniu al văzduhului de câte ori ridicăm braţele în aer? În locul tău n-aş prea fi liniştit. Cine-ţi spune, dragul meu, că odihna ta în prezbiterul ăsta acoperit de iederă şi de saxifrage nu e un act de-o importanţă mai mare pentru omenire decât toate descoperirile savanţilor, şi ale cărui efecte ar putea cu-adevărat să fie dezastruoase în viitor.

— Nu e deloc probabil.

— Nu e deloc imposibil. Nu uita că duci aici o viaţă ciudată]. Rosteşti cuvinte stranii cari pot fi adunate, tălmăcite şi răspândite. În anumite împrejurări ar fi mai mult decât de ajuns ca să devii, fără ştirea şi mai ales fără voia ta, fundatorul unei religii care ar fi îmbrăţişată de milioane de oameni, pe care i-ar face răi şi nenorociţi, şi cari ar masacra, în numele tău, alte mii şi zeci de mii de

oameni.

— Ar trebui atunci să mor ca să pot fi nevinovat s-a liniştit?

— O! Nu, mai ales asta nu! Să mori, înseamnă să săvârşeşti un act cu urmări incalculabile…

F y!

I

Această carte s-a tipărit în luna Iunie a anului una mie nouă *suie patruzeci şi şase la Imprimeriile „Scrisul Românesc4 S.A. din Craiova, pentru întreprinderile de Editură* S.*A*.R. *din Bucureşti*.